

Скакун С. О., Каплінський В. В. (науковий керівник). Формування морально-етичної культури майбутніх учителів в освітньому процесі закладу вищої освіти. Кваліфікаційна робота за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. Вінниця, 2024 р. 122с.

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет педагогіки, психології і професійної освіти
Кафедра педагогіки і освітнього менеджменту

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: **Формування морально-етичної культури майбутніх учителів в освітньому процесі закладу вищої освіти**

Здобувача ступеня вищої освіти
магістра, групи 2 МБОПН
Галузі знань 01Освіта\Педагогіка
ООП 011Освітні, педагогічні науки
Спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
Скакуна Сергія Олександровича

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
посилання на відповідне джерело

Науковий керівник **Каплінський В. В.**,
доктор педагогічних наук, професор

С. О. Скакун

(підпис)

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	8
1.1. Сутність категорії «морально-етична культура»	8
1.2. Значення морально-етичної культури у розвитку особистості майбутнього педагога	20
Висновки до першого розділу	
 Розділ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО.....	32
2.1. Критерії і показники сформованості морально-етичної культури майбутніх педагогів в освітньому процесі закладу вищої освіти.....	32
2.2. Обґрунтування педагогічних умов розвитку морально-етичної культури майбутніх педагогів у ЗВО.....	45
Висновки до другого розділу	
 Розділ 3. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	61
3.1. Аналіз практики формування морально-етичної культури майбутніх учителів у ЗВО.....	61
3.2. Ефективність педагогічних умов формування морально-етичної культури майбутніх педагогів в освітньому процесі ЗВО.....	76
Висновки до третього розділу	
 ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	99
ДОДАТКИ.....	110

ВСТУП

«Хто рухається уперед в знаннях,
але відстає у моральності, той більше
йде назад, ніж уперед» (Аристотель).

Актуальність дослідження. В освітній системі України проблема якості підготовки педагогів набуває особливої актуальності. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграція до європейського освітнього простору передбачають необхідність актуалізації цілей розвитку моральних якостей у майбутніх учителів як прикладу для наслідування їхньої моральної поведінки молодим поколінням.

Майбутні учителі мають стати взірцем етичних моральної поведінки, що вимагає їхньої готовності до регулярної роботи над удосконаленням моральної сфери власної особистості. Все це активізує проблему виховання морально-етичної культури у майбутніх учителів.

Водночас набуває вагомого значення приведення змісту професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів до потреб сучасного суспільства. У цей контекст вплітається необхідність формування морально-етичних якостей і моральної компетентності через функціонування сучасних освітніх програм та виховних методик. Це зумовлює потребу у ретельному аналізі проблеми формування морально-етичної культури у майбутніх учителів, що б сприяло розробці перспективних виховних технологій та методик. Дана проблема знайшла своє відображення у нормативних державних документах, а саме: закон України «Про освіту», закон «Про загальну середню освіту», закон «Про вищу освіту», «Про захист суспільної моралі», Національна доктрина розвитку освіти України, Державна програма «Вчитель», Концепція

виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи та в ін.

Студіювання філософської та психолого-педагогічної літератури підтверджує, що останнім часом предметом наукових пошуків у цій царині були різні аспекти проблеми виховання у майбутніх учителів морально-етичної культури.

Теоретичні основи морального розвитку майбутніх вчителів знайшли своє відображення у працях І. Беха, Г. Васяновича, М. Боришевського, І. Зязюна, О. Сухомлинської та ін.

Зокрема, науковцями досліджувались проблеми формування етичної культури, моральної самосвідомості, моральних якостей майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки:

О. Дубасенюк, В. Галузяк, В. Каплінський, Л. Олексюк, О. Пінаєва, О. Столярченко, Н. Хамська; виховання морально-духовних цінностей: Г. Бондаренко, Т. Климчик, О. Олексюк, О. Хорошайло; моральне виховання в українських навчальних закладах: О. Матвієнко, М. Стельмахович, Ю. Щербяк; формування морально-етичної культури особистості в закладах різного типу: В. Бездухов, Р. Гуртовська, О. Гордійчук; формування морально-етичних ідеалів особистості: О. Вишневський, С. Карпенчук; проблеми морально-релігійного виховання особистості в історії педагогіки: М. Євтух, О. Каневська, Т. Тхоржевська, Г. Шевченко т. ін. Отже, вітчизняна педагогічна наука має чималий досвід у розв'язанні багатьох складних питань морально-етичного виховання.

Однак, головна увага науковців зосереджувалась здебільшого на особливостях формування окремих аспектів морального виховання, моральних якостей, почуттів, зовнішньої етики. Бракує системного та ґрунтовного аналізу усіх структурних елементів саме морально-етичної культури, що актуалізує необхідність її подальших наукових досліджень в цьому напрямку.

Ефективне вирішення проблеми формування у майбутніх учителів морально-етичної культури пов'язано з рядом суперечностей:

- між замовленням суспільства та його потребою в ефективній виховній системі, спрямованій на забезпечення високого рівня морально-етичної культури та її реальним станом;
- між усвідомленням необхідності використання ефективних методик виховання морально-етичної культури особистості та недостатньою якістю відповідних програм та виховних технологій підготовки майбутніх учителів;
- між розумінням значущості виховання морально-етичної культури та недостатньою розробкою теоретичних і методичних засад забезпечення підготовки студентів із високим рівнем морально-етичної культури.

Розв'язання суперечностей дозволить оптимізувати і удосконалити підготовку майбутніх учителів, націливши її на забезпечення високого рівня морально-етичної культури особистості та їх особистісно-професійного самовдосконалення.

Формування морально-етичних цінностей у майбутніх педагогів дозволить вирішити одну з найбільш актуальних проблем – формування внутрішнього світу учнівської молоді. Ця надзвичайно актуальна проблема має вирішуватись шляхом аналізу ретроспективи поглядів щодо суті морально-етичних цінностей, їх особливостей та структури.

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних засад формування морально-етичної культури, визначенні та дослідженні ефективності педагогічних умов формування морально-етичної культури майбутніх учителів в освітньому процесі ЗВО.

Відповідно до мети нами були визначені **завдання**, що полягали в:

- розкритті сутності та змісту поняття «морально-етична культура» майбутніх вчителів, визначені ролі морально-етичної культури у їх професійній діяльності;
- уточненні критеріїв та показників сформованості морально-етичної культури майбутніх педагогів;
- обґрунтуванні необхідних педагогічних умов щодо формування

морально-етичної культури майбутніх учителів;

- перевірі ефективності педагогічних умов формування морально-етичної культури майбутніх педагогів в освітньому процесі ЗВО.

Об'єкт дослідження – освітній процес закладу вищої освіти

Предмет дослідження – педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутніх педагогів в освітньому процесі ЗВО.

Для досягнення мети та виконання поставлених завдань нами було використано комплекс взаємопов'язаних теоретичних та емпіричних **методів дослідження**:

- теоретичних: аналіз, узагальнення філософської, педагогічної та психологічної літератури з метою систематизації теоретичного матеріалу із теми дослідження;
- експериментальних: констатувальний та формувальний експерименти з метою дослідження змін у рівні сформованості морально-етичної культури майбутніх педагогів в освітньому процесі ЗВО;
- статистичних: обробка математичних даних, що дозволяє виявити кількісні та якісні показники відсоткових співвідношень і порівняти рівні сформованості морально-етичної культури майбутніх педагогів на різних етапах дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів кваліфікаційної роботи полягає, *по-перше*, в проведенні дослідження ефективності формування морально-етичної культури майбутніх учителів в освітньому процесі у закладах вищої освіти, що було здійснено **вперше**; *по-друге*, в уточненні сутності та структурних елементів морально-етичної культури майбутніх учителів в освітньому процесі у закладах вищої освіти; *по-третє*, у визначенні критеріїв та показників морально-етичної культури; *по-четверте*, в обґрунтуванні педагогічних умов формування морально-етичної культури майбутніх учителів в освітньому процесі у закладах вищої освіти.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає у тому, що в

ній представлено системний аналіз сутності та структурних компонентів морально-етичної культури майбутніх учителів в освітньому процесі в закладах вищої освіти; визначено та схарактеризовано педагогічні умови формування морально-етичної культури. Результати дослідження можуть стати підґрунтям для подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

Практичне значення полягає в тому, що результати дослідження та практичні рекомендації можуть бути використані у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів в освітньому процесі ЗВО, при формуванні робочих програм, а також при розробці змісту відповідних навчальних дисциплін, пов'язаних з моральним вихованням особистості.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у 2023-2024 роках:

Апробація результатів магістерської роботи. Результати наукової роботи були представлені: 1) на Міжнародній конференції The 12th International scientific and practical conference «Innovative development of science, technology and education» (August 29-31, 2024) Perfect Publishing, Vancouver, Canada; 2) на XV Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика», що відбулася 23 жовтня 2024 р. в Уманському педагогічному університеті ім. П. Тичини; 3) на Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Особистісно-професійна підготовка фахівців у контексті інтеграції України в європейський освітній простір», яка відбулась 8 листопада 2024 року у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 120 сторінок, з-поміж яких обсяг основного тексту – 87 сторінок, 10 таблиць, 33 рисунка, 3 додатки. Список використаних джерел налічує 147 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Сутність категорії «морально-етична культура»

Дослідження проблеми морально-етичних цінностей неможливе без уявлень, як вони розвивались у минулому. Перші спроби наукового обґрунтування специфіки морального виховання знаходимо у філософських системах Давньої Греції, в яких чітко прослідковується зв'язок морального виховання з процесом самовдосконалення особистості.

Найпершим в античній філософії звернувся до внутрішнього світу людини Демокріт, який заклав основи традиції в етичній думці, що полягала в розрізненні мотиву й вчинку: бути доброю людиною означає не лише не чинити несправедливості, а й цього не бажати. Він стверджував, що моральні норми не даються від народження, а стають результатом виховання, яке має дати людині три дарунки: гарно мислити, гарно говорити й добре робити.

Цим філософом, моралістом-просвітником, котрий присвятив себе людським проблемам, був Сократ. Так як формування переконань передбачає тривалу роботу над собою, моральне виховання в цього філософа нерозривно пов'язане із самовихованням. Знання того, на думку Сократа, що саме є «моральним», – це передумова морального життя. Він вважав, що істинна моральність – це знання того, що є благом, що є прекрасним і водночас корисним для людини, що допомагає їй досягти життєвого щастя та блаженства. Головними чеснотами, за Сократом, є стриманість, мужність і справедливість, яких людина досягає шляхом самопізнання.

За Платоном, мораль – це надбання «неба», де перебувають зразки блага і справедливості. Значне місце у творі «Закони» він відводить моральному вихованню, виходячи із положення, згідно якого джерело моральності знаходиться поза людиною і поза суспільством.

В етичних міркуваннях Арістотеля постійно звучить думка про те, що тільки людина здатна сприймати поняття добро, зло, справедливість, несправедливість, а найбільшою цінністю людини є право на щасливе життя. Він вважав, що для досягнення моральної мети необхідне поєднання діагностичних та етичних доброчинностей. Крім того, філософ переконливо доводив, що етичним чеснотам не можна навчитися, їх можна набути лише шляхом діяльності, оскільки що вони закладаються у вигляді звички. Особливо відзначимо, що Арістотель розглядав саме мораль як інструмент збереження порядку в суспільстві.

Інтерес в контексті аналізу історико-генетичного аспекту розвитку уявлень про моральність викликає вчення про етику Епікура, що обґрунтувало сутність морального навчання, побудованого на пошуку щастя. Філософ ввів розцінку задоволень, відповідно до їх впливу на наше життя. Цим шляхом згодом пішли і Б. Спіноза, Бетман й ін.

Науковець С. Калиновський (1700–1753 рр.), аналізуючи вчення Сократа, Арістотеля, Платона, робить висновок, що доброчинність є не перманентною якістю людини, а результатом виховання. На його думку, негідні вчинки руйнують доброчинність, а добрі її породжують. Окрім того, «людина, за його переконанням, здатна самостійно здобувати чесноти, вона має природжені її зародки, які забезпечують пізнання моральних засад, оскільки від світу природи відомо, що кожному належить любити доброчинність, відхиляти збоченість життя».

Антична філософія безумовно мала великий вплив на розвиток української етики. Визначальним у цьому плані став перший вітчизняний етичний трактат К. Саковича «Арістотелевські проблеми» (1620 р.), у якому виховання моральних чеснот він пов'язав з пізнанням людиною самої себе, підкреслюючи: «І хоча ця сентенція складається лише з трьох слів, вона навчає людину пізнанню трьох великих речей: минулого, сучасного й майбутнього. Роздумуючи над нею, людина пізнає, чим вона була до того, як народилась, чим є, живучи в цьому світі, чим буде потім»[49].

Корисно прислухатися до однієї із порад іспанського письменника Бальтасара Грасіана: Не гнатися за кількістю, прагнути глибини... чого багато, того вартість невелика. На думку Каплінського В.В., «уміння грамотно використовувати невербальні засоби є необхідним для більш точної передачі змісту, почуттів, переживань педагога». Уявимо, зауважує він, викладача, який досконало володіє всіма вище перерахованими вміннями, але який вважає головним інструментом своєї діяльності тільки слово. Він входить до аудиторії з незадоволеним, презирливим, ворожим або похмурим і байдужим поглядом, який і надалі може супроводжувати його комунікативну поведінку. Дуже часто інформації, вираженої в такому погляді, буває достатньо, щоб перекреслити всі «добрі наміри» слухачів»[36].

Йдеться про передуючу сприйняттю предметного змісту початкову («немовну») стадію комунікації, на якій інформація, що передається у вигляді міміки (рух м'язів обличчя) і пантоміміки (рух всього тіла), формує подальше ставлення до лектора до того, що він повідомляє. Так, психологи експериментально встановили, що людина своїм виглядом, своїми жестами, своїм самопочуттям, що йде від підсвідомості до підсвідомості прямою трансляцією, всім тим, що називають підтекстом, навіює іншим своє ставлення до предмета (в найширшому сенсі цього слова).

Філософ Дж. Віко (Італія) зазначав, що морально-етичним цінностям характерні чіткі ознаки історичного існування. На його думку, неможливо відзначити певну мораль, яка б не належала конкретному суспільству чи народові. В «Основах нової науки про загальну природу націй» він виділив три епохи, божественну, героїчну, людську в розвитку кожного народу.

Обґрунтування необхідності виховання морально-етичних цінностей знаходимо у спадщині Г. Сковороди (1722–1794 рр.), педагогічним ідеям якого характерна опора на народні традиції та здобутки. Філософ підкреслював, що смисл виховання полягає в тому, щоб створити умови для фізичного і морального розвитку особистості. Людськість він ототожнював із поняттям моральності, гуманності. Саме ці риси, на думку Г. Сковороди,

визначають сутність людини. Стрижневими у його філософсько-педагогічній системі були питання моральності та духовності були, з якими він пов'язував розуміння рухових поштовхів людської діяльності. Шлях до щастя, за його переконанням, лежить через моральне вдосконалення людини. Вся філософія Г. Сковороди носить яскраво виражений етико-гуманістичний характер.

Ж. Сартр зауважує, що засвоєння моральних цінностей пов'язане з «віком розуму», рівнем особистої зрілості, усвідомленням власного місця в житті. Він підкреслював, що залучення до морально-етичних цінностей можливе через виховання почуттів. Якщо особа не піднялася сходишками морально-емоційного самотворення, то залишається внизу в докультурному, просторі, поза мораллю.

Вихованню у підростаючого покоління моральних якостей надавали важливого значення представники епохи Відродження: І. Гербарт, Д. Дідро, Ф. Дістервег, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, М. Монтень та ін..

Я. Коменський заклав ідеї виховання людяності в людині, яка має виявляти мужність у здатності керувати власною волею, долаючи саму себе і стримуючи свої потяги до нетерплячості, обурення, гніву.

За твердженням Песталоцці, успіх виховного процесу залежить від щирості вчителя, його відданості моральним ідеалам. «Уся елементарна моральна освіта, – зазначав Песталоцці, – ґрунтується взагалі на трьох основах: напрацювати за допомогою чистих почуттів хороший моральний стан; тренувати моральність на справедливих і добрих справах, переборюючи себе й докладаючи зусилля; ... сформувати моральні переконання через роздуми та зіставлення правових і моральних умов, у яких дитина перебуває через своє походження й навколишнє середовище».

Й. Гербарт наголошував, що виховання і керування – основні засоби формування моральної поведінки. Водночас він пропонував застосовувати спеціальні методи та прийоми: заохочення та покарання.

З-поміж дослідників Нового часу слід виокремити Т. Гоббса,

Д. Локка, І. Канта, Г. Гегеля та ін. Вони розглядали мораль як дещо об'єктивне і як те, що було створено Богом, і як суб'єктивну складову особистості. Філософами була проголошена ідея моральних імперативів, що повинні були регулювати поведінку будь-якої особистості.

Впродовж новітнього часу питання етики досліджували М. Хайдеггер, К. Ясперс, А. Камю, Ж.-П. Сартр, Дж. Дьюї та інші. Цей період розвитку знань про етику можна охарактеризувати як біполярний: з одного боку розуміння етики як відносної, а з другого, розуміння важливого значення етики для становлення суспільства на основах прав людини, свободи та справедливості. З'явилися нові види етики: інформаційна, біоетика, гендерна етика тощо. В даний час все більше уваги вченим приділяється дослідженню та розвитку професійної етики, що покликана регулювати різновиди трудових відносин у колективах, організаціях і підприємствах, а також взаємодії між організаціями, клієнтами і суспільством.

Академічний тлумачний словник української мови подає наступне її визначення: «культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; Освіченість, вихованість; рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності». Дещо інше визначення цього феномену подається в Енциклопедії України: «культура – прояв життя людини, що виражається у моделях поведінки, засобах і продуктах діяльності, зокрема ідеях, ідеалах, нормах та цінностях» [23].

Серед основних форм культури дослідники виділяють дві, а саме: матеріальну та духовну. Під матеріальною культурою розуміють: «сукупність оприлюднених результатів людської діяльності, що включає як фізичні об'єкти, створені у результаті діяльності людей (житлові будинки, знаряддя праці, книжки, прикраси та ін.). Артефакти завжди мають певну цінність для людини, певне символічне значення, виконують певні функції». Під духовною культурою вчені розуміють «сукупність результатів діяльності, що включає нематеріальні об'єкти, створені розумом і почуттям людини (мова,

знання, традиції, міфи, символи тощо). Вони існують у свідомості людини, підтримуються людським спілкуванням, але до них не можна доторкнутися, фізично відчувати. Нематеріальні об'єкти потребують матеріальних посередників: знання містяться в книгах, традиція привітання втілюється в рукостисканні тощо».

Економічний словник подається таке визначення культури: «визначальний фактор потреб і поведінки людини, яка засвоює у сім'ї чи через інші суспільні інститути певний набір цінностей, стереотипів сприйняття, поведінки і дій у навколишньому середовищі», а в енциклопедії освіти за редакцією В. Кременя презентовано наступне: «...професійна культура включає сукупність принципів, норм, правил, методів, які сформувалися історично, регулюють процес, діяльність людини. Основу професійної культури складають знання та цінності, вироблені конкретною соціально-професійною групою та закріплені у традиціях її життєдіяльності (за О. Донцем, Ю. Мішиним, О. Шабаліним)» [22, с. 724].

Визначення поняття «професійна культура» дається в дослідженнях С. Дружилова, який стверджує, що професійну культуру варто розуміти як специфічну культуру професійного співтовариства, і як культуру представника даної професії [20, с. 25]. «Кажучи про професійну культуру, ми розуміємо під нею, з одного боку, специфічну культуру професійного співтовариства, з іншого боку, специфічну культуру особи представника даної професії. Перша включає способи організації і розвитку професійної діяльності, представлені в продуктах матеріальної і духовної праці, у системі професійних цінностей, професійних норм і переконань, професійних традицій, що обумовлюють ставлення фахівців до предметів і об'єктів їх діяльності, самих себе. Друга – розглядається як результат засвоєння особою основних елементів професійної культури співтовариства, як результат професійної соціалізації і професійної ідентифікації особистості» [20, с. 5].

С. Хлестова трактує професійну культуру як «складову культури особистості, складне утворення у цілісній структурі особистості, що

характеризує всю сукупність відносин у сфері професійної діяльності та відповідний розвиток індивідуальних професійно значущих здібностей, розумових, психологічних та фізичних якостей, мотиваційної сфери, забезпечує високу якість і позитивне ставлення до професійної діяльності» [85].

В. Петрук зазначає, що у «практиці повсякденної діяльності професійна етика являє собою сукупність норм поведінки фахівців. Норми професійної етики схильні до змін під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх по відношенню до професії факторів. Вони безпосередньо, в кожен момент часу, впливають на поведінку фахівців, спонукаючи їх діяти певним чином. Основними завданнями професійної етики є вплив на свідомість фахівця з метою вдосконалення його як особистості і як професіонала, і сприяння якомога повному і ефективному вирішенню професійних завдань. В цілому ж професійна етика є додатком загальної, теоретичної етики до певних видів професійної діяльності»[58].

В. Каплінський В. та О. Пінаєва О. Ю. у своєму посібнику з етики зазначають: «...сьогодні ми є свідками технічного прогресу при моральному і духовному регресі. Відбувається дисбаланс. Небезпечно, коли техніка обганяє етику. І якщо 21 століття не буде століттям гуманізму, прогрес може призвести до серйозних проблем, навіть трагедій. Прогрес не повинен бути нелюдським. Саме нам, освітянам, закладати основу людяності і формувати хребет сучасної системи цінностей. Моральні цінності студентів формуються швидше за все під впливом власного прикладу викладачів, ніж під впливом їх слів. Саме тому моральне виховання називають вихованням без виховання [39].

Проблема морального виховання учнів загальноосвітньої школи є досить актуальною у сучасних умовах, оскільки вона становить основу загальної культури особистості.

Наявність високого рівня естетичної, фізичної, інтелектуальної культури за відсутності моральної може не сприяти, а, навпаки, гальмувати

прогресивний розвиток суспільства. Так, за переконанням А.Енштейна, майбутнє людства залежить не від науково-технічного прогресу, а від моральності. А Косма Етолійський говорив, що зло прийде від людей розумних і грамотних. Подібну думку висловлював у свій час ще Арістотель, зауважуючи: «Хто рухається вперед у знаннях, але відстає у моральності, той більше йде назад, ніж уперед». З іншого боку, відсутність моральної культури може негативно впливати на інтелектуальну сферу особистості. Існує старе єврейське прислів'я, яке стверджує, що «розум іржавіє від злості». Однак, як зауважив відомий канадський вчений П.Вайцвайг, «не лише злість, а й заздрість, страх, а також деякі інші негативні емоції піддають корозії наше мислення».

Вітчизняна педагогіка також збагачена цікавим досвідом морального виховання, зокрема досвідом формування моральної свідомості та моральної поведінки відомих зарубіжних вчених: Л.Кольберга, Х.Штольца, К.Шварцмана та ін. Цінними є дослідження причин зниження моральної культури на сучасному етапі розвитку суспільства, аналізу практичного досвіду її формування на етапах ознайомлення учнів з нормами моральної поведінки та забезпечення їх внутрішнього прийняття.

Щоб студенти збагнули значення моральної культури, ми запропонуємо їм подумати над питаннями, які стосуються історичного минулого. Наприклад, чому історія Спарти – це лише війна і лише повстання рабів? Чому Спарта, у якій найвищою доблестю вважалась стійкість, не зуміла вистояти? Чому спартанці, котрих готували до боротьби, і лише до неї, все одно в ній зазнали поразки? Чому від знаменитої Спарти не залишилось ні мудрої поезії, ні монументальних споруд, ні наукових праць? Горда Спарта загинула від обмеженості. Адже саме ті, кого кидали зі скелі, могли дати державі міць розуму і силу духу. Спарта була холодною державою в духовному плані, спартанська мати проводила сина на війну не зі сльозами на очах, а зі словами: «Повертайся зі щитом або на щиті». Зауважимо, що моральне виховання насамперед спрямоване на формування

морального стрижня особистості, а саме: моральних поглядів, переконань, спрямованості. Відсутність морального стрижня спричиняє духовну кризу. А криза духовна спричиняє кризу життя взагалі. Без внутрішнього морального стрижня особа втрачає життєві орієнтири.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем морально-етичного виховання, бесіди зі студентами, педагогами та батьками дозволили узагальнити причини зниження рівня моральної культури на сучасному етапі розвитку суспільства, що гальмують процес формування духовного стрижня особистості. Насамперед це причини соціального характеру: негативний вплив довколишнього середовища та засобів масової інформації, які нерідко розмивають свідомість. Ю. Азаров говорив, що виховання – це нуль, ніщо. Воно буде таким, яким буде суспільство. А молодь є дзеркалом суспільства.

Для окремих викладачів, в яких відсутній моральний стрижень, посада стає мандатом на хамство. Ідеальний варіант, коли викладача не боїшся, проте якісно виконуєш його вимоги, бо поважаєш. Якщо в людині «живуть» духовні закони, в неї є внутрішній цензор, який сильніший за неї. Він корегує її дії, вчинки, стримує, йде проти її волі, проти її бажань і допомагає керувати ними.

Б. Паскаль писав, що сама людина є причиною змін у своїй долі і в долі інших. Вона сама може змінити хід подальших подій, пов'язаних з нею завдяки своєму духовному удосконаленню. Кожен сам творець свого життя. Завжди загрожує небезпека опуститись нижче себе. Але коли людина знаходить у собі сили підняти над собою, вона змінює своє життя сама. Все, що відбувається з нами, обумовлено нами. Не хочеш неприємностей і проблем, не порушуй духовних законів. Найважливіший напрямок самовиховання знаходиться там, де знаходиться серце. При відсутності духовного людина рано чи пізно відчує незадоволеність життям, порожнечу і відчай. Криза духовного в людині спричиняє кризу життя взагалі.

Сутність людини характеризується не тим, що вона говорить, а тим, що

вона робить, не текстом, а підтекстом. Досить часто зовнішня людина і внутрішня – дві різних людини.

Людина, яка ігнорує духовні закони, часто впадає в депресію. Психологічні тренінги, вихід в яких вона шукає, мало що дають при відсутності духовного стрижня. Вони навіть шкодять, бо лише накачують самооцінку, як велосипедну шину. На них людина отримує не саме щастя, а ілюзію щастя: нічого насправді не змінюється, лише позитивна уява про себе зростає. Іншими словами, вони є тим допінгом, який приймає спортсмен.

На думку Каплінського В.В., «дуже важливо правильно усвідомлювати сенс життя. Є два способи життя. Перший характеризує людину, в якій відсутні моральні цінності: живу собі, ну, і живу. Корова живе, свиня живе і я живу. Наївся, зайшов в інтернет, порозважався, поспав. Не расту, а опускаюсь. Але так не добре. Це ознака безцільного життя, яке не є гідним для людини. Життя – це рух сходами до верху, підняття, сходження. Рости, а не опускатись. Східна культура (китайська, японська) пропонує духовне удосконалення, шлях доверху, зростання. А нам нав'язується культура, яка пропонує переважно розваги» [87]. Відчуйте різницю.

В словах «людина» і «людяність» один корінь. Людиною неможливо бути – нею потрібно стати. Кішка, наприклад, народжується кішкою і продовжує нею бути, а не стає кішкою. А людиною потрібно стати, адже народження ще не дає на виході людяної людини. Дається лише антропологічна можливість. З іншого боку людиною можна перестати бути. Спочатку потрібно стати, потім утриматися «на плаву», щоб не перестати бути [87].

Можуть бути слова гарні чи погані, можуть бути дії і вчинки вдалі чи невдалі. Але якщо відносини правильні, вони поправлять невдало сказане слово і невдалі дії. І навпаки, якими б не були гарними слова і справи, якщо відсутні гуманні людські відносини, в кінцевому результаті виникають проблеми. У кожного вироблений свій стереотип поведінки. Нерідко ми стаємо його жертвами. Зламати стереотип – це морока, незручно, боляче. Ось

і живемо за інерцією згідно звичкам, які вже пустили коріння і стали хронічними, надіючись, що якось воно буде.

Чим відрізняється моральне від духовного? Моральне – це переважно зовнішнє: не краду, не вбиваю. Морально? Так. Але це лише зовнішня оболонка. Нерідко сучасне спілкування – це спілкування з масками, з мундирами, з функціональними обов'язками, а до справжнього «ти» дуже важко добратись. Воно заховане за багатьма одежами, ніби серцевина цибулі. Щоб добратись до справжнього «ти» потрібно зняти «маску» професора, декана, завідуючого кафедрою, начальника. Зніми все це, тоді і залишиться «ти».

Як зазначає Каплінський В.В., «по відношенню до слова «любов» здійснено філологічний злочин. Ми називаємо масу речей любов'ю, які любов'ю не є. Ми загнали його лише в статеві і сентиментальні теми. В той час коли любов – це перш за все жертва. Це хірург, який весь заляпаний кров'ю рятує життя пацієнта; це сантехнік, який в тридцятиградусний мороз ремонтує теплотрасу і завдяки якому в будинках з'являється тепла вода; це пожежник, який, ризикуючи життям, рятує маленьку дитину або кішку, за якою плаче дитина. Мірилом любові є жертвність (ти жертвуєш заради того, кого ти любиш). Це і є справжня любов. Якщо люблю студентів, я зроблю все необхідне, щоб їм було цікаво на моїх парах»[88].

Серед основних форм культури дослідники виділяють дві, а саме: матеріальну та духовну. Під матеріальною культурою розуміють: «сукупність результатів людської діяльності, що включає як фізичні об'єкти, створені у результаті діяльності людей (житлові будинки, знаряддя праці, книжки, прикраси та ін.). Артефакти завжди мають певну цінність для людини, певне символічне значення, виконують певні функції». Під духовною культурою вчені розуміють «сукупність результатів діяльності, що включає нематеріальні об'єкти, створені розумом і почуттям людини (мова, знання, традиції, міфи, символи тощо). Вони існують у свідомості людини, підтримуються людським спілкуванням, але до них не можна доторкнутися,

фізично відчути. Нематеріальні об'єкти потребують матеріальних посередників: знання містяться в книгах, традиція привітання втілюється в рукостисканні тощо».

Економічний словник подає наступне визначення культури:

«визначальний фактор потреб і поведінки людини, яка засвоює у сім'ї чи через інші суспільні інститути певний набір цінностей, стереотипів сприйняття, поведінки і дій у навколишньому середовищі». Енциклопедія освіти за редакцією В. Кременя презентує наступне: «...професійна культура включає сукупність принципів, норм, правил, методів, які сформувалися історично, регулюють процес, діяльність людини. Основу професійної культури складають знання та цінності, вироблені конкретною соціально-професійною групою та закріплені у традиціях її життєдіяльності (за О. Донцем, Ю. Мішиним, О. Шабаліним)» [22].

Поняття «професійна культура» знаходимо у дослідженнях С. Дружилова, котрий стверджує, що її варто розуміти як специфічну культуру професійного співтовариства і як культуру представника даної професії: «Кажучи про професійну культуру, ми розуміємо під нею, з одного боку, специфічну культуру професійного співтовариства, з іншого боку, специфічну культуру особи представника даної професії. Перша включає способи організації і розвитку професійної діяльності, представленої в продуктах матеріальної і духовної праці, у системі професійних цінностей, професійних норм і переконань, професійних традицій, що зумовлюють ставлення фахівців до предметів і об'єктів їх діяльності, самих себе. Друга – розглядається як результат засвоєння особою основних елементів професійної культури співтовариства, як результат професійної соціалізації і професійної ідентифікації особистості» [20].

У С. Хлестової поняття «професійна культура» визначається як «складова культури особистості, складне утворення у цілісній структурі особистості, що характеризує всю сукупність відносин у сфері професійної діяльності та відповідний розвиток індивідуальних професійно значущих

здібностей, розумових, психологічних та фізичних якостей, мотиваційної сфери, забезпечує високу якість і позитивне ставлення до професійної діяльності» [89].

Отже, у практиці повсякденної діяльності професійна етика являє собою сукупність норм поведінки. Норми професійної етики змінюються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Вони в кожен момент часу впливають на поведінку фахівців, спонукаючи їх діяти певним чином. Основними завданнями професійної етики є вплив на свідомість фахівця з метою вдосконалення його як особистості і як професіонала та сприяння якомога повному і ефективному вирішенню професійних завдань. В цілому ж професійна етика є складовою загальної етики [58].

1.2. Значення морально-етичної культури у розвитку особистості майбутнього педагога

Професійна діяльність майбутніх педагогів характеризується складним процесом взаємодії між вчителем та учнем, що базується на суспільно прийнятих етичних принципах, етичних вимогах та зобов'язаннях, а також на можливості та готовності педагога реалізувати всі зазначені етичні вимоги безпосередньо у педагогічній діяльності.

Чимало вітчизняних та зарубіжних дослідників займались проблемами професійної підготовки майбутніх викладачів. Так, проблеми професійної педагогічної культури розглядались у працях Т. Семеног, О. Хмельницької, Н. Тимченко та інших. Компонентам морально-етичного змісту приділялась увага в дослідженнях А. Капської, С. Харченка, Р. Зозуляк-Случик та інших.

Ю. Євтушенко трактує формування морально-етичної культури як «комплексний процес, який складається із зовнішнього впливу на особистість і внутрішньої роботи з оволодіння, переоцінки, застосування та створення етичних норм», метою якого є «інтеріоризація професійно-моральних цінностей (таких наприклад, як гуманність, сумління,

відповідальність, толерантність тощо) та реалізація їх у професійній діяльності [24].

При прийнятті рішень на майбутніх вчителів впливає багато факторів. Серед них обов'язки, які покладають на них їх соціальні ролі. Важливим є практичний досвід, який вони здобули під час педагогічної діяльності або його відсутність. Також слід зазначити, що мотивація, особистісне сприйняття та розуміння ситуації, суттєво впливає на прийняття їх рішень. Ціннісні орієнтації та самі цінності майбутніх учителів мають першочергове значення, адже завдяки усвідомленню та розумінню цінностей буде прийматися або не прийматися певне рішення у майбутньому у ситуаціях морально-етичного вибору. Таким чином, для майбутніх учителів важливо розуміти власну систему цінностей, а також усвідомлювати свої погляди (етичні, політичні, релігійні, тощо) та упередження.

За Каплінським В.В., «...одне з найважливіших завдань морального виховання – подолати у вихованців байдужість до цього напрямку всебічного розвитку особистості, який нерідко залишається поза увагою, бо за такої байдужості людина колись все одно відчує незадоволеність власним життям, порожнечу і відчай. Моральний стрижень особистості робить людину стійкою і сильною. Його наявність дає змогу відчувати: «Я по-справжньому сильний, тому що в мене є моральний стрижень. Він сильніший від моїх бажань, він чинить опір тим пристрастям і діям, які можуть мені зашкодити, він стримує мене, він коригує мої дії, він допомагає мені здобути владу над собою»[33].

Формування моральної свідомості, моральних ставлень та переконань потребує короткої характеристики етапів морального виховання, оскільки від їх особливостей залежить вибір відповідних способів впливу. Так, на першому етапі закони, норми і правила моральної поведінки повинні стати предметом свідомості вихованця і знайти своє відображення у ній. А завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти їх зрозуміти, осмислити, усвідомити і засвоїти, переконавши в тому, що не знати законів, норм і

правил моральної поведінки – все одно, що їздити на автомобілі, не знаючи правил дорожнього руху.

На другому етапі має відбутись внутрішнє прийняття норм, правил принципів моральної поведінки на підставі формування позитивного ставлення до них, що є головною умовою їх переходу у внутрішній план особистості. Якщо на першому етапі вони стають предметом свідомості, то на другому – предметом мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Третій етап – перехід засвоєних моральних норм, правил і принципів у моральні переконання, тобто в таку властивість особистості, коли вона дотримується засвоєних норм навіть наодинці, без зовнішнього контролю.

Четвертий етап морального виховання передбачає формування моральної спрямованості особистості. Лише сформованість моральних переконань спрямовує особистість на правильний шлях життя, даючи їй правильні орієнтири, рятує від іншої спрямованості (зі знаком «-»). На цьому етапі моральні переконання стають потребою особистості, її властивістю, допомагають ухвалити правильне рішення в ситуаціях морального вибору («Я не можу інакше»).

Отже, людина усвідомлює необхідність дотримання моральних норм, внутрішньо приймає їх, дотримується у своїй поведінці, дотримується навіть наодинці без зовнішнього контролю, потім вони стають її потребою і властивістю. Однак існує ще один рівень моральної культури особистості, який можна вважати найвищим. Він настає тоді, коли людина контролює не лише свої дії та вчинки, а й свої думки.

Різноманітність педагогічних ситуацій потребує індивідуального підходу та відповідного індивідуального рішення для кожної з них. Адже етичні кодекси не завжди можуть допомогти знайти рішення для майбутнього педагога.

Дослідниця С. Бенкс описала професійну діяльність педагогів, яка формується з позиції внутрішніх установок, які вона називає «інстинкти». Так, вона зазначає: «Часто майбутні педагоги посиляються на свої

«інстинкти», які насправді засновані на прихильності до чітких цінностей та багаторічному досвіді в подібних ситуаціях. Але чи завжди інтуїтивні інстинкти є надійними провідниками для самостійних етичних дій в радикально нових ситуаціях, і як нам дізнатися, коли поставити їх під сумнів? У кризових обставинах, з одного боку, завжди існує потенційна небезпека бездіяльності, ухилення від ризику, або надмірно «героїчних» дій, з іншого. Рішення про те, що робити, можливо, потрібно буде загартувати колективною професійною мудрістю, виробленою з колегами. Процеси «повільної етики» (slow ethics) та ретельного етичного міркування є ще важливішими в умовах пандемії» [100,101].

Сьогодні суспільство потребує здійснення фахівцями із викладацької діяльності особистісно-орієнтованого підходу для надання освітніх послуг населенню. Тобто проблеми кожного учня розглядаються окремо, зважаючи на його соціальне оточення, життєві обставини, психологічний стан тощо. Таким чином, виникає необхідність у фахівцях, які б володіли певним набором знань та умінь морально-етичної культури, а також мали інтерізовані необхідні цінності. У цьому процесі важливого значення набуває питання формування морально-етичної культури у майбутніх вчителів.

Реалії сьогоденного суспільства вимагають від новостворених викладачів наявності глибоких професійних знань та навичок. Окрім того, важливе місце у цьому процесі посідає формування професійних та особистісних етичних цінностей, принципів та різноманітних підходів до вирішення професійних ситуацій. Таким чином, роль морально-етичної культури у професійній діяльності майбутніх педагогів з року в рік лише зростає.

Основні підходи морально-етичної культури майбутніх вчителів містяться у основних документах соціальної роботи як на міжнародному та і національному рівні. Центральне місце в педагогічній роботі посідають принципи соціальної рівності, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманіття людської думки. Підкріплена теоріями педагогічної

роботи, точних і гуманітарних наук, а також місцевими знаннями, педагогічна робота залучає людей і структури для вирішення їхніх життєвих проблем та забезпечення стабільності й визначеності власного майбутнього». Щодо основних принципів, то серед них виділяють наступні: повага до невід'ємної цінності і гідності людей, не завдання шкоди, взаємна толерантність, захист прав людини і соціальної справедливості.

На національному рівні, наприклад, у статті 5 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» зазначається, що освітня робота з сім'ями, дітьми та молоддю ґрунтується на загальновизнаних гуманістичних, демократичних та правових засадах. Серед основних принципів надання освітніх послуг сім'ям, дітям та молоді є: додержання і захист прав людини; гуманність; законність; соціальна справедливість; забезпечення конфіденційності суб'єктами педагогічної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм[26].

Важливим є формування морально-етичної культури під час навчання майбутніх вчителів. Слід зазначити, що у Законі України «Про освіту» зазначається, що метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення рівня освіченості громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору»[25].

У професійній діяльності педагоги-початківці зустрічаються із великою кількістю людей, що перебувають у різних життєвих обставинах. Вони регулярно стикаються з різноманітними складними ситуаціями, які потребують виважених, розважливих та далекоглядних рішень. Адже

здоров'я та життя дітей та членів їх родин, малозабезпечених людей, людей з інвалідністю та багатьох інших певним чином залежить від рішень, які прийматимуть майбутні вчителі.

Так, Є. Гіда вважає, що «морально-етичні норми та відповідні кодекси (кодекс честі, етичний та моральний кодекси) містять стандарти, що дають певні орієнтири діяльності на практиці, що, у свою чергу, дозволяє як «молодому» працівнику, так і досвідченому професіоналу якісно виконувати свою освітню функцію, відповідати своїй ролі у суспільстві, додержуватися статуту у своїй професійній діяльності, особливо в екстремальних ситуаціях»[12].

Етичний кодекс спеціалістів із педагогічної роботи містить положення про етичні принципи діяльності викладачів, а саме у підпунктах 1.1. та 1.2. зазначається, що одним із основних етичних принципів є «Повага до гідності кожної людини. Кожна людина є неповторною та унікальною, що зобов'язані враховувати майбутні вчителі, не допускаючи жодного прояву ігнорування проблем конкретного учня чи зневаги до його особистості в присутності інших учнів. Кожна людина має право на самореалізацію, яка не призводить до порушення подібних прав інших людей. Педагогічна робота є несумісною з прямим чи опосередкованим примусом учнів до будь-яких дій, навіть на користь окремого учня або людей з його близького соціального оточення», а також «Пріоритетність інтересів учнів в межах дозволеного. Спеціалісти із педагогічної роботи спрямовують усі свої зусилля, знання та навички на допомогу окремим громадянам, сім'ям, групам, спільнотам та громадам для їх удосконалення, а також з метою розв'язання конфліктів та подолання їх наслідків».

Хоча майбутні вчителі можуть бути добре підготовлені до різноманітних ситуацій з якими вони можуть зіткнутися у професійній діяльності, неможливо підготуватися до всіх ситуацій та обставин, які потребують вирішення, особливо, які пов'язані з етичними складовими діяльності. Слід зазначити, що у професійній діяльності викладачів освіти

виникають ситуації, які не регламентуються етичними кодексами, адже вони не можуть передбачити всього різноманіття та складності ситуацій. Попри те, що існує національний етичний кодекс спеціалістів із педагогічної роботи в Україні, а також різні міжнародні етичні кодекси, які покликані допомагати педагогам приймати рішення у складних етичних ситуаціях, різноманітність життєвих ситуацій їхніх учнів або студентів, а також швидкі зміни у суспільстві не завжди дозволяють їм повноцінно керуватися положеннями, викладеними у кодексах. Тому етичний кодекс майбутнього вчителя може окреслювати загальні вимоги до його діяльності у професійних ситуаціях морального вибору.

Таким чином, викладач при прийнятті рішення бере до уваги наявну педагогічну практику, результати наукових досліджень, положення етичних кодексів та теорію виховної роботи. Проте сам інтерпретує всю наявну інформацію та приймає особисте рішення у кожній конкретній ситуації та бере особисту відповідальність за власні рішення. Зазначений підхід у своїх працях описувала Маріан Маттісон, такий підхід отримав назву «підхід Маттісон».

Саме тому підготовка майбутніх вчителів до ефективного й розумного вирішення етичних ситуацій у педагогічній діяльності вельми необхідна. Важливого значення набуває наявність високого рівня морально-етичної культури у майбутніх вчителів. Розуміння та інтеріоризація новоствореним вчителем моральних цінностей та етичних принципів отриманої роботи, усвідомлення своїх власних етичних і моральних цінностей та можливостей, мотивація та прагнення отримати нову інформацію у етичній сфері є необхідним елементом професійної діяльності.

Викладацька робота як професійна діяльність допомагає вирішувати складні буденні проблеми людей та підтримувати у різних життєвих ситуаціях. Вона також допомагає створити для них відповідні умови для подальшого розвитку. Тому що часто клієнтами педагогічних послуг стають діти або молоді люди, які опинились у складних життєвих обставинах, не

можуть їх самостійно подолати та знайти вихід, тому знаходяться у вразливій позиції. Справжній педагог, з іншого боку, перебуває у домінантній позиції, яка може дозволити скористатися безпорадністю учнів у своїх цілях.

Саме тому, важливу роль у процесі професійної підготовки майбутніх викладачів у закладах вищої освіти повинно займати саме формування їх морально-етичної культури. Її формування у майбутнього педагога повинно бути спрямоване на розвиток не лише необхідних професійних знань у сфері вчительської етики та формування практичних навичок вирішення педагогічних ситуацій на засадах професійної етики, а також формування професійних цінностей, що в свою чергу зробить можливим більш ефективне вирішення професійних питань.

Вчительська робота – це специфічний вид діяльності, якому притаманна актуалізація, специфічний набір та розуміння системи цінностей та якостей, необхідних для ефективного виконання професійних обов'язків майбутніми вчителями. Високий рівень морально-етичної культури майбутнього викладача дозволяє не тільки створювати умови для досягнення особистого благополуччя учнів, але і сприяти досягненню благополуччя у суспільстві.

У своєму дослідженні І. Шеплякової, узагальнюючи результати аналізу наукових праць багатьох науковців, приходять до висновку, що специфіка морально-етичної культури новоствореного педагога зумовлена трьома факторами. Перший фактор – це своєрідність професійної діяльності викладача, зміст якої полягає «у створенні умов щодо керованої виховання особистості - педагогічного виховання». Такий вид діяльності має специфічний перелік професійних функцій (у порівнянні з іншими педагогічними професіями) або їх специфічне тлумачення та змістовне наповнення. Так, наприклад, виховна функція полягає у «забезпеченні цілеспрямованого виховного впливу всіх педагогічних інститутів на поведінку та діяльність учня» шляхом «повноцінного використання виховного потенціалу суспільства, мікросередовища та

потенційних можливостей самої особистості як активного суб'єкта виховного процесу»[93]. Виховна діяльність також характеризується специфічним переліком професійних обов'язків, про які зазначається у законодавчих та професійних документах, положеннях, етичних кодексах та інших документах.

Другим фактором, на думку І. Шеплякової, який є складовою особливістю морально-етичної культури є об'єкт професійної діяльності фахівця освітнього процесу, а саме людина-учень протягом всього життя. Слід зазначити, що опосередковано об'єктом такої діяльності можуть виступати і інші люди, наприклад, члени родини чи фахівці інших професій, що мають досвід в даній ситуації. За таких умов фахівець може взаємодіяти з ними або надавати допомогу для «максимального використання можливостей виховного впливу сім'ї та соціального оточення на конкретного учня, досягнення більш значних результатів взаємодії, а, отже, і ефективнішого виконання зазначеними фахівцями своїх професійних функцій» [94].

Третій фактор полягає у особливості суб'єкта педагогічної діяльності, тобто самого фахівця. Так, держава висуває особливі вимоги до діяльності, поведінки, професійних та особистих якостей педагога, адже професія характеризується взаємодією з різновіковими категоріями населенням, включаючи найбільш соціально вразливі категорії, наявністю різних соціальних ролей, високими вимогами та очікуваннями від суспільства та держави [94].

Успішне вирішення складних педагогічних ситуацій майбутніми вчителями залежить від їх розуміння професійної етики та обов'язків, своїх етичних цінностей та переконань, а також вміння розмежовувати професійні цінності та свої особисті. Під час виконання професійних обов'язків іноді буває складно дистанціюватися від особистих цінностей та культурних практик. Окрім того, всі учасники навчального процесу можуть мати різні цінності, релігійні переконання та попередній успішний чи невдалий досвід вирішення схожих проблем.

Для майбутніх вчителів вкрай необхідно ознайомитися заздалегідь з можливими етичними труднощами, з якими вони можуть зіткнутися в цій галузі, а також зі стандартами найкращих етичних практик своєї професії. Таким чином, важливо почати формувати морально-етичну культуру майбутніх педагогів у процесі освітньої діяльності шляхом формування та розвитку етичного мислення. Під етичним мисленням розуміється здатність ідентифікувати та оцінювати етичні питання з різних точок зору для прийняття обґрунтованих рішень. Сутність етичного мислення полягає не у відокремленні поганих вчинків від хороших, але у розв'язанні питання в найбільш справедливий та прийнятний для цього спосіб. Принципи етичного мислення можна застосовувати для вирішення багатьох щоденних дилем.

Майбутнім вчителям необхідно знати, що таке педагогічна дилема та як вони можуть її вирішити, якщо вона виникне в майбутньому, адже результати її вирішення можуть мати глибокий вплив на хід життя їхніх учнів та їх самих. Етична дилема виникає, коли вчитель для реалізації своїх педагогічних зобов'язань має вибрати між двома взаємовиключними варіантами дій або рішень, кожне з яких повинне призводити до певного порушення етичних принципів щодо самого викладача або його учня. Попри те, що кожна педагогічна ситуація різна, майбутні вчителі можуть користуватися певними алгоритмами та методами для її оцінки та подальшого прийняття рішень. З огляду на зазначене, навчання учнів та студентів принципам етичного мислення є важливим.

Етичне мислення, як і процес мислення, включає в себе наступні елементи: поява або створення певної мети, постановка проблемних запитань, використання інформації (дані, спостереження, факти тощо), використання понять (теорій, моделей, законів, принципів), створення висновків, припущень, поява наслідків та втілення певної точки зору.

Емоційні складові морально-етичної культури, наприклад, емпатія, особистісна мотивація та рефлексія, професійна відповідальність кваліфікованого педагога дозволяють йому ефективніше реагувати на

потреби своїх учнів та легко і швидко знаходити з ними спільну мову.

Морально-етична культура проявляється у будь-якій професійній діяльності майбутнього вчителя. Її прояв залежить від існуючих професійних цінностей кожного педагога, норм та принципів, які застосовуються в організації, культури та загальних тенденції розвитку освіченого суспільства. Аналіз наукових джерел у сфері морально-етичної культури дозволяє стверджувати, що у професійній поведінці майбутнього викладача освіти можна відмітити два основних компонента: внутрішній та зовнішній.

Внутрішній компонент включає наявність необхідних професійних та особистісних якостей та цінностей, знанням та усвідомленням норм та принципів професійної поведінки, вмінням рефлексувати та аналізувати свою поведінку, наявність необхідної мотивації для професійного розвитку. Наявність необхідних знань та розуміння морально-етичних вимог дозволяє майбутньому вчителю більш об'єктивно сприймати педагогічні ситуації, ставити перед собою професійні завдання та вміти змінювати свою поведінку в залежності від потреби учнів.

Зовнішній компонент складається із вміння використовувати знання і норми морально-етичної культури у практичній роботі. Таким чином, потреба у формуванні морально-етичної культури майбутніх педагогів є вельми актуальною.

Таким чином, морально-етична культура майбутніх вчителів займає провідну роль у їхній професійній діяльності. Особливі умови роботи та специфічні вимоги до професійних, особистих якостей та цінностей викладача освіти обумовлюють важливість формування морально-етичної культури під час навчання майбутніх педагогів.

Висновки до першого розділу

Отже, на основі проведеного аналізу існуючих визначень пропонуємо власне уточнене визначення поняття морально-етична культура майбутніх учителів: морально-етична культура майбутніх викладачів – інтегроване

особистісне утворення, яке включає в себе сукупність духовно інтелектуальних, емоційно-ціннісних і професійно-етичних якостей особистості, наявність професійних педагогічних знань щодо особливостей та вимог до етичної поведінки майбутніх педагогів, а також навички вирішення етичних конфліктних ситуацій у професійній діяльності, що у цілому відображає теоретичну і практичну готовність майбутніх вчителів до здійснення нормативної професійної поведінки. Формування морально-етичної культури кожного майбутнього вчителя є комплексним процесом, який складається із зовнішнього впливу на майбутнього фахівця освіти та внутрішньої роботи з оволодіння, переоцінки, накопиченню, застосуванню і відтворенню професійних етичних норм.

Різноманітність педагогічних ситуацій потребує індивідуального підходу та відповідного індивідуального рішення для кожної з них. Адже етичні й моральні кодекси не завжди можуть допомогти знайти рішення для окремого педагога, як і не кожний педагог здатний «влучити в яблучко», застосовуючи здобуті знання й навички на учнях. При прийнятті рішень на майбутніх учителів впливає багато факторів. Серед них обов'язки, які покладають на них їх освітня роль. Важливим є той практичний досвід, який вони здобули під час професійної діяльності й покрокової роботи над власною компетентністю, або її нестачу чи відсутність. Також слід зазначити, що мотивація, особистісне сприйняття, самодисципліна та розуміння ситуації, суттєво впливає на прийняття їх рішень. Ціннісні орієнтації та самі цінності новостворених педагогів мають першочергове значення, адже завдяки усвідомленню та розумінню цінностей буде прийматися або не прийматися певне рішення у майбутньому у ситуаціях морально-етичного вибору.

Розділ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО

2.1. Критерії і показники сформованості морально-етичної культури майбутніх педагогів в освітньому процесі закладу вищої освіти

Визначення актуальних форм навчально-виховної роботи, які сприятимуть не лише засвоєнню студентами необхідних знань, умінь та навичок, але і сприятимуть формуванню стійкої мотивації до подальшого саморозвитку та самовдосконалення є невід’ємним та вагомим елементом формування морально-етичної культури майбутніх учителів у процесі професійної підготовки. З метою визначення ефективності здійснюваної роботи важливим є діагностування даних, що характеризують сучасний стан професійної підготовки та ефективність запроваджених педагогічних умов, що дає можливість підійти до означеної проблеми досить системно: визначити її сильні та слабкі сторони, проаналізувати переваги та недоліки запропонованих форм навчально-виховної роботи, а також задіяти невикористані ресурси закладів вищої освіти для відповідного підвищення рівня морально-етичної культури майбутніх педагогів.

Відсутність у науковій літературі системного аналізу з питань формування морально-етичної культури створює необхідність розроблення критеріїв і показників сформованості морально-етичної культури майбутніх вчителів. Аналіз наукової педагогічної літератури з теми дослідження дає підстави стверджувати, що під поняттям «критерій» розуміють ознаку, на основі якої здійснюється оцінювання або класифікація чого-небудь. У педагогічній площині під критерієм розуміють певний показник, «на підставі якого можна говорити про ефективність навчання й виховання взагалі та того чи іншого педагогічного засобу і прийому впливу». З. Курлянд визначає критерій як «мірило оцінки, судження; як необхідну та достатню умову виявлення або існування якогось явища чи процесу». У дослідженні А. Галімова зазначено, що «критерій виражає найзагальнішу сутнісну ознаку, на

основі якої здійснюється оцінка, порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію виражається в конкретних показниках, які характеризуються, у свою чергу, низкою ознак»[11].

Таким чином, можна дійти висновку, що критерій – це ознака, на основі якої можна виокремити певні показники. Оскільки критерій – поняття дещо ширше, ніж показник, Л. Колбіна зауважує, що при одному критерії існує ціла система показників. Водночас, на думку вченої, критерій і показник тісно взаємопов'язані, оскільки «обґрунтований наукою вибір критерію значною мірою зумовлює правильний вибір системи показників, і навпаки – якість показника прямо залежить від того, наскільки він повно й об'єктивно характеризує прийнятий критерій».

Ю. Євтушенко наголошує, що критерій повинен бути розгорнутим, тобто включати в себе більш дрібні одиниці вимірювання, що дозволяють у реальній практиці «заміряти» дійсність, порівнюючи її з ідеалом. Такими одиницями вимірювання є показники (ознаки). Показник (ознака) як компонент або складова критерію в цьому випадку є типовим і конкретним виявом однією з суттєвих сторін досліджуваного явища, процесу, за яким можна судити не тільки про його наявність, а й про рівень його розвитку. Загалом застосування критеріїв і показників дає можливість отримати кількісні оцінки у певних одиницях виміру, у нашому випадку – рівні сформованості морально-етичної культури майбутніх вчителів. Під рівнями сформованості у педагогіці розуміють ступень прояву критеріїв за усіма можливими показниками[24].

Оскільки морально-етична культура є частиною професійної культури, яка у свою чергу визначає ступінь готовності майбутніх фахівців вищої освіти до виконання професійної діяльності, нами були проаналізовані ті критерії та показники, які науковці визначають як основоположні для виконання професійних обов'язків, що можуть бути використані для аналізу рівня сформованості морально-етичної культури.

Аналіз літератури за темою дослідження дав можливість узагальнити наукові підходи щодо критеріїв професійної готовності фахівців вищої освіти (табл. 2.1).

Таким чином, Г. Алексєєва, У. Дутчак, І. Єрмакова, Г. Олійник, Г. Нессен, Л. Сохань пропонують розглядати готовність майбутніх учителів через мотиваційний критерій. Науковцями було визначено такі показники мотиваційного критерію: відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку; спрямованість на набуття професійних знань та умінь у сфері професійної діяльності, самоосвіта і вдосконалення умінь та навичок використання засобів арт-терапії у професійній діяльності. Застосування мотиваційного критерію для діагностування рівня сформованості морально-етичної культури є актуальним, адже мотивація й самодисципліна є основою будь-якої діяльності.

Таблиця 2.1

**Наукові підходи щодо визначення критеріїв та показників професійної
готовності майбутніх вчителів**

<i>№</i>	<i>Критерії професійної готовності</i>	<i>Показники готовності</i>	<i>Прізвища вчених</i>
1	2	- 3	4
1.	Мотиваційний	- відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку; - спрямованість на набуття професійних знань та умінь, самоосвіта і вдосконалення умінь і навичок.	Г. Олійник; Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Нессен; Г. Алексєєва; У. Дутчак
2.	Мотиваційно- ціннісний	- потреба досягнення успіху в майбутній професійній діяльності, а також позитивне ставлення до професії.	Т. Голубенко

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4
3.	Когнітивний (змістовий, змістово-професійний, когнітивно-пізнавальний)	- сформованість необхідних знань; - оволодіння знаннями про сутність й аспекти педагогіки в професійній діяльності; - загальні професійні та специфічні професійні знання.	М. Орешкіна; Г. Олійник; Г. Алексєєва; Т. Голубенко; О. Філь; У. Дутчак
4.	Оцінювальний (контрольно-оцінювальний, когнітивно-операційний)	- самооцінка своєї підготовленості та відповідність процесу розв'язання завдань оптимальним зразкам; - рефлексія, діагностувальні та корекційні вміння; - здатність адекватно оцінювати себе та інших й уміння розпізнавати власне світосприймання.	М. Орешкіна; Г. Олійник; Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Нессен; Г. Алексєєва
5.	Емоційно-чуттєвий	- емоційно-чуттєве сприйняття навколишньої реальності, емпатійне ставлення до учнів, створення емоційно-комфортної навчальної атмосфери.	У. Дутчак
6.	Вольовий (емоційно-вольовий)	- самоконтроль, самомобілізація, уміння управляти своїми діями, емоційна стабільність.	Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Нессен, Г. Олійник
7.	Операційно-дієвий (операційний, практично-діяльнісний, операційно-технологічний)	- володіння способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими компетенціями; - навчання прийомам морально адекватної взаємодії; - уміння застосовувати на практиці отримані знання; - аналітичні, прогностичні, конструктивні, рефлексивні та комунікативні вміння.	М. Орешкіна; Г. Олійник; Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Нессен; Т. Голубенко, О. Філь

8.	Творчо- діяльнісний (індивідуально- креативний)	- уміння організовувати естетично-виховний процес, добирати необхідний навчальний художньо-терапевтичний матеріал та відповідні форми роботи, спрямовані на естетичне виховання підлітків, стимулювати естетично- творчу активність підлітків; - професійні, креативні, комунікативні та рефлексивні особистісні якості.	У. Дутчак, О. Філь
9.	Орієнтовний	- знання й уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості.	Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Нессен

Чим вищим є рівень мотивації фахівця вищої освіти, тим більше зусиль ним буде прикладено для досягнення поставлених цілей, тим більш вираженим буде його бажання до саморозвитку у визначеному напрямку. У той же час низький рівень мотивації буде виражатися через пасивність та відсутність бажання вдосконалювати свої знання, уміння та практичні навички.

Для діагностування готовності фахівців Т. Голубенко пропонує враховувати мотиваційно-ціннісний критерій. Ми підтримуємо доцільність зазначеного підходу щодо поєднання мотиваційного та ціннісного компонентів, оскільки усвідомлення важливості дотримання морально-етичної культури у педагогічній діяльності передбачає формування у майбутніх педагогів специфічних цінностей морально-етичної культури, що у свою чергу впливатиме на виникнення у майбутніх вчителів бажання вдосконалювати свої знання та навички, а також на усвідомлення важливості саморозвитку та самовдосконалення[13;14].

Серед методів звернення до свідомості чи не найголовніша роль належить методу, який постійно має місце у виховному процесі, а саме методу прикладу. С. Соловейчик називає моральне виховання вихованням без виховання, оскільки в його основі лежить насамперед приклад. На цьому акцентував Л.М. Толстой, підкреслюючи, що виховувати буде важко доти,

доки ми будемо хотіти, виховувати дітей, не виховуючи себе. Але якщо ми зрозуміємо, що виховувати інших можливо лише через себе, лише виховуючи себе, тоді саме по собі відпаде питання про виховання, а залишиться лише одне питання життя: як потрібно самому жити. «Перед тим, як ви почнете виховувати, – радить А. С. Макаренко, – перевірте свою поведінку. Саме вона відіграє вирішальну роль у вихованні».

Важливим для визначення рівня готовності фахівців Г. Алексєєва, Т. Голубенко, У. Дутчак, Г. Олійник, О. Філь вважають когнітивний (змістовий, змістовно-професійний, когнітивно-пізнавальний) критерій.

Показниками цього критерію є: сформованість необхідних знань [68, с. 164]; загальні професійні та специфічні професійні знання [132, с. 209]; ґрунтовність знань змісту естетичного виховання, рівень розуміння терапевтичного впливу мистецтва на особистість підлітка, повнота знань з методики застосування засобів арт-терапії в естетичному вихованні підлітків [74, с. 11]. Цей критерій має значні переваги для діагностування готовності фахівців зазначеного профілю до використання методів арт-терапії. Проте виникає потреба в адаптації наявних показників, адже діяльність майбутніх вчителів не обмежується лише підлітками, а специфічні професійні знання, які мають бути засвоєні під час навчання, потрібно конкретизувати.

Значна увага науковців приділяється критерію визначення рівня розвитку (контрольно-оцінний або когнітивно-операційний), компонентами якого можна вважати самооцінку своєї підготовленості та відповідності процесу розв'язання завдань оптимальним зразкам; рефлексію, діагностичні та корекційні вміння; здатність адекватно оцінювати себе та інших, уміння розпізнавати сприймання. Критерій оцінювання відіграє важливу роль для діагностування готовності майбутніх вчителів до виконання певних видів професійної діяльності. Однак для визначення рівня сформованості морально-етичної культури вважаємо недоцільним виділення оціночного критерію окремо, оскільки визначені показники можуть бути віднесені до мотиваційного критерію (самооцінка власної підготовленості й відповідність

процесу розв'язання завдань оптимальним зразкам) та операційно-діяльнісного (рефлексія, діагностувальні та корекційні вміння; здатність адекватно оцінювати себе та інших, уміння розпізнавати сприймання).

Емоційно-чуттєвий критерій, який виділяє У. Дутчак, включає такі показники: «емоційно-чуттєве сприйняття, емпатійне ставлення до учнів та створення емоційно-комфортної навчальної атмосфери» [21]. Зазначений критерій розкриває лише окремі особистісні якості майбутніх фахівців, які є достатньо обмеженими для діагностування рівня сформованості морально-етичної культури майбутніх вчителів.

І. Єрмакова, Г. Олійник, Г. Нессен, Л. Сохань пропонують вольовий (емоційно-вольовий) критерій для діагностування готовності майбутніх фахівців освіти до педагогічної діяльності [54, с. 92; 68, с. 178].

Показники готовності за цим критерієм (самоконтроль, самообілізація та вміння управляти власними діями), без сумніву, відіграють важливу роль у формуванні особистості викладача, однак не розкривають увесь спектр якостей, необхідних майбутнім педагогам для формування морально-етичної культури. Тому вважаємо недоцільним виносити зазначений критерій окремо для діагностування майбутніх викладачів освіти.

Л. Сохань, І. Єрмакова та Г. Нессен окремо виділили орієнтовний критерій, за яким показниками готовності є знання й уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості, що, на нашу думку, є невід'ємним елементом когнітивного критерію. Серед критеріїв, які науковці пропонують використовувати для діагностування рівня готовності майбутніх вчителів, можна виділити операційно-дієвий (операційний, практично-діяльнісний, операційно-технологічний), запропонований Т. Голубенко, І. Єрмаковою, Г. Нессен, Г. Олійник і Л. Сохань. Він характеризується володінням способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими компетенціями; умінням застосовувати на практиці отримані знання; аналітичними, прогностичними, конструктивними, рефлексивними та комунікативними вміннями.

Проведений аналіз засвідчує, що важливими критеріями, які мають визначати рівень сформованості морально-етичної культури майбутніх педагогів, є рівень їхніх знань та володіння відповідними навичками у визначеному напрямку. Так, наприклад, М. Орешкіною були розроблені й апробовані наступні основні напрямки морально-етичної підготовки студентів відділення логопедії й практичних логопедів: оволодіння знаннями; про сутність й аспекти моралі й етики в професійній діяльності педагога; розвиток умінь аналізувати професійну поведінку педагога з морально-етичних позицій; навчання прийомам етично адекватної взаємодії з усіма учасниками корекційного процесу.

Ю. Євтушенко також зауважує на важливості когнітивної складової при формуванні морально-етичної культури фахівців, яку вона розглядає як «повноту й усвідомленість знань, відображених у змісті когнітивного структурного компонента морально-етичної культури. Повнота знань нами визначалася як відношення засвоєного учнем обсягу морально-етичних знань до загального обсягу інформації, запропонованого до вивчення. Усвідомленість знань визначалася як ступінь їх засвоєння: репродукція (механічне заучування й відтворення без пояснення), розуміння й прийняття (осмислене запам'ятовування, вільний виклад, переконаність в істинності знання), застосування й творчість (розуміння практичного значення знань, збагачення знань власними міркуваннями, досвідом)»[24, с. 64].

Діяльнісний критерій формування морально-етичної культури майбутніх вчителів Ю. Євтушенко розглядає як активність і успішність (продуктивність) етичної поведінки. Активність морально-етичної поведінки науковиця пропонує визначати через обсяг (інтенсивністю) етичної взаємодії (у загально-соціальному або професійному аспектах), рівнем ініціативи й самостійності. Зазначено, що «за даним критерієм майбутні учителі можуть характеризуватися пасивністю (відсутність ініціативи, неучасть у морально-етичній взаємодії), змушеною активністю (участь детермінована зовнішніми обставинами, ініціатива відсутня) або творчою активністю (внутрішньо

мотивоване, добровільна участь у етичній діяльності, прояв ініціативи щодо організації морально-етичної взаємодії)» [24, с. 64].

Однак, формування морально-етичної культури значно ширше за формування відповідних знань та навичок. Вирішення складних педагогічних питань та розв'язання педагогічних конфліктів у професійному середовищі вимагають необхідності формування у майбутніх фахівців освіти внутрішньої потреби діяти відповідно до отриманих знань та здобутих вмінь та навичок. Це передбачає наявність у майбутніх учителів специфічних та притаманних цій професії морально-ціннісних якостей та орієнтирів.

Таку позицію підтримує М. Орешкіна, яка у своїх працях досліджувала роль моральних і етичних цінностей у професійній діяльності педагогів. На думку вченої, «морально-етичні критерії професійної діяльності логопеда засновані на філософсько-моральному її осмисленні й відбивають етичні уявлення, якості, а також можливості їх реалізації в практиці ...».

На важливості формування відповідних педагогічних якостей та моральних норм наголошує також І. Шеплякова, яка зазначає, що «шляхи формування морально-етичної позиції педагога передбачають спеціальну підготовку в галузі морально-етичної культури й пов'язані з вихованням його професійно значущих якостей і вмінь, які сприяють установленню адекватних взаємовідносин із іншими суб'єктами процесу» [94, с. 18].

На важливості врахування цього критерію наголошує Ю. Євтушенко. Науковиця зазначає, що «формування морально-етичної культури у майбутніх фахівців освіти характеризується наявністю системи знань, професійно-етичних цінностей; здатністю прогнозувати й конструювати процес професійної діяльності з урахуванням її специфіки й у процесі взаємодії з колегами й пацієнтами й визначається змістом норм професійної етики, моральними імперативами й морально-етичними ідеалами й цінностями педагогічної діяльності. Структура морально-етичної культури ґрунтується, в свою чергу, на морально-етичних настановах, орієнтирах соціально-професійного середовища педагогічної діяльності й включає

мотиваційно-особистісний, креативно-значеннєвий, когнітивно-етичний та рефлексивний компоненти»[24].

У концептуальних положеннях «Стратегії розвитку педагогічної освіти в Україні» представлені результати аналізу основних конкуруючих у світі освітніх моделей: американської (історично-англосакської) та німецької. За критерієм сутнісних характеристик їх змісту набагато ближчою до українського освітнього досвіду, національних традицій і здобутків у підготовці фахівців, стратегічних завдань щодо професійно-особистісного становлення педагога є німецька, в якій домінують гуманізм і фундаментальність як провідні її характеристики. Підготовка німецького вчителя зорієнтована, з одного боку, на конкретну сферу практичної діяльності, а з іншого, містить елементи більш широкого професійного профілю. Гнучкість кваліфікації дає можливість легко перебудовуватися відповідно до мінливих освітніх вимог, що забезпечує творчий характер професійного становлення.

У навчанні майбутніх педагогів Німеччини, як наголошують Каплінський В. В., Белінська Т. В., Міненко А. О., «головна роль відводиться психолого-педагогічному блоку «Науки про освіту», що базується на таких ключових принципах: модульність, міждисциплінарність, рефлексивність. Першорядним щодо оновлення змісту професійно-педагогічної підготовки вчителів є принцип міждисциплінарності. Відповідно комплексними є і теми модулів, що мають на меті аналіз певних явищ шкільного та позашкільного життя з позицій різних наук у їх єдності. Модулі відображають компетентності, основа яких – науково-теоретичні знання з педагогіки, психології, соціології та розвиток здатності проектувати їх у професійну діяльність у шкільному та позашкільному середовищах»[37].

Основні форми організації підготовки майбутніх учителів у ФРН – лекції, семінари, тренінги, колоквиуми, консультації (тьюторіал, наставництво), професійно-педагогічна практика, самостійна робота. Форми проміжного і заключного контролю навчання – письмові домашні роботи,

усні та письмові заліки, бакалаврські і магістерські кваліфікаційні роботи, портфоліо. Лекції, як методологічна основа і орієнтир для подальшої освітньо-пізнавальної діяльності студентів, орієнтовані на викладення базового теоретичного матеріалу і найсуттєвіших ключових положень теми, що вимагають їх подальшого наукового обґрунтування. Відповідно відбувається зменшення кількості лекційного часу і його збільшення на семінари та практичні заняття, під час яких здійснюється конкретизація і деталізація теоретичних положень, окреслених у змісті лекцій. У контексті нашого дослідження такий підхід є цінним у плані наповнення лекцій з психолого-педагогічних дисциплін саме тим змістом, який би виконував роль орієнтиру професійного становлення майбутнього вчителя.

Важливо підкреслити ключові поняття, що чітко відображають цільовий аспект найпоширеніших форм організації освітньої діяльності у вишах Німеччини, оскільки у процесі професійного становлення майбутнього педагога ми також використовуємо названі нижче форми з такими ж цільовими орієнтирами, а саме: лекція – знати, практикум – уміти і володіти, семінар – володіти, проект і дипломна робота бакалавра – змінювати, місце магістерської роботи знаходиться між «змінювати» і «створювати», а дисертація відповідає ступеню «створювати».

Розглядаючи ціннісно-сміслові компоненти професійної ідентифікації вчителя, О. Водяха підкреслює, що «традиційно морально-етичний підхід можна позначити як нормативно-регулюючий, тому що він містить основні вимоги до особистості викладача, вироблені в рамках певного суспільного устрою, і ті, які в даному суспільстві поширюються на всі професії, що мають педагогічний статус»[10].

Акцентуючи увагу на важливості ціннісного компоненту морально-етичної культури майбутніх педагогів, Ю. Євтушенко говорить про необхідність врахування мотиваційного аспекту, вважаючи одним з важливих критеріїв сформованості морально-етичної культури мотиваційно-ціннісний, який представляє як інтеріоризованість цінностей, виразність

інтересів і мотивів у змісті аксіологічного, мотиваційного і особистісно-рефлексивного компонентів морально-етичної культури. Ступінь інтеріоризованості цінностей педагогіки, на думку науковців, може варіюватися таким чином: цінності можуть не визнаватися значущими, а може теоретично визнаватися їхня педагогічна значущість і відкидатися (повністю або частково) при цьому особистісна важливість. Ці цінності можуть усвідомлюватися як особистісно значущі для життя й ефективної професійної діяльності майбутнього педагога. Контекстні інтереси можуть бути відсутніми у мотиваційній сфері здобувача освіти, можуть проявлятися ситуативно, детермінуючи прагнення до певних дій і поведінки, а можуть займати провідні позиції в ієрархії мотивів поведінки й діяльності майбутнього педагога [24, с. 64].

На базі проведеного аналізу нами визначено основні критерії та показники морально-етичної культури майбутніх вчителів: когнітивний, дієво-операційний і мотиваційно-ціннісний (табл. 2.2).

Когнітивний відображає наявність специфічних знань щодо етичних стандартів та вимог професії. Високий рівень морально-етичної культури за цим критерієм передбачає наявність не лише знань, але і творчий характер їх застосування; розуміння практичного значення знань, збагачення ресурсної бази власними міркуваннями та особистим досвідом.

Дієво-операційний зорієнтований на дослідження тих специфічних умінь та навичок, які відіграють основну роль у прийнятті етичних рішень та розв'язанні педагогічних конфліктів у педагогічній діяльності. Високий рівень морально-етичної культури за даним критерієм відображає здатність майбутнього вчителя прогнозувати й конструювати процес професійної діяльності, враховуючи її специфіку відповідно до норм педагогічної етики, а також здатність діяти творчо.

Мотиваційно-ціннісний відображає рівень сформованості важливих для педагогічної діяльності педагога етичних цінностей та наявність бажання реалізовувати їх у професійній діяльності.

Таблиця 2.2

Критерії та показники морально-етичної культури майбутніх педагогів

№	Критерії	Показники	Рівні
1.	Когнітивний	Репродуктивне заучування й відтворення матеріалу без його пояснення	низький
		Наявність фрагментарних знань, розуміння прийняття, осмислене запам'ятовування, вільний виклад інформації, переконаність в істинності знань	середній
		Наявність систематичних знань і творчий характер їх застосування на практиці; розуміння практичного значення знань, збагачення знань власними міркуваннями, досвідом	високий
2.	Дієво-операційний	Механічне відтворення завчених способів розв'язання професійних ситуацій, дії за шаблоном	низький
		Здатність прогнозувати й конструювати процес професійної діяльності з опорою на норми професійної етики	середній
		Здатність прогнозувати й конструювати процес педагогічної діяльності відповідно до норм професійної етики й морально-етичних ідеалів та цінностей з урахуванням її специфіки, здатність діяти творчо, за власними міркуваннями та досвідом	високий
3.	Мотиваційно-ціннісний	Усвідомлення важливості окремих морально-етичних цінностей; наявність інтересу до деяких аспектів морально-етичної культури	низький
		Усвідомлення важливості та інтеріоріоризація окремих цінностей; наявність інтересу до морально-етичної культури	середній

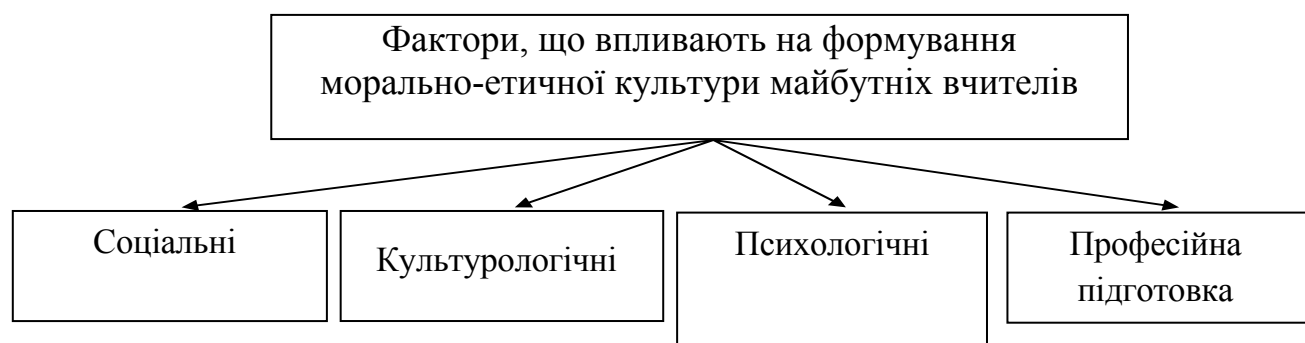
		Сформованість морально-етичних цінностей та їх інтеріорізація, усвідомлене бажання вдосконалюватись та діяти в межах педагогічної етики	високий
--	--	---	---------

Мотиваційно-ціннісний критерій відображає рівень сформованості важливих цінностей для професійно-педагогічної діяльності майбутніх викладачів та наявність бажання реалізовувати їх у професійній діяльності. Високий рівень морально-етичної культури за цим критерієм відповідає сформованості у індивіда морально-етичних цінностей та їх інтеріоризація, тобто прийняття професійно значущих цінностей як своїх внутрішніх переконань, котрі, в свою чергу, виступають у якості особистого спонукання до дій на основі цих цінностей та норм професійної етики. Майбутнім педагогам із високим рівнем морально-етичної культури має бути притаманне усвідомлене бажання вдосконалюватися та діяти в межах професійної етики.

2.2. Обґрунтування педагогічних умов розвитку морально-етичної культури майбутніх педагогів у ЗВО

Одним з важливих завдань освіти є підготовка конкурентоспроможних фахівців-професіоналів, здатних реалізувати свій потенціал і досягати успіхів у відповідних сферах освітньої діяльності. З метою його реалізації ВНЗ має орієнтуватися на підходи інноваційного характеру, відповідати сучасним вимогам, тенденціям і технологіям. Це потребує постійного вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх фахівців та постійного аналізу ефективності відповідних педагогічних умов.

Розвиток морально-етичної культури майбутніх педагогів є одним із

найбільш складних завдань вищої школи. Великий вплив на формування особистості, її моральних норм і цінностей має не лише професійна підготовка. З поміж основних чинників, що мають вплив на формування морально-етичної культури можна назвати: *соціальні* (вплив сім'ї, засобів масової інформації, оточення тощо); *культурологічні* (культурні традиції, релігія тощо), *психологічні* (інтелектуальні здібності, особливості пам'яті, мислення, стан психічного здоров'я тощо), *професійна підготовка* (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Фактори, що впливають на формування морально-етичної культури майбутніх вчителів.

Оскільки предметом нашого наукового дослідження є педагогічні умови формування морально-етичної культури в закладах вищої освіти, варто розглянути детальніше саме цей аспект. У педагогічній літературі поняття «умови» розглядається науковцями як «необхідні обставини, особливості реальної дійсності, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь». Відповідно під педагогічними умовами розуміють «обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групи людей». О. Федорова педагогічні умови розуміє як сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей її здійснення, що забезпечують успішне розв'язання поставленого завдання. О. Пожидаєва розглядає педагогічні умови як «детермінанти, що забезпечують процес формування знань, умінь і навичок», а педагогічні умови професійної підготовки, на її думку, є «сукупністю обставин життєдіяльності суб'єктів (педагог-студент), які зумовлюють розвиток особистості, сприяють формуванню готовності до діяльності у новій педагогічній ситуації» [60].

Досліджуючи професійну підготовку здобувачів освіти педагогічних спеціальностей Н. Стельмах зазначає, що «для формування морально-етичної культури важливими є такі педагогічні умови як: усвідомлення студентами

нормативних вимог до педагогічної професії; формування гуманістичної спрямованості майбутнього педагога; формування у майбутніх педагогів професійно значущих потреб; засвоєння та реалізація принципів педагогічної моралі»[70].

При виокремленні педагогічних умов, значна увага у процесі професійної підготовки зосереджена на формуванні ґрунтовної бази знань та сформованості відповідних навичок майбутніх фахівців. Це безперечно є суттєвим елементом професійної підготовки. Однак, формування морально-етичної культури майбутніх педагогів має свою специфіку і потребує врахування наступних аспектів.

З одного боку, прийняття адекватних рішень при розв'язанні конфліктних ситуацій має цілковито відповідати етичним стандартам та знаходитися у нормативно-правовій площині професійної діяльності. Водночас, робота педагога є настільки різноманітною та швидкозмінною, що неможливо передбачити зазделегідь та підготувати майбутніх фахівців до вирішення професійних ситуацій.

Тут важливою є дискусія як обговорення проблем, що передбачають суперечливі погляди, предметом якої можуть бути ситуації морального вибору, морально-етичні проблеми з життя, художніх творів, кінофільмів, близькі життєвому досвіду учнів. Вона передбачає дотримання певних вимог щодо її організації, які представлені в посібнику В. Каплінського і І. Асаулюк «Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури»:

1. Вибір цікавої проблеми, що відповідає інтересам учнів і є для них життєво значущою, дискусійний характер якої закладений у формулюванні самої теми: «Бути як більшість чи залишатись собою?», «Що значить бути сучасним?», «Справжній друг – це ...», «Що значить бути вихованим?».

2. «Інтригуючий початок дискусії, який би забезпечив інтерес до обговорення проблеми і дав поштовх до суперечливих суджень. З цією метою доцільно було б попередньо (таємно від інших) підготувати одного-

двох учасників дискусії; підготувати «диверсанта», який би завчасно висловив протилежну думку; самому ведучому або педагогу спеціально запропонувати суперечливу версію; зіштовхнути суперечливі позиції» [36,с.62].

3. «Заздалегідь продумана логічна система питань та їхнє чітке формулювання [36,с.62].

4. Надання учням можливості вільно висловлювати свої думки, уникнення повчального тону та нав'язування власних поглядів з боку вчителя.

5. Уміння педагога шляхом навідних питань та аналогій підводити до істини, тактовно вислуховуючи різні думки учнів та делікатно відхиляючи помилкові судження [36,с.62]. У цьому аспекті важливо керуватись принципами: *«Я поважаю будь-які переконання і, насамперед, ті, які суперечать моїм власним» (С.Далі); «Я ніколи не погоджуюся з твоїми переконаннями, але я до останнього подиху буду захищати твоє право виражати їх» (Вольтер); «Той, хто заперечує мені, пробуджує у мені не гнів, а увагу. Я поважаю того, хто суперечить мені і тим самим учить мене» (Монтень).*

6. «Уникнення демагогії. Використання прийомів емоційного стимулювання. Йдеться про те, що під час дискусії має бути задіяний не лише кінчик балакучого язика, а й інтелект, емоції, почуття, воля. Для цього можна використовувати різноманітні прийоми емоційного стимулювання. Один з ефективних прийомів – прийом контрасту. Так, наприклад, у дискусії, предметом якої є типова життєво важлива ситуація морального вибору дівчиною майбутнього супутника життя, можна, зіставити дві контрастних за своїм змістом пісні, які можуть бути виконані підготовленою ученицею. Досвід їх використання засвідчує досить сильний емоційний вплив за умови комунікативного забезпечення цього прийому і несподіваності» [36,с.62].

Відтак, важливою ознакою формування морально-етичної культури майбутніх педагогів є забезпечення творчого підходу і розвиток творчого

мислення, що сприяє пошуку ефективних способів розв'язання тих чи тих ситуацій, з якими вони не були ознайомлені під час навчання. Однак, у такій ситуації прийняття рішень часто підпадає під вплив внутрішніх мотивів та цінностей особистості, які є свого роду «навігатором». Саме тому формування професійних цінностей є критично важливим і має запобігти прийняттю некоректних, необдуманих і непрофесійних рішень. Водночас майбутні вчителі мають бути зацікавлені в наданні допомоги у вирішенні проблем своїх учнів, а також діяти відповідно з нормами моралі та права. Тому педагогам слід не сліпо виконувати нормативні накази керівництва, але й залишатися здатними до критичного осмислення поставлених завдань, вміти складати графік освітнього процесу, аналізувати та прогнозувати наслідки рішень, що приймаються та не допускати прийняття рішень, які можуть нанести шкоду учням.

З одного боку, формування морально-етичної культури майбутніх педагогів передбачає паралельне формування етичної культури професійної діяльності, яка сприяє прийняттю професійних рішень та вирішенню педагогічних конфліктів у межах етично допустимих стандартів та цінностей виховної роботи. А з іншого, формування критичного мислення майбутніх фахівців сприятиме прийняттю коректних рішень у швидкозмінному суспільному просторі.

З огляду на зазначені особливості формування морально-етичної культури, нами були виокремлені педагогічні умови, які доцільні для запровадження в умовах вищої школи. Вони відображені на рисунку 2.2. Розглянемо детальніше інструменти, за рахунок яких можна здійснювати реалізацію запропонованих педагогічних умов. Забезпечення знань є важливим елементом у формуванні морально-етичної культури майбутніх педагогів.

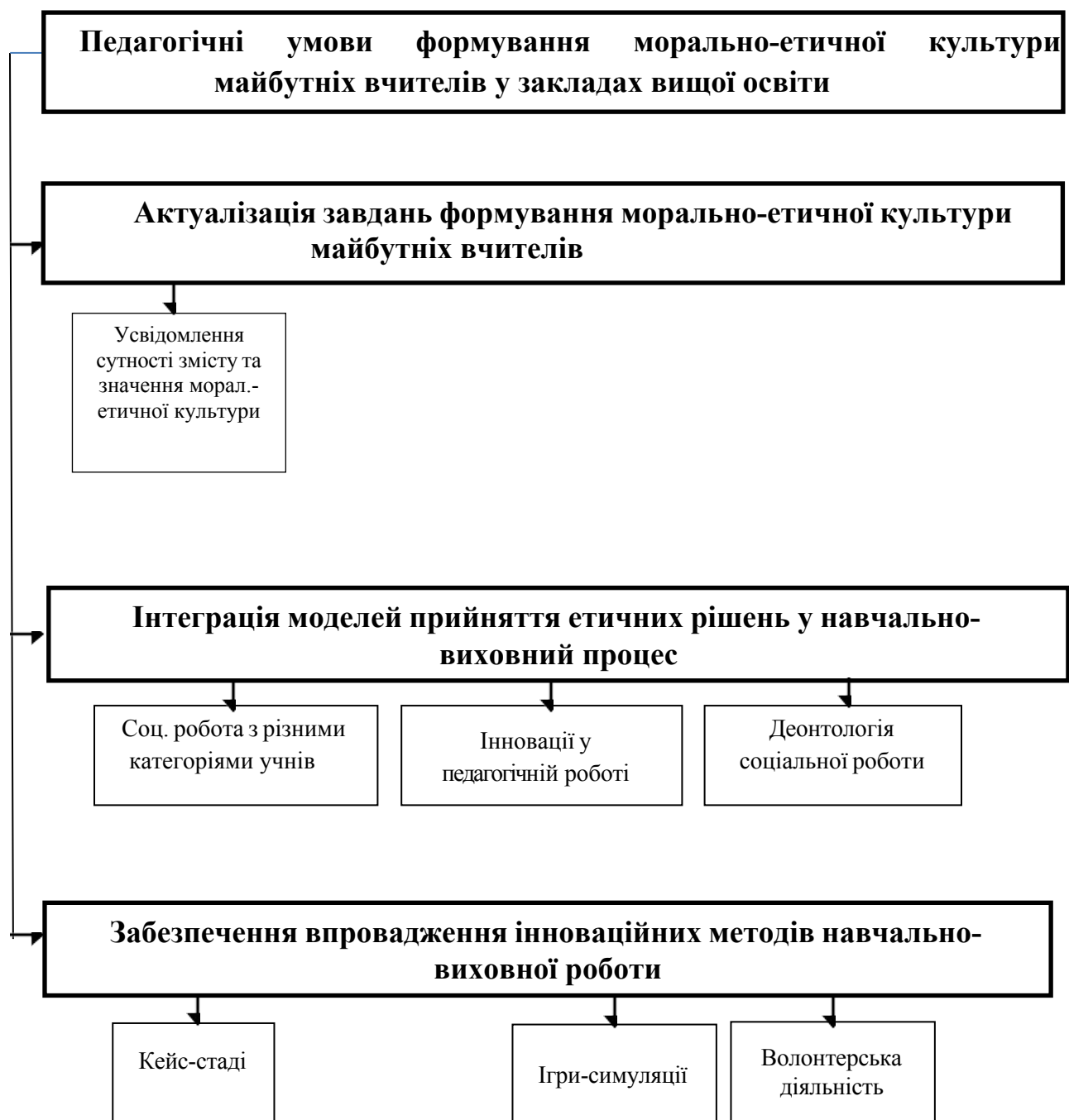
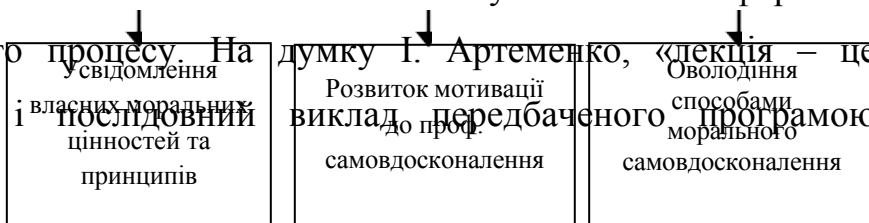

Рис. 2.2. Педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутніх вчителів в закладах вищої освіти

Одним із найбільш доступних способів передачі знань є лекції, особливістю яких є їхній тісний взаємозв'язок з усіма іншими формами організації навчального процесу. На думку І. Артеменко, «лекція – це логічний, системний і послідовний виклад передбаченого програмою

наукового питання, побудований на діалектико-матеріалістичній основі, яка дає студентам уявлення про навчальну дисципліну в цілому, знайомить з основними теоретичними питаннями певної галузі науки та її методологією» [6, с. 7]. Мета лекції полягає у формуванні орієнтовної основи для подальшого засвоєння здобувачами освіти навчального матеріалу [6].

Використання лекції пов'язано з наявністю певних переваг: «на відміну від підручника, лекція оперує значно більшими можливостями щодо врахування специфіки аудиторії, новітніх наукових досягнень; вона озброює майбутнього педагога не тільки знаннями, а й переконаннями, умінням давати критичну оцінку розглядуваному матеріалу; враження від матеріалу на лекції зростає завдяки живому слову, інтонації, міміці й жестам викладача, лектора; вона дає можливість прямого контакту лектора зі слухачами. Також залежно від сприйняття аудиторією матеріалу лектор може вносити необхідні корективи у свій виклад під час лекції; лекційне викладання дуже економічне в часі, під час самостійного опанування інформації студент витрачає набагато більше часу» [6, с. 37].

За даними науковців, лекція забезпечує засвоєння лише 5% від поданого матеріалу. У той же час інтерактивне навчання, практика дозволяють збільшити рівень засвоєного матеріалу до 90%. Тому, як вважаємо ми, використання тих лекцій є актуальним, які сприяють розвитку активності і самостійності студентів, розвивають критичне мислення та сприяли розвитку креативних здібностей.

З цією метою можуть бути використані різні види лекційних занять: лекція-дискусія, проблемна лекція, лекція-діалог, лекція-візуалізація, лекція-прес-конференція тощо. На думку К. Трофімук, «процес пізнання студентів за такої форми викладення інформації наблизатиметься до пошукової та дослідної діяльності. Метою таких лекцій є виявлення рівня знань студентів щодо предмета, який буде вивчатися, визначення наявності та спрямованості їх інтересів, рівня зацікавленості й мотивації, правильності чи хибності уявлень студентів щодо нової дисципліни, знайомство зі змістом курсу та

обговорення зі студентами значущості запропонованої теми й спільні пошуки обґрунтування необхідності цих знань для майбутньої їх діяльності як фахівців»[75, с. 355].

Важливою формою організації навчальної діяльності у процесі підготовки майбутніх вчителів є семінарські та практичні заняття. Так, вчені під семінарським заняттям «розуміють форму навчального заняття, за якої викладач організує дискусію із завчасно визначених тем, до яких студенти готують тези відповідей або самостійно виконані реферати-доповіді». Також вони зазначають, що «у процесі підготовки до семінару студенти самостійно відпрацьовують літературу (навчальну, методичну, наукову), навчаються критично оцінювати різні джерела знань. Дидактична цінність семінарів полягає також у тому, що за незначної кількості студентів (академічна група) викладач може ефективно впливати на аудиторію як в освітньому, так і у виховному плані».

Семінари сприяють формуванню інтересу до самостійного оволодіння знаннями, учать мислити критично, аналізувати складні явища суспільного життя і природи, допомагають більш інтенсивному формуванню таких важливих якостей, як гнучкість і критичність думки, глибина й самостійність мислення.

Одна з найважливіших умов результативності практичного заняття, зауважує В. Каплінський, - «чітке визначення його цілей та орієнтація викладача на їх досягнення. Однак досить часто цілі (те, ради чого, або уявний кінцевий результат діяльності) залишаються поза увагою викладача. Щоб акцентувати увагу на надзвичайній важливості цього компоненту діяльності, звернемось до висловлювань відомих філософів, які набули афористичного характеру: «Істина засобу полягає в його адекватності цілі» (Ф. Гегель);»Ціль тільки тоді може бути досягнута, коли вже заздалегідь сам засіб наскрізь просякнутий самою природою цілі (Ф. Лассаль)» [34, с. 72].

Плідність практичного заняття, на думку вченого, залежить «від успішності реалізації його основних цілей, одна з яких полягає у розвитку

інтелектуальних здібностей та мислення, навичок розумової праці студентів. Досить часто головна увага на практичному занятті звертається на відтворення засвоєних знань: виступи з визначених питань, доповнення, знову виступи та доповнення. І заняття нерідко перетворюється, за словами педагога – новатора Є. Ільїна в монологи глухих. Багато студентів не обтяжують себе розумовою діяльністю на практичному занятті. Вони схожі на спортсменів-любителів, які носять красиву форму, роблять розминку, але уникають гранично складних вправ, розрахованих на певні розумові зусилля в, без яких розумовий ріст, як і спортивний, неможливий. Розумові здібності, як і м'язи, розвиваються лише в процесі вправ та їх поступового ускладнення» [34, с. 72].

Автором посібника про методику викладання у вищій школі [34] наводиться цікавий приклад: «В художньому фільмі про американську школу режисерів Дона Сімпсона та Джері Брукхаймера «Небезпечні думки, або Вчитель спеціального призначення» вчителька звертається до учнів: «Моя головна мета – навчити вас думати. Мозок – це також м'яз. І щоб бути сильним, могутнім треба тренувати його. Кожен новий факт, кожна нова ідея допомагає вам розвивати новий м'яз. І ці м'язи роблять вас по-справжньому сильними. Це ваша зброя! В цьому неспокійному світі я хочу озброїти вас. Якщо до кінця року ви не станете розумнішими, кмітливішими, спритнішими, ви нічого не втратите. А якщо ви станете такими, ви матимете в своїх руках цінну зброю» [34, с. 72].

Цілком зрозуміло, міркує далі автор посібника, що «одна з основних цілей практичного заняття – залучити студентів до активної практичної діяльності. Однак слід пам'ятати про те, що операційна включеність у діяльність сама собою не забезпечує реальну, особистісну включеність в неї. Неправильно вважати, що достатньо включити студента в діяльність, а далі все піде само собою. Це стане можливим лише тоді, коли завдання, які ставить викладач на практичному занятті, усвідомлюються студентами, переходять у внутрішній план їх особистості і стають особистісними. З

іншого боку, необхідно пам'ятати і про те, що зовнішня активність студентів на заняттях ще не є показником їх пізнавальної активності. Під зовнішньою пасивністю може приховуватись інтенсивна внутрішня активність (робота інтелекту, емоцій, почуттів). На практичних заняттях мають бути створені умови для дієвості науково-теоретичних та операційних знань, здобутих у процесі самостійної підготовки до занять та надання цим знанням гнучкого, діяльнісного характеру» [34, с. 72-73].

Науковці зазначають, що семінару «притаманні такі функції, як поглиблення, конкретизація, систематизація знань, набутих на лекціях і під час самостійної роботи; розвиток навичок самостійної роботи; заохочення до наукових досліджень; контроль за якістю засвоєння студентами матеріалу».

Так, Полторак Л.Ю. наголошує, що «володіння вміннями відбувається у процесі практичної діяльності. Поширеною є думка, що набуття практичних умінь та їх удосконалення можливе лише з початком виховної діяльності, під час безпосереднього виконання педагогічних обов'язків. Безперечно, виховна діяльність є потужним джерелом практичної підготовки фахівця. Однак завдання вищого навчального закладу полягає в тому, щоб сформувати в майбутніх фахівців освіти необхідні навички і вміння ще до початку їхньої педагогічної діяльності. Вважаємо, що процес набуття майбутніми вчителями вміння використовувати різні методи арт-терапії можна зробити значно ефективнішим завдяки використанню у процесі професійної підготовки таких навчальних дій, які сприятимуть збагаченню практичного досвіду майбутніх вчителів»[61].

Базуючись на положенні Б. Ананьєва про те, що навчання – це не проста передача знань, а перш за все, спілкування, комунікація, В. Каплінський пише, що «найсучасніші методи навчання та виховання спрацюватимуть лише тоді, коли будуть комунікативно забезпечені, – тому один з важливих напрямків діяльності викладача вищої школи – орієнтація на комунікативне забезпечення як методів навчання, так і методів виховання з метою більш успішного включення їх у практичну діяльність.

Наприклад, якщо на лекціях з педагогіки розкривається сутність проблемних методів навчання, дається їх класифікація, то на практичних заняттях студент повинен вміти потенційну проблемну ситуацію перетворити в реальну, тобто комунікативно забезпечити частково-пошуковий метод навчання» [34, с. 73]. На думку вченого, роль викладача «полягає в тому, щоб допомогти студентам збагнути суть проблемної ситуації, викликати бажання її розв'язувати, розгорнути та спрямувати за допомогою навідних питань та аналогій на вірний шлях розв'язку, визначити оптимальний варіант її вирішення. Виходячи з того, що здібності є внутрішніми умовами для формування педагогічних вмінь, які, в свою чергу, забезпечують успішність основних компонентів професійної діяльності, одним з важливих завдань практичного заняття з педагогічних дисциплін є його спрямування на розвиток здібностей майбутнього педагога (конструктивних, прогностичних, організаторських, комунікативних, перцептивних, сугестивних, аналітичних та інших)» [34, с. 73].

Практичне заняття розглядається в педагогічній літературі як «форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички практичного застосування їх через індивідуальне виконання студентами відповідно сформульованих завдань». Л. Клос пише, що «практичне заняття як одна з форм організації навчальних занять полягає у такій організації педагогом навчальної діяльності студентів, де домінує їхня практична діяльність, що здійснюється на основі спеціально розроблених педагогом завдань. Основні етапи практичного заняття: вступна частина (формулювання педагогом мети, визначення завдань, а також питань, які учням необхідно розглянути, спільне із студентом виконання за схемою певних дій); самостійна робота (студенти визначають шляхи розв'язання потрібних дій, вирішують поставлені завдання, складають звіт); заключна частина (педагог аналізує хід виконання і результати роботи, виявляє помилки, що найчастіше трапляються, визначає причини їх виникнення і

допомагає усувати)»[44].

На думку В. Каплінського, практичні заняття «виконують такі основні функції : поглиблення знань; закріплення та конкретизація знань, отриманих на лекції та в процесі самостійної роботи; систематизація знань; розвиток навичок самостійної роботи; формування умінь та навичок, необхідних у майбутній професійній діяльності; формування умінь формулювати і відстоювати власну думку. Одна з важливих функцій практичного заняття, яка часто залишається поза увагою викладачів, – виховна. Виховна функція заняття реалізується через: а) зміст; б) особистість педагога; в) організація навчання (якщо педагог зібраний, організований, стриманий, відповідальний – це стає прикладом для наслідування); г) вибір методів і прийомів навчання. Важливо, щоб виховна функція була реалізована непомітно, органічно вплітаючись у зміст заняття. Штучні виховні моменти, як правило, не забезпечують її успішної реалізації» [34, с. 73].

У своєму посібнику В. Каплінський класифікує практичні заняття на основі домінуючого методу, який використовується на занятті: «практичне заняття – рольова гра, практичне заняття - ділова гра, проблемне практичне заняття, мікрОВикладання, аналіз педагогічних ситуацій, заняття – подорож, аукціон ідей та ін. Методика проведення цих занять описана у навчальному посібнику О. А. Дубасенюк та О. Є. Антонової «Методика викладання педагогіки» [34, с. 74]. У навчальному посібнику Т. І. Туркот «Психологія і педагогіка вищої школи» розглядаються найсучасніші методи навчання у вищому навчальному закладі, які успішно можна використовувати для реалізації вище поданих функцій практичних занять: мозкова атака, метод «635», метод Дельфи, метод синектики, метод вільних асоціацій, дидактична гра, «сананон-метод», метод кейсів, мікрОВикладання, ситуаційний метод, метод «Коло ідей», метод «Займи позицію», метод «Ток-шоу», метод «Ажурна пилка» [76, с.367-409].

Р. Павелків акцентує увагу на тому, що «одна з головних якостей, які належать до вмінь, полягає в тому, що людина має змогу змінити структуру

вмінь – навичок, операцій та дій, які належать до складу вмінь, послідовність їх виконання, зберігаючи при цьому незмінним кінцевий результат. Вміла людина може змінювати один матеріал іншим при виготовленні якого-небудь виробу, виготовити сама або скористатися наявними інструментами, іншими підручними засобами, знайде вихід практично в будь-якій ситуації» [55].

Оскільки в сучасних умовах, зауважує В. Каплінський, «співіснує дві стратегії організації навчально-виховного процесу: традиційна та інноваційна, за даним принципом практичні заняття розподіляються на традиційні та інноваційні. Традиційний підхід до проведення навчальних занять може забезпечувати успішні результати, якщо він не «застигає в стереотипі», а постійно оновлюється та вдосконалюється. Інноваційна форма проявляється в особливих способах діяльності викладачів, що виходять за рамки традиційних, оскільки інновації передбачають зміни, оновлення в плані створення нового або пристосування вже відомого до нових умов. Розглядаючи це важливе питання в контексті динаміки сучасного розвитку суспільства, слід особливу увагу акцентувати на тому, що викладач, який ігнорує в своїй діяльності інноваційний чинник, не лише відстає від суспільних процесів, а й формує відповідні комплекси в студентів» [34, с. 74].

Спираючись на науковий доробок відомих учених, в якому здійснено аналіз інноваційних підходів у педагогіці (Підласий І. П., Селевко Г. К., Дичківська І. М., Сластьонін В. О., Бургін М. С., Морозов Є. П. та ін.), вчений зауважує, що «інновації не є і не можуть бути самоціллю. Вони лише тоді доцільні, коли забезпечують якість навчання та виховання. Не кожне нововведення, як вважають ці науковці, є раціональним і прогресивним. Інколи нововведення можуть дестабілізувати функціонування педагогічної системи й створити додаткові труднощі. Пошукова діяльність сучасного викладача має бути зорієнтована лише на ті інновації, які є прогресивними, не завдають шкоди й відкривають нові можливості в розвитку студентів. Саме таких позицій потрібно дотримуватись при застосуванні інноваційних

технологій в процесі викладання навчальних дисциплін у вищому навчальному закладі, вважаючи, що однією з найважливіших ознак викладача вищої школи є відкритість новому й здатність до прогресивних змін [34, с. 74].

Педагогічна умова «Інтеграція моделей прийняття етичних рішень у навчально-виховний процес», є досить важливою для формування морально-етичної культури майбутніх педагогів. Вона умова передбачає необхідний рівень інформаційно-змістового забезпечення шляхом оновлення змісту навчальних дисциплін, що в свою чергу сприятиме формуванню морально-етичної культури. Так, у дисципліні «Морально-етична культура у педагогічній сфері» були додані такі теми як «Етичні виклики для майбутніх вчителів у мережі Інтернет» та «Міжкультурні аспекти етичної взаємодії».

Педагогічна умова «Забезпечення впровадження інноваційних методів навчально-виховної роботи» пов'язана з використанням різноманітних форм та методів роботи з майбутніми фахівцями у межах аудиторної та поза-аудиторної діяльності, серед яких індивідуальні бесіди, проблемно-ситуаційний аналіз, кейс-стаді, ігри-симуляції і волонтерська діяльність. Різноманітність застосування традиційних та інноваційних форм та методів навчально-виховної роботи дозволяє отримати необхідний досвід морально-етичного виховання і генералізувати його в різних педагогічних ситуаціях.

Важливим є використання волонтерської діяльності з метою набуття досвіду моральних відносин. Педагоги мають можливість не лише завдяки ній зрозуміти суть, зміст і значення морально-етичної культури, але й опанувати способи морального самовдосконалення та професійного саморозвитку. Волонтерська діяльність також надає можливості для взаємодії з різними категоріями учнів, що дозволяє застосувати на практиці набуті знання з морально-етичної культури, а відтак отримувати необхідний корисний досвід і відпрацьовувати його в різних ситуаціях, що можуть бути максимально наближені до майбутньої педагогічної діяльності.

Як зазначають науковці, важливим є створення можливості для проведення самоаналізу та рефлексії під час навчально-виховної та волонтерської діяльності. Адже забезпечення реалізації таких можливостей у студентів спонукатиме до формування моральних, інших особистісних та професійних цінностей. Зазначений аналіз дозволяє порівняти цінності особи з ідеальною моделлю, що дає поштовх до зміни свого бачення та цінностей. Якщо процес рефлексії був якісно проведений, то це дозволяє отриманим знанням перетворитися на внутрішні чинники моральної активності педагога.

Висновки до другого розділу

Таким чином, на основі проведеного аналізу наукової літератури з теми дослідження було виокремлено основні критерії та показники морально-етичної культури майбутніх вчителів, а саме: когнітивний, дієво-операційний та мотиваційно-ціннісний. Когнітивний відображає наявність необхідних знань щодо етичних стандартів та вимог вчительської професії. Високий рівень морально-етичної культури за цим критерієм передбачає наявність у майбутніх педагогів не лише систематичних знань, але і творчий характер їх застосування; усвідомлення практичного значення знань, їх збагачення за рахунок власних міркувань та особистого досвіду. Дієво-операційний зорієнтований на дослідження тих специфічних умінь та навичок, котрі відіграють провідну роль у прийнятті етичних рішень та розв'язанні морально-етичних конфліктів у професійній діяльності. Високий рівень морально-етичної культури за цим критерієм відображає здатність прогнозувати й конструювати процес професійно-педагогічної діяльності з урахуванням її специфіки у відповідності з нормами професійної етики й професійно-моральних ідеалів та цінностей, а також здатність діяти творчо, за особистісними міркуваннями та досвідом. Мотиваційно-ціннісний відображає рівень сформованості важливих цінностей та наявність бажання реалізовувати професійні цінності у професійній діяльності. Високий рівень

морально-етичної культури за цим критерієм відповідає сформованості у індивіда професійно-етичних цінностей та їх інтеріоризацію, тобто прийняття педагогічно значущих цінностей як своїх власних психічних утворень, які виступають у якості внутрішнього поштовху діяти на основі цінностей та норм професійної етики.

Отже, до педагогічних умов формування морально-етичної культури майбутніх педагогів належать: актуалізація завдань формування морально-етичної культури майбутніх вчителів, інтеграція моделей прийняття етичних рішень у навчально-виховний процес, Ефективна реалізація кожної із запропонованих педагогічних умов обумовлює використання необхідного переліку методів та форм навчально-виховної діяльності.

Розділ 3. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. Аналіз практики формування морально-етичної культури майбутніх учителів у ЗВО

Аналіз ефективності професійної підготовки педагогів є невід’ємним та важливим елементом забезпечення якості вищої освіти. З цією метою запроваджено різні способи перевірки якості освітніх послуг. З метою визначення сильних та слабких сторін формування морально-етичної культури майбутніх педагогів було проведено аналіз практики забезпечення такої підготовки на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. У дослідження взяли участь студенти двох курсів магістратури зі спеціальності 011, Освітні, педагогічні науки у кількості 15 осіб.

Проведене опитування уможливило діагностувати рівні сформованості морально-етичної культури майбутніх вчителів за визначеними показниками: когнітивним, операційно-дієвим та мотиваційно-ціннісним. Так, аналіз знань студентів показав, що 32,5% майбутніх вчителів мають високий рівень знань; 24% - мають середній рівень знань та 44,5% мають низький рівень знань (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Рівні морально-етичної культури майбутніх вчителів за когнітивним критерієм, у%

Критерій Рівні	Низький	Середній	Високий
Когнітивний	44,5	24	32,5

Високий рівень морально-етичної культури за когнітивним критерієм свідчить про наявність системних знань та творчий характер їх застосування; усвідомлення практичного значення знань, збагачення знань власними міркуваннями та досвідом. Однак, значна частина студентів мають фрагментарні знання або перебувають на рівні репродуктивного заучування й відтворення запропонованого для вивчення матеріалу без його пояснення. Звернімося до рис. 3.1.

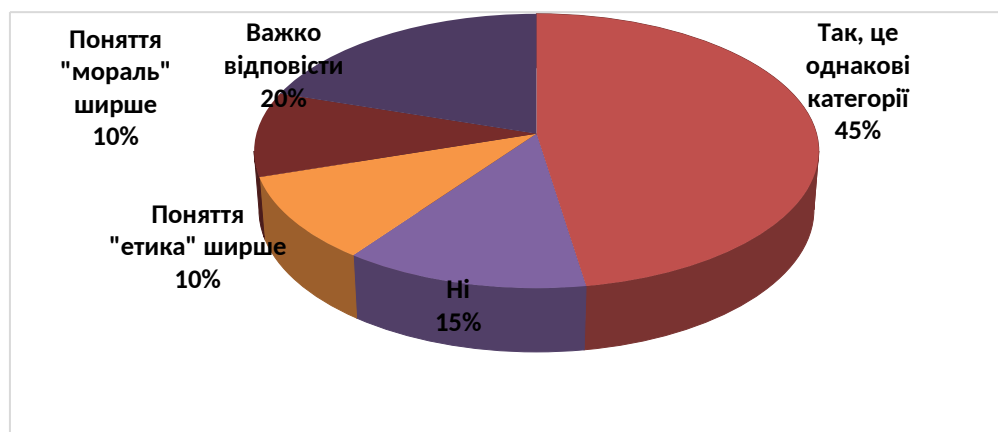

Рис. 3.1. Розподіл відповідей на запитання «Чи тотожні поняття «мораль» та «етика?»»

Як видно з діаграми на рисунку 3.1, лише 45% студентів мають сформоване розуміння сутності понять «етика» та «мораль», можуть розмежувати ці поняття та відповідно вільно ними оперувати. Інша частина студентів не змогли надати правильної відповіді на це запитання, а 15% опитаних зазначили, що мають труднощі із відповіддю на дане питання.

Такі ж труднощі викликали у студентів і більш прості запитання. Так, наприклад, більше половини опитаних (рис. 3.2) не змогли дати правильну відповідь на питання «Що є предметом етики?». При цьому 35% майбутніх вчителів відзначили, що завдання етики полягає у вивченні правил ввічливої поведінки людини, що свідчить про значне обмеження розуміння суті морально-етичної культури майбутнього викладача.

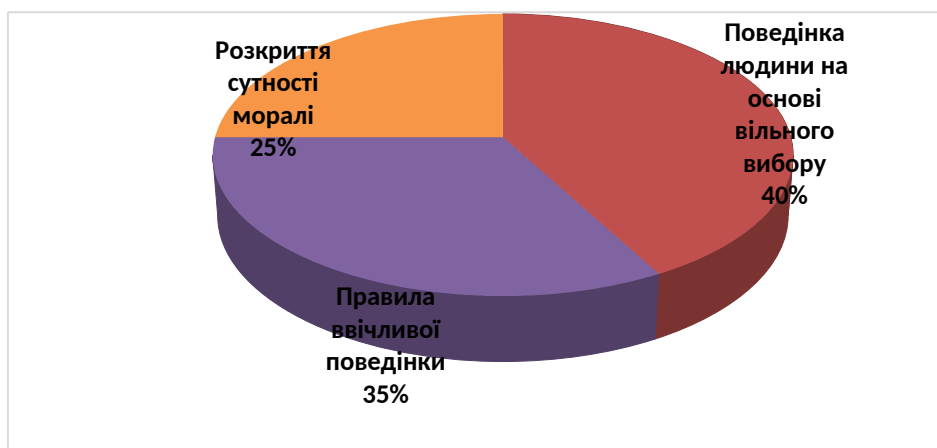

Рис. 3.2. Розподіл відповідей на питання «Що є предметом етики?».

Також труднощі виникали у майбутніх педагогів під час відповідей на інші питання, пов'язані із розумінням основних категорій та понять етики. Так, 50% опитаних не змогли дати правильну відповідь на питання «Яке поняття відповідає наступному визначенню: «Одне з фундаментальних понять етики, що позначає морально аргументований примус до дії?»» (рис. 3.3). Отримані показники свідчать, що більша кількість студентів не мають усвідомленого розуміння основних морально-етичних понять або розуміють їх лише на побутовому, а не на професійному рівні.

Для детальнішого висвітлення отриманих результатів, розглянемо результати опитування на окремі питаннями анкети, що дасть нам змогу краще зрозуміти слабкі та сильні сторони освітнього процесу.

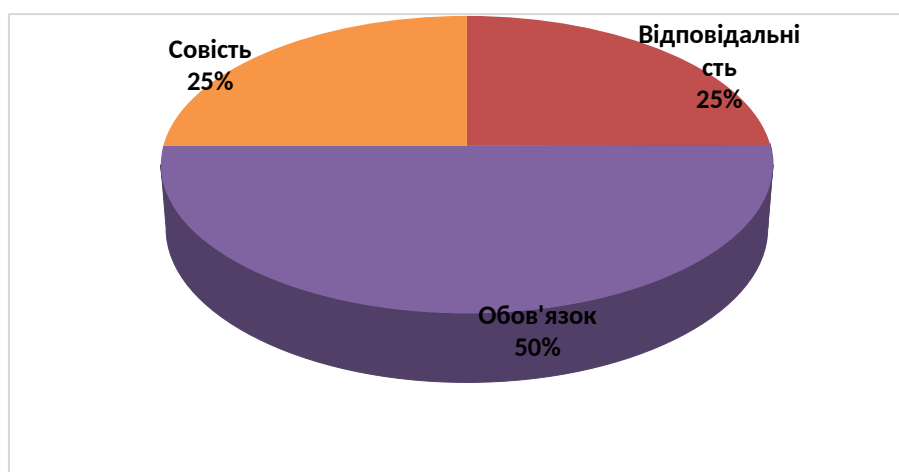

Рис. 3.3. Розподіл відповідей на запитання «Яке поняття відповідає наступному визначенню: «Одне з фундаментальних понять морально-етичної»

культури, яке позначає морально аргументований примус до дії?»

Відповідаючи на питання «Що таке морально-етична культура», 65% студентів відзначили, що їм було важко відповісти на це питання, навіть за наявності варіантів для вибору (рис. 3.4). Решта відповідей розділилася порівну між іншими наявними варіантами.

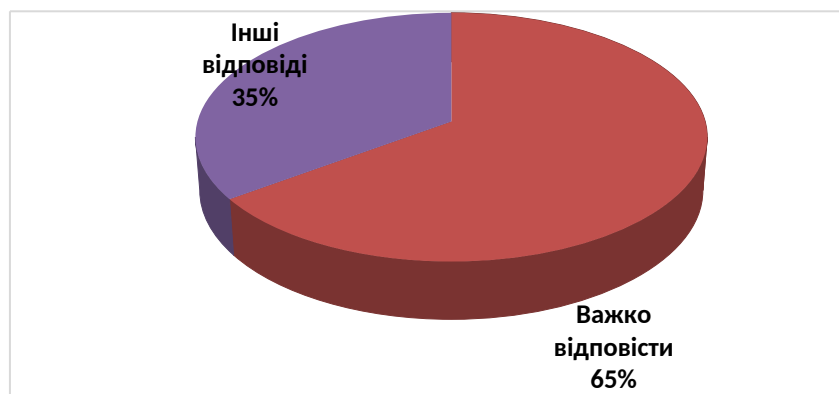

Рис. 3.4. Розподіл відповідей на питання «Що таке морально-етична культура?»

За результати проведеного опитування, 70% майбутніх педагогів мають труднощі із визначенням документів, які регулюють етичну поведінку фахівців педагогічної сфери (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Розподіл відповідей щодо документів, які регулюють етичну поведінку майбутніх вчителів

При цьому значна частина (50%) опитаних зазначила, що вони не читала документ, який є основою для формування етичної поведінки майбутніх вчителів (рис. 3.6).

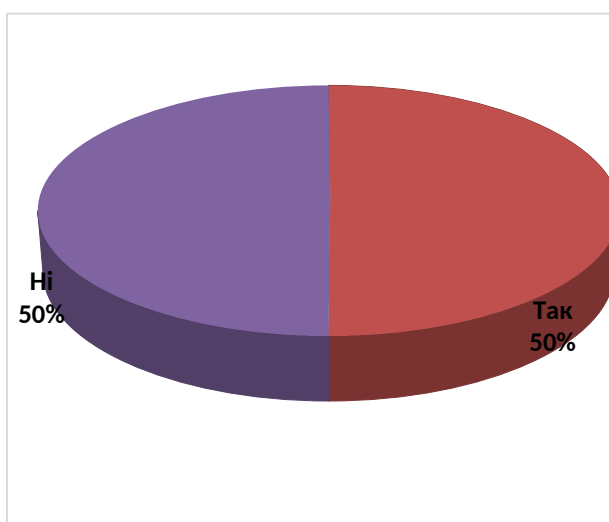

Рис. 3.6. Розподіл відповідей на запитання «Чи читали ви морально-етичний кодекс педагога?»

Одержані результати дають підстави стверджувати, що ЗВО не використовує наявний потенціал для забезпечення формування знань з метою формування деонтологічної культури. А відтак, виникає потреба запровадження необхідних змін у навчально-виховний процес, які сприятимуть підвищенню рівня знань у даному напрямку.

Другий блок опитування було зорієнтовано на визначення рівня морально-етичної культури майбутніх викладачів за операційно-діяльнісним критерієм, що відображає рівень та якість здобутих майбутніми фахівцями умінь та навичок. Високий рівень морально-етичної культури майбутніх вчителів за даним критерієм передбачає здатність прогнозувати й конструювати процес професійної діяльності з урахуванням її особливостей відповідно до норм педагогічної етики і професійно-моральних ідеалів, здатність діяти творчо, за власними міркуваннями і досвідом. За результатами проведеного дослідження на цьому рівні перебувають 43,5% студентів (табл. 3.2). 34,25% опитаних отримали результат, що засвідчує середній рівень здатності прогнозувати й конструювати процес педагогічної діяльності, орієнтуючись на норми морально-етичної культури. У 22,25% опитаних переважає репродуктивне відтворення завчених способів вирішення професійних ситуацій та здатність діяти за шаблоном.

Таблиця 3.2

Рівні морально-етичної культури за діяльнісно-операційним критерієм у %

Критерій Рівні	Низький	Середній	Високий
Діяльнісно-операційний	22,25	34,25	43,5

Варто звернути увагу, що лише 15% майбутніх педагогів зазначили, що мають досвід практичного вирішення етичних ситуацій професійного характеру, що вказує на важливість створення у навчально-виховному процесі вищої школи таких педагогічних умов, які дали б змогу поглибити наявний досвід та сприяти ефективнішому засвоєнню умінь та навичок вирішувати морально-етичні конфлікти та діяти згідно морально-етичних цінностей.

Аналізуючи практичний досвід вирішення численних педагогічних ситуацій, 47% майбутніх фахівців зазначили, що мали певні труднощі із прийняттям рішення у окремих етичних ситуаціях (рис.3.7). Ще 26% зазначили, що їм було досить важко приймати етичні рішення і 22% респондентів не змогли дати відповідь на поставлене запитання.

Рис. 3.7. Розподіл відповідей майбутніх педагогів на запитання «Чи було вам

складно приймати рішення у зазначеній педагогічній ситуації?»

При цьому 62% опитаних зазначили, що були сильно задоволені тим, у який спосіб вони змогли вирішити етичний конфлікт, а 5% не були задоволені зовсім (рис. 3.8). Решта опитаних (33%) зазначили, що залишилися задоволеними тим, як було вирішено етичний конфлікт.

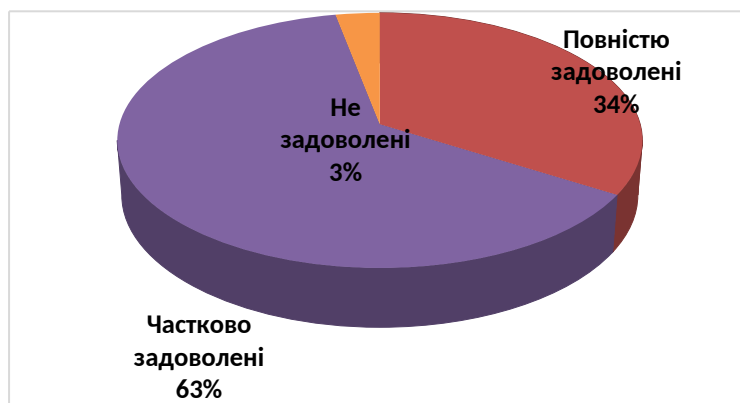

Рис.3.8. Розподіл відповідей на запитання «Чи були ви задоволені тим, як було вирішено конфліктну педагогічну ситуацію?»

Щодо ефективності вирішення конфліктної педагогічної ситуації, то 67% вважають обраний ними спосіб ефективним, а приблизно 30% частково ефективним, 3% залишилися незадоволені тим способом вирішення педагогічної ситуації, яку обрали (рис. 3.9).

Рис.3.9. Розподіл відповідей на запитання «Чи був ефективний обраний шлях вирішення конфліктної педагогічної ситуації?»

Проведення виховних бесід зі студентами дало можливість визначити причини невдоволення студентів обраним способом вирішення конфліктної

ситуації. Переважна частина опитаних (58%) зазначили, що не знали, яким чином можна вирішити ситуацію в інший спосіб, 31% відзначили, що не змогли миттєво зорієнтуватися у прийнятті рішення і діяли більше імпульсивно, ніж логічно. Аналізуючи ситуацію після її завершення ця група студентів відзначала, що за можливості вирішили б в інший спосіб, який здавався їм більш оптимальним. Решта (11%) студентів не змогли дати відповідь.

На запитання чи вони знайомі із підходами вчених педагогів і психологів до прийняття рішень у педагогічних конфліктних ситуаціях лише 35% майбутніх викладачів дали стверджувальну відповідь (рис. 3.10). У той же час 65% респондентів зазначили, що не знайомі із підходами науковців.

Отже, отримані результати засвідчують необхідність перегляду організації освітнього процесу та необхідність введення змін, які б сприяли збагаченню майбутніх вчителів досвідом етичного вирішення конфліктних педагогічних ситуацій та сприяли не тільки засвоєнню представлених у науковій літературі наукових підходів до вирішення морально-етичних дилем, а також формуванню творчого підходу до вирішення педагогічних ситуацій.

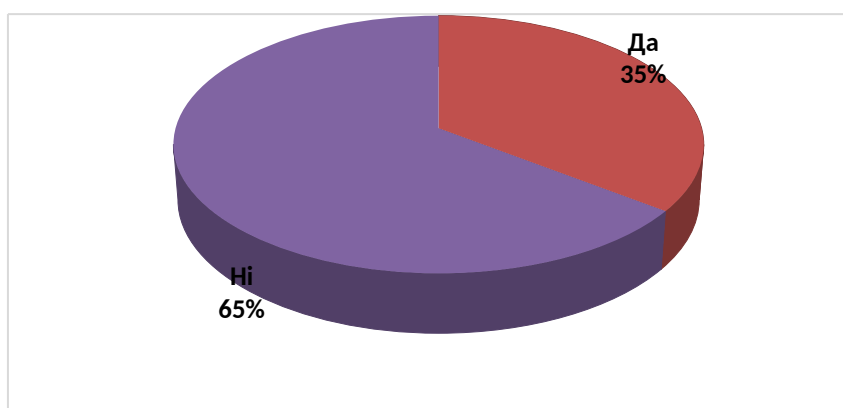

Рис. 3.10. Розподіл відповідей на запитання «Чи знайомі ви із підходами вчених до прийняття рішень у конфліктних педагогічних ситуаціях?»

Один із вагомих критеріїв морально-етичної культури – мотиваційно-

ціннісний, що відображає ставлення та рівень мотивації майбутніх фахівців діяти відповідно до норм моралі, а також рівень інтеріорізації професійних цінностей. Даний показник впливає значною мірою на ступінь зусиль, які майбутні фахівці готові прикладати для професійного зростання як у період професійного навчання, так і в подальшій професійній діяльності. Високий рівень морально-етичної культури за цим критерієм відповідає сформованості професійно-етичних цінностей та їх інтеріоризації майбутніми фахівцями, усвідомлене бажання вдосконалюватись та діяти в межах педагогічної етики, удосконалюючи свої знання, вміння та навички. Відповідно до результатів опитування 77,75% (табл. 3.3) майбутніх викладачів мали високий рівень морально-етичної культури, 15,59% середній рівень. Решта респондентів (6,66%) мали низький рівень, показниками якого є усвідомлення важливості окремих професійно-етичних цінностей; наявність інтересу лише до окремих аспектів морально-етичної культури.

Таблиця 3.3

Рівні морально-етичної культури за мотиваційно-ціннісним критерієм у %

Критерій Рівні	Низький	Середній	Високий
Мотиваційно-ціннісний	6,66	15,59	77,75

Одержані результати свідчать, що рівень мотивації студентів і їх прагнення до вдосконалення рівня морально-етичної культури знаходяться на високому рівні, а отже можуть виступати основою для подальшої роботи у визначеному напрямку. Важливим показником високого рівня мотивації також є прагнення студентів реалізовувати отримання знань та діяти відповідно до етичних норм. Так, 37% опитаних зазначили, що завжди

дотримуються моральних цінностей у своєму житті, 52% дотримуються їх в залежності від життєвої ситуації і лише 11% дотримуються рідко або інколи (рис. 3.11).

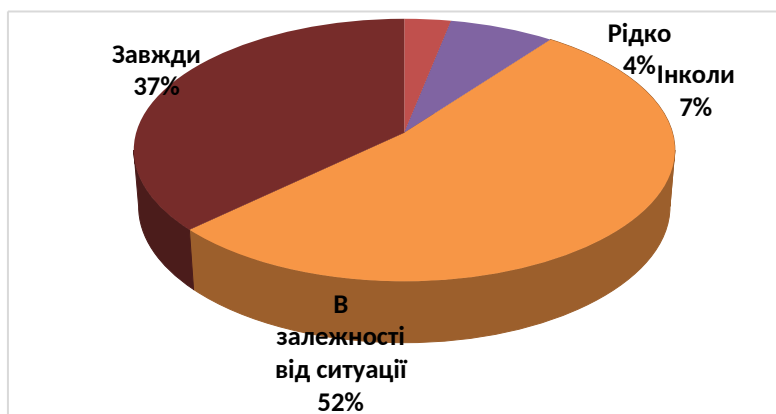

Рис. 3.11. Розподіл відповідей на запитання «Чи дотримуетесь ви моральних цінностей у своєму житті?»

Значна частина опитаних (62%) зазначили, що вони оцінюють свою поведінку з погляду моральних критеріїв, а лише 17% зазначили, що не роблять цього. Решта (21%) мали труднощі із відповіддю на це питання (рис.3.12).

Рис. 3.12. Розподіл відповідей на запитання «Чи оцінюєте ви свою поведінку з поглядів моральних критеріїв?»

За результатами опитування, значна частина студентів зазначили, що мають бажання більше дізнатися про морально-етичні та професійні цінності. На цьому наголосили 75% опитаних майбутніх вчителів, 10% звернули увагу на труднощі з наданням відповіді, а 15% зазначили, що не проявляють

інтересу до означеної теми (рис. 3.13).

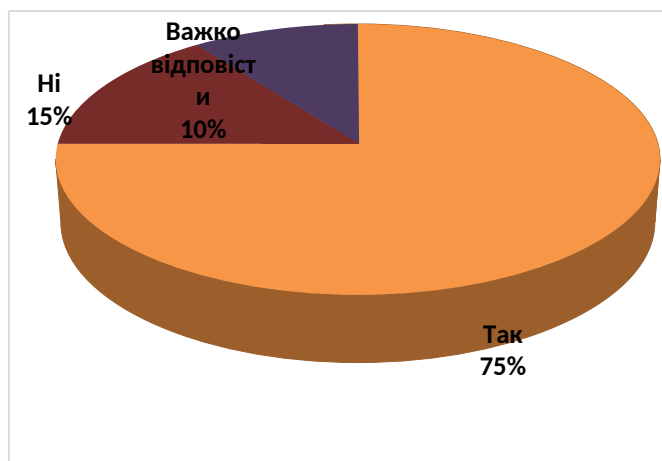

Рис. 3.13. Розподіл відповідей на запитання «Чи хотіли б ви дізнатися більше про моральні цінності?»

Аналіз отриманих результатів також засвідчив, що тема моральних цінностей є цікавою для студентів у контексті обговорення морально-етичних проблем, котрі можуть виникати у професійній діяльності (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Розподіл відповідей на запитання «Чи цікаво вам обговорювати різні морально-етичні проблеми?»

Так, 85% опитаних наголосили, що мають інтерес до обговорення морально-етичних проблем, 10% зауважили, що не мають чітко визначеної позиції і відчувають труднощі із наданням відповіді на означене питання, 5% відповіли, що не проявляють інтересу до такого виду діяльності (див. рис. 3.14).

Високий рівень інтересу до означеної проблеми демонструє розподіл відповідей студентів на питання «Чи хотіли б ви дізнатися більше про методи або підходи до прийняття рішень у конфліктних педагогічних ситуаціях?». Відповідно з результатами опитування, 85% студентів зазначили, що мають інтерес і хотіли б вивчити це питання докладніше, 15 % опитаних не мали чіткої позиції у даному питанні та зазначили, що їм важко відповісти на поставлене питання (рис. 3.15).

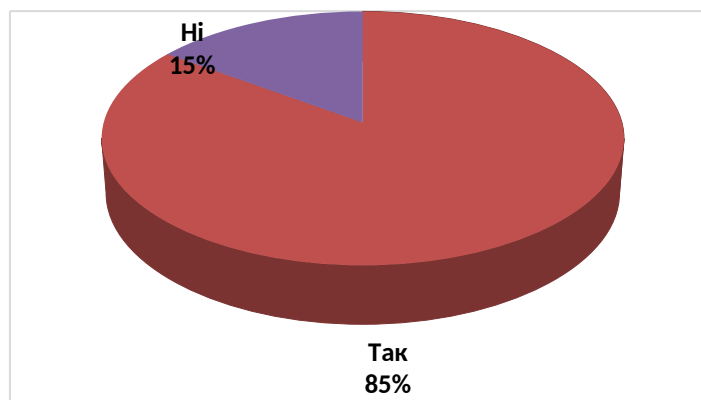

Рис. 3.15. Розподіл відповідей на запитання «Чи хотіли б ви дізнатися більше про методи або підходи до прийняття рішень у конфліктних педагогічних ситуаціях?»

Оскільки вагому роль у розвитку морально-етичної культури відіграє усвідомлення важливих для подальшої професійної діяльності цінностей та подальше їх привласнення, окрему увагу було приділено саме дослідженню цього аспекту.

За результатами опитування можна зробити висновки, що значна частина студентів усвідомлюють важливість моральних цінностей, які відіграють важливу роль в освітньому процесі. Найбільшої ваги студентами було надано наступним цінностям: толерантність, чесність, відповідальність, об'єктивність, повага, гуманність, відповідальність, витримка і самовладнання (рис. 3.16).

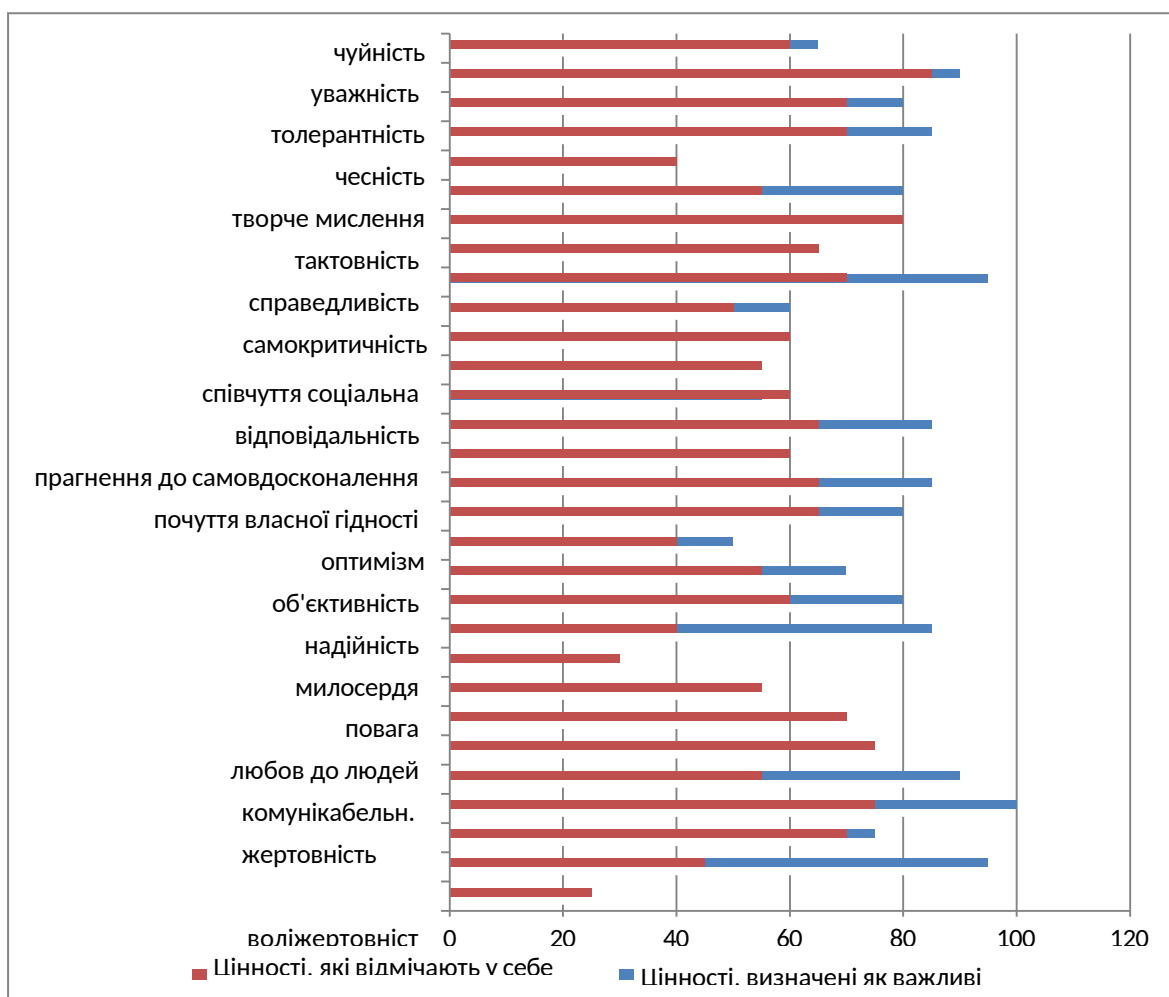

Рис. 3.16. Розподіл відповідей на запитання «Які цінності, на вашу думку, є важливими у професійній діяльності майбутніх викладачів?» та «Які із перерахованих цінностей властиві вам особисто?»

Є цінності та якості, які майже не відзначалися респондентами. З поміж них: творче мислення, жалість, самокритичність, альтруїзм. Відсутність усвідомлення їх важливості може бути значною перешкодою на шляху інтеріоризації необхідних цінностей, а отже потребує значної уваги у навчально-виховному процесі.

Серед цінностей, котрі майбутні фахівці відмітили у себе, найчастіше зустрічалися: справедливість, чесність, емоційна врівноваженість, демократичний підхід до учнів. Аналіз гістограми «Розподіл відповідей майбутніх вчителів на запитання «Які цінності, на вашу думку, є важливими у професійній діяльності?» та «Які із перерахованих цінностей притаманні вам?» (див. рис. 3.16) дає можливість прослідкувати залежність між

усвідомленням важливості певних цінностей та рівнем їх інтеріоризації. У переважній кількості випадків можемо бачити, що чим вищий рівень усвідомлення важливості певних цінностей, тим вищий показник наявності у здобувачів освіти зазначених цінностей.

Здійснений аналіз за трьома основними критеріями (когнітивним, операційно-діяльнісним та мотиваційно-ціннісним) дає можливість визначити рівень морально-етичної культури майбутніх вчителів (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Рівні сформованості морально-етичної культури у %

Рівні	Низький	Середній	Високий
Морально-етична культура майбутніх вчителів	25,9	18,9	55,2

Відповідно до результатів, можна констатувати, що 25,9% респондентів мають низький рівень морально-етичної культури (рис. 3.17). Цим студентам притаманні: репродуктивне заучування й відтворення запропонованого для вивчення матеріалу без його пояснення; механічне відтворення завчених способів вирішення професійних ситуацій, дії за зразком; розуміння важливості окремих морально-етичних цінностей у діяльності; наявність інтересу до окремих аспектів морально-етичної культури. Її середній рівень у 18,9% майбутніх фахівців. Таким студентам притаманні: наявність фрагментарних знань, вільний виклад і володіння інформацією, переконаність в істинності знань; здатність вільно прогнозувати й конструювати освітній процес, орієнтуючись на норми етики; усвідомлення важливості окремих морально-етичних цінностей; наявність

інтересу до тем морально-етичної культури, що пропонуються у процесі педагогічної підготовки. Переважна частина студентів мали високий рівень морально-етичної культури (55,2). Таким притаманні: наявність систематичних знань та творчий характер їх застосування; розуміння практичного значення знань та їх збагачення знань власними міркуваннями і досвідом; здатність прогнозувати й конструювати процес професійної діяльності з урахуванням її особливостей відповідно до норм професійної етики й морально-етичних ідеалів та цінностей, здатність діяти творчо; сформованість професійно-етичних цінностей та їх інтериорізація, усвідомлене бажання вдосконалюватись та діяти в межах професійної етики.

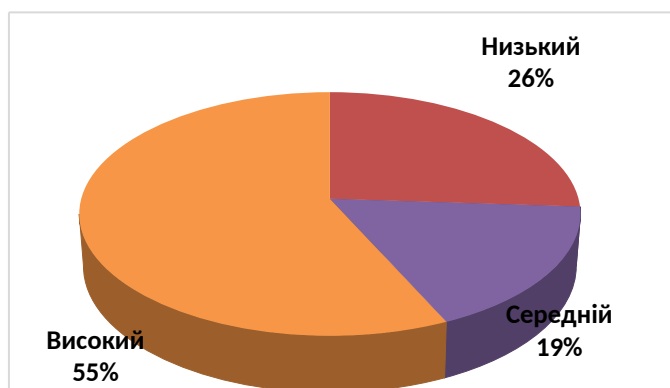

Рис. 3.17. Рівні сформованості морально-етичної культури за результатами аналізу сучасної практики

Отже, за результатами опитування, можна зробити такі висновки: педагогічні умови, запроваджені у навчально-виховний процес ЗВО, є ефективними у формуванні морально-етичної культури майбутніх вчителів. Однак, аналіз результатів дослідження дозволив виділити напрямки педагогічної підготовки, котрі потрібно удосконалити для покращення результатів та підвищення рівня морально-етичної культури майбутніх вчителів. Серед них: збагачення когнітивного компоненту за рахунок приділення більшої уваги у навчальному процесі на термінологію у визначеній темі, ознайомлення студентів із теоретичними положеннями морально-етичної культури, з науковими підходами та моделями вирішення конфліктних педагогічних ситуацій, ознайомлення з моральними цінностями

та їх впливом на професійну діяльність, а також на етичні стандарти виховної роботи, підсилення операційно-діяльнісного компоненту за рахунок створення сприятливих умов для засвоєння навичок вирішення конфліктів за стандартизованими моделями, здобуття і закріплення навичок творчого вирішення морально-етичних конфліктів шляхом аналізу та розбору реальних професійних ситуацій, через ігри-імітації, педагогічні ситуації, інтерактивні форми роботи, рефлексію особистісного досвіду, здобутого під час виконання практичних завдань та у позаурочний час, підсилення мотиваційного компоненту шляхом усвідомлення важливості ціннісного компоненту, а також створення сприятливих умов для розвитку необхідних для професійної діяльності; формування цінностей.

3.2. Ефективність педагогічних умов формування морально-етичної культури майбутніх педагогів в освітньому процесі ЗВО

Аналіз сучасної теорії та практики формування морально-етичної культури в умовах вищої школи, дозволив визначити сильні та слабкі сторони навчально-виховного процесу, а також перспективні напрямки здійснення необхідних змін.

З урахуванням визначених педагогічних умов формування морально-етичної культури майбутніх вчителів у закладах вищої освіти на основі отриманих результатів нами було розроблено навчально-методичні матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки», спрямовані на удосконалення навчально-виховного процесу та підвищення рівня морально-етичної культури. Матеріали були запроваджені у навчальний процес студентів другого року навчання. За період 2022-2024 років до вивчення даного курсу було залучено дві студентські групи у кількості 18 осіб. У опитуванні брали участь майбутні викладачі, які на момент проведення дослідження навчалися на першому та другому курсах. Кількість респондентів склала 18 осіб.

Основними завданнями вивчення навчальної впровадження матеріалів

в освітній процес:

- формування розуміння місця обов'язку і відповідальності у практичній діяльності та суспільних відносинах;
- розуміння сутності, змісту та специфіки обов'язку і відповідальності майбутнього педагога та їх зв'язку з його професійними обов'язками;
- ознайомлення майбутнього вчителя з морально-етичною складовою в основних сферах професійної діяльності;
- формування розуміння змісту педагогічних конфліктів та підходів до їх вирішення;
- ознайомлення із детермінантами і загальними тенденціями в розвитку філософської етики, морально-етичної культури і етики у виховній роботі.

Після вивчення матеріалів студенти мали знати:

- ✓ основи етики майбутніх вчителів;
- ✓ основи морально-етичної теорії;
- ✓ основні категорії морально-етичної культури;
- ✓ психологічні механізми формування моральної поведінки;
- ✓ роль морально-етичної культури в етиці виховної роботи;
- ✓ основні компоненти морально-етичної системи;
- ✓ сутність і зміст фахового обов'язку майбутнього вчителя та його детермінанти;
- ✓ вітчизняні професійно-етичні кодекси майбутнього викладача;

На основі отриманих знань майбутні вчителі повинні були сформулювати наступні уміння:

- ✓ визначати межі обов'язку і відповідальності у конкретному виді навчальної діяльності;
- ✓ застосовувати системний підхід до аналізу змісту обов'язку;
- ✓ знаходити морально-етичну складову у конкретній педагогічній ситуації;

- ✓ виявляти педагогічний потенціал у виховній роботі.

Детальніше з тематикою та особливостями впровадження даного курсу можна ознайомитися у додатках.

Формувальний експеримент із створення уявлення щодо морально-етичної культури майбутніх педагогів у ЗВО був реалізований з огляду на визначені педагогічні умови, а саме: актуалізація завдань формування морально-етичної культури майбутніх вчителів, інтеграція моделей прийняття етичних рішень у навчально-виховний процес, забезпечення впровадження інноваційних методів навчально-виховної роботи.

Реалізація педагогічної умови «Актуалізація завдань формування морально-етичної культури майбутніх вчителів» була важливою складовою комплексу педагогічних умов, спрямованих на формування морально-етичної культури. Усвідомлення майбутніми викладачами суті, змісту та значення морально-етичної культури реалізовувалось шляхом вивчення різних тем педагогічного спрямування в рамках навчальних дисциплін, зокрема курсу «Етика викладача ЗВО». Серед провідних завдань цієї дисципліни були такі: формування у студентів розуміння місця обов'язку і відповідальності у етичних вченнях, практичній людській діяльності та суспільних відносинах;

- надання здобувачам освіти розуміння сутності, змісту та специфіки обов'язку і відповідальності майбутнього вчителя та їх зв'язку з його професійними обов'язками;
- ознайомлення із морально-етичною складовою в основних сферах професійної діяльності майбутнього викладача;
- формування розуміння змісту морально-етичних конфліктів та шляхів їх вирішення. Для досягнення поставленої мети використовувалися лекції та семінарські заняття, під час яких були запроваджені різні форми роботи зі студентами.

Усвідомлення моральних цінностей та принципів відбувалось під час проходження особистісно орієнтованого тестування, дослідження професійно орієнтованих ситуацій та можливих варіантів їх вирішення.

Важливою умовою зазначеного процесу була рефлексія і порівняння наявних власних цінностей і підходів з цінностями професії. Так, під час проведення занять студентам пропонувався тест Майєрса-Бриггса, обговорювались дії студентів під час реалізації різних сценаріїв з платформи «Моральна машина». було з'ясовано та обговорено особливості особистих та професійних цінностей тощо.

Розвиток мотивації до професійного самовдосконалення реалізовувався засобами індивідуальних бесід, знайомства з професійною діяльністю викладачів спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» та іншими представниками освітньої сфери, а також під час зустрічей та консультацій.

Важливою складовою процесу актуалізації було оволодіння майбутніми викладачами методами та прийомами морально-етичного самовдосконалення, яке реалізовувалось завдяки проведенню інформаційних зустрічей, створенню переліку рекомендованих джерел, зокрема спеціалізованої літератури та відео-джерел, залучення майбутніх вчителів до різноманітних професійних подій та заходів, викладацької діяльності, завдання якої було спрямовано на формування морально-етичної культури майбутніх педагогів.

Наступна педагогічна умова «Інтеграція моделей прийняття морально-етичних рішень у навчально-виховний процес» реалізовувалась під час викладання таких навчальних дисциплін як «Етика виклалача ЗВО», «Інновації у вчительській роботі», «Морально-етична культура у сфері педагогіки». В рамках дисципліни «Морально-етична культура у сфері педагогіки» відбувалось ознайомлення із різними моделями прийняття етичних рішень Ф. Римера, Р. Долгофа, Ф. Левенберга, Д. Харрінгтона, М. Девіса. Відпрацювання моделей прийняття етичних рішень здійснювалось під час аналізу різних педагогічних ситуації. Інтеграція моделей прийняття етичних рішень в освітньому процесі дозволила відпрацювати навички, які студенти отримали під час вивчення названих вище дисциплін в різних ситуаціях та умовах.

Педагогічна умова «Забезпечення впровадження інноваційних методів навчально-виховної роботи» відбувалась через включення у навчально-виховний процес різноманітних інноваційних методів. Разом із використанням лекцій та семінарських занять відбувалось використання інших форм. Реалізації зазначеної педагогічної умови дозволила урізноманітнити джерела та шляхи надходження досвіду, дослідити реалізацію одних і тих самих цінностей, необхідних для формування морально-етичної культури. Різні методи сприяли генералізації отриманих знань та поширенню напрацювань щодо різних сфер майбутньої професійної діяльності.

Метод кейс-стаді або проблемно-ситуаційний аналіз було використано для аналізу професійних ситуацій, з якими можуть зустрічатися викладачі у своїй майбутній професійно-педагогічній діяльності. У ситуаціях були представлені різноманітні види проблем морально-етичного спрямування, фінансові, вікові, культурні, соціальні тощо.

Ігри-симуляції були спрямовані на програвання педагогічних ситуацій, під час яких студентам давались різні ролі. Студенти повинні були діяти згідно отриманої ролі, навіть тоді, коли їх риси характеру, життєві принципи та цінності суперечили зазначеній ролі. Це дозволяло краще зрозуміти власні цінності та порівняти їх зі світосприйняттям свого «героя», що також дозволяло подивитись на ситуацію з іншого боку, використати традиційні або інноваційні підходи до її вирішення.

Творчі завдання включали дослідження історичних аспектів цінностей та їх реалізації у сучасному житті. Здобувачам освіти пропонувалось вирішити сучасні життєві ситуації з позицій однієї з історичних постатей, використовуючи етичні погляди епохи.

Умова «Забезпечення впровадження інноваційних методів навчально-виховної роботи» була реалізована під час здійснення професійно-педагогічної діяльності, яка спрямовувалась на процес морально-етичного виховання майбутніх педагогів та формування їх морально-етичної культури.

Так, студенти взяли участь у таких заходах як: «Проти насильства» (2022), «Давайте зіграємо в школу» («Lets play school») (2023) тощо. Слід відзначити, що процес організації діяльності педагога повинен охоплювати як підготовку учнів, так і її організаторів із числа студентів-практикантів. Необхідним є розуміння всіма учасниками особливостей професійно-педагогічної діяльності, її сутності та завдань, основних напрямків та їх особливостей, а також всіх процесів в цілому. Важливою умовою такого процесу стало проведення постійного моніторингу та рефлексії морально-етичного досвіду, отриманого здобувачами освіти під час практичної професійно-педагогічної діяльності. Під час рефлексії актуалізувалися моральні знання, цінності та способи поведінки, які були її запорукою.

Діагностування рівня морально-етичної культури майбутніх фахівців освіти за когнітивним критерієм створило сприятливі умови і дало можливість отримати наступні результати: 10% респондентів мали низький рівень, 37% середній та 53% високий рівень морально-етичної культури (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Рівні морально-етичної культури за когнітивним критерієм, у %

Критерій Рівні	Низький	Середній	Високий
Когнітивний	10	37	53

З метою порівняння отриманих результатів у двох студентських групах, звернемося до гістограми «Порівняння рівнів морально-етичної культури майбутніх вчителів, які проходили курс «Морально-етична культура у сфері педагогіки» та студентів, які не проходили цей курс за когнітивним критерієм» (рис. 3.18). Представлені результати демонструють,

що запровадження навчально-методичних матеріалів «Морально-етична культура у сфері педагогіки» забезпечує покращення формування когнітивного компоненту та сприяє підвищенню рівня морально-етичної культури за даним критерієм.

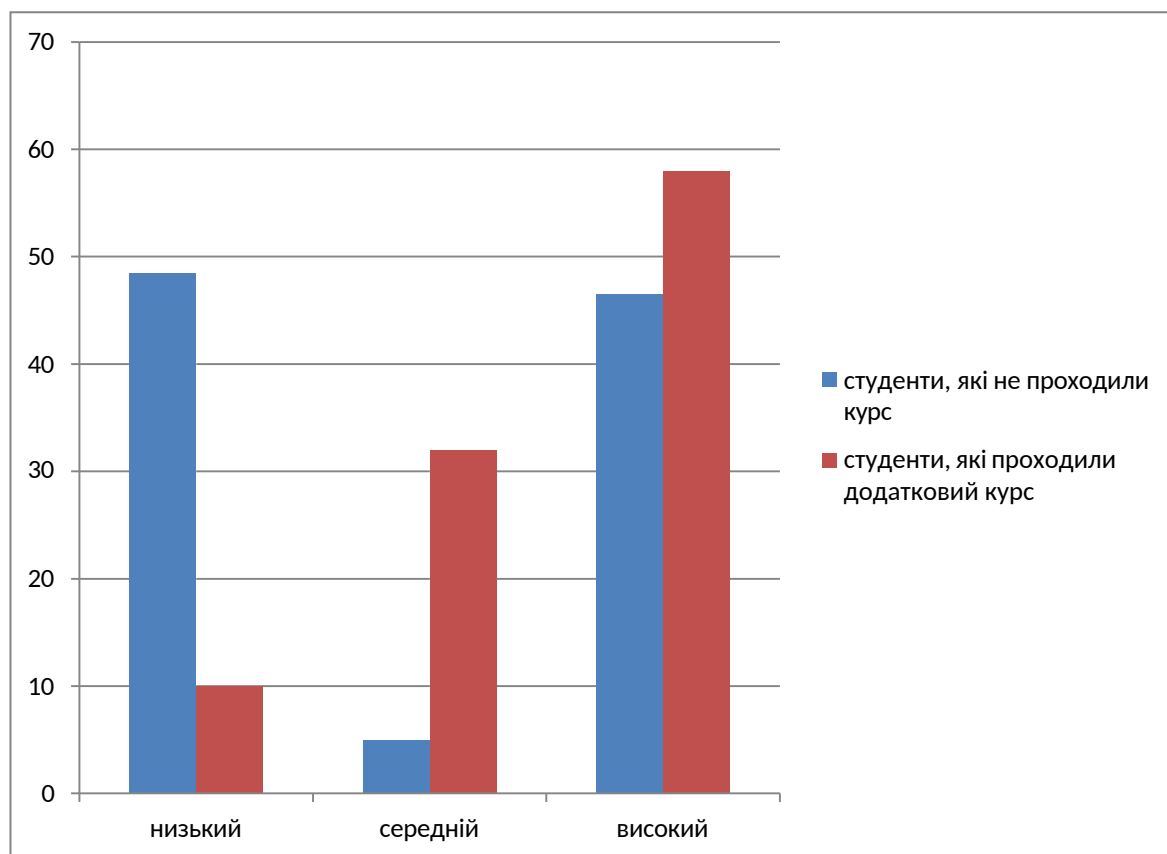

Рис. 3.18. Порівняння рівнів морально-етичної культури майбутніх вчителів, які вивчали навчально-методичні матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки» та студентів, які не проходили цей курс за когнітивним критерієм у %

Аналіз отриманих результатів дає підстави стверджувати, що студенти, які вивчали навчально-методичні матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки», краще орієнтуються у професійних педагогічних термінах та легше оперують ними у навчальній діяльності. Так, на питання «Чи тотожні поняття «мораль» і «етика?» 55% опитаних відповіли, що поняття «мораль» ширше, 15%, що поняття «етика» ширше, та 30% зазначили, що ці

поняття не є тотожними (рис. 3.19).

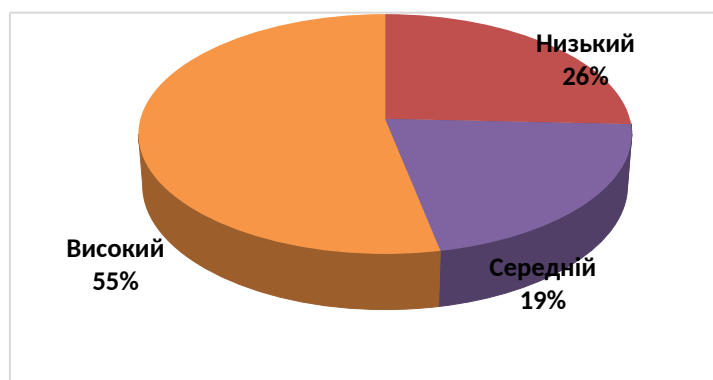

Рис. 3.19. Розподіл відповідей на запитання «Чи тотожні поняття «мораль» та «етика?»»

Рис. 3.20. Розподіл відповідей на запитання «Що складає основу моральних норм?»»

Аналіз відповідей на запитання «Що складає основу моральних норм?» показав, що 100% респондентів дали правильну відповідь – моральні цінності (рис. 3.20).

Значно кращі результати були отримані також на запитання «Чи читали ви етичний кодекс?». Так, за результатами опитування, лише 23% зазначили, що не читали етичний кодекс. Решта, 77% відповіли, що читали етичний кодекс (рис. 3.21).

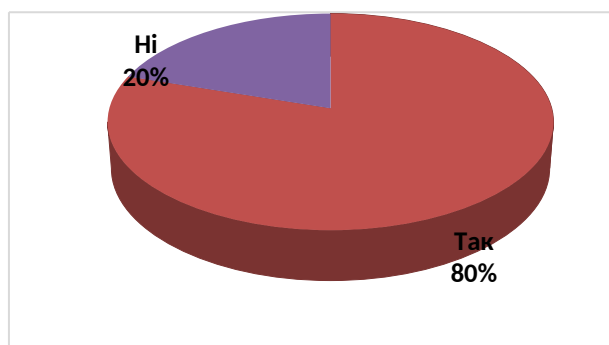

Рис. 3.21. Розподіл відповідей на запитання «Чи читали ви етичний кодекс?»

Значно вищим був і рівень обізнаності студентів у теоретичних підходах вирішення етичних ситуацій. На запитання «Чи знаєте ви про загальні методи або підходи до прийняття рішень у конфліктних педагогічних ситуаціях?» 100% майбутніх вчителів дали стверджувальну відповідь (рис. 3.22). Так само на запитання «Чи знайомі ви із підходами до прийняття рішень у конфліктних педагогічних ситуаціях Ф. Римера, Р. Долгофа, В. Каплінського, Ф. Левенберга і Д. Харрінгтона, М. Девіса?» 100% респондентів дали стверджувальну відповідь (рис. 3.23).

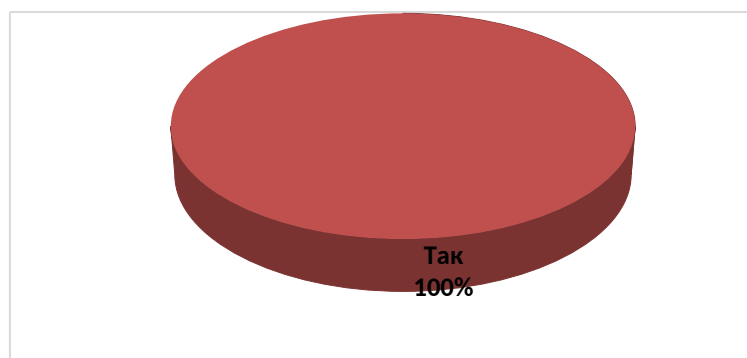

Рис. 3.22. Розподіл відповідей на запитання «Чи знаєте ви про загальні методи або підходи до прийняття рішень у конфліктних педагогічних ситуаціях?»

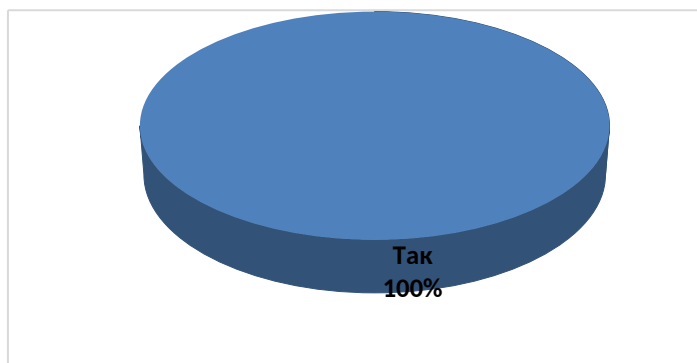

Рис. 3.23. Розподіл відповідей на запитання «Чи знайомі ви із підходами до прийняття рішень у конфліктних педагогічних ситуаціях Ф. Римера, Р. Долгофа, В.Каплінського, Ф. Левенберга і Д. Харрінгтона, М. Девіса?»

У процесі дослідження також було проаналізовано рівень морально-етичної культури майбутніх викладачів, які знайомились додатково з навчально-методичними матеріалами «Морально-етична культура у сфері педагогіки» за діяльнісно-операційним критерієм. За результатами дослідження 3,57% опитаних студентів проявили низький рівень морально-етичної культури, 28,43% середній та 68% високий рівень морально-етичної культури (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Рівні морально-етичної культури майбутніх вчителів, які проходили курс «Морально-етична культура у сфері педагогіки» за діяльнісно-операційним критерієм, у %

Критерій Рівні	Низький	Середній	Високий
Діяльнісно-операційний	3,57	28,43	68

З метою порівняння результатів у двох студентських групах звернемося до гістограми «Порівняння рівнів морально-етичної культури, які працювали з навчально-методичними матеріалами «Морально-етична культура у сфері педагогіки» та студентів, які не проходили цей курс за операційно-діяльнісним критерієм» (рис. 3.24). Як помітно з діаграми, запровадження названих матеріалів мало значні результати для підвищення рівня морально-етичної культури за операційно-діяльнісним критерієм.

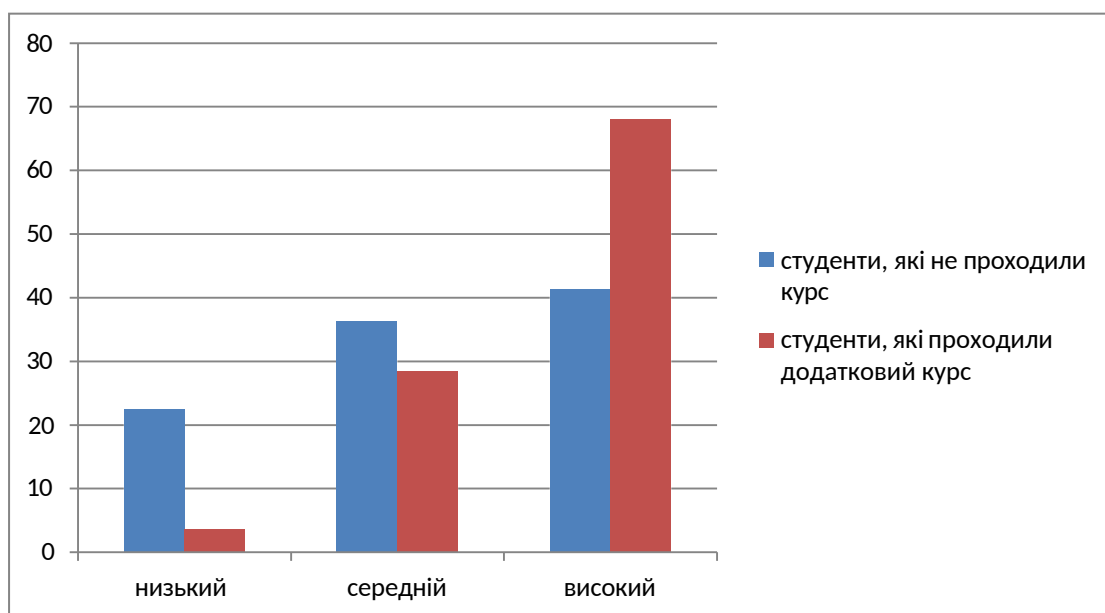

Рис. 3.24. Порівняння рівнів морально-етичної культури майбутніх вчителів, що проходили курс «Морально-етична культура у сфері педагогіки» та здобувачів освіти, які не проходили цей курс за операційно-діяльнісним критерієм, у %.

Так, наприклад, 85% майбутніх вчителів зазначили, що дотримуються моральних цінностей в залежності від ситуації. Решта 15% відзначили, що дотримуються моральних цінностей завжди (рис. 3.25).

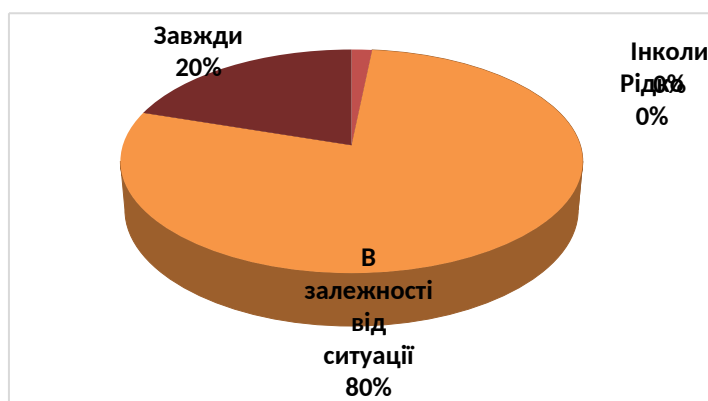

Рис. 3.25. Розподіл відповідей майбутніх педагогів на запитання «Чи дотримуєтесь ви моральних цінностей у своєму житті?»

Аналіз результатів дослідження допоміг проаналізувати рівень морально-етичної культури майбутніх викладачів, які вивчали додатково навчально-методичні матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки» за мотиваційно-ціннісним критерієм. Відповідно до результатів опитування, 16,7% респондентів проявили низький рівень, 27,9% середній, а 55,4% високий рівень морально-етичної культури за мотиваційно-ціннісним критерієм. (табл. 3.7). Відповідно з результатами дослідження переважна більшість здобувачів освіти проявили високий та середній рівні, що засвідчує наявність відповідного рівня мотивації, а також відповідний рівень інтеріорізації професійних цінностей.

Таблиця 3.7

Рівні морально-етичної культури майбутніх вчителів, які проходили курс «Морально-етична культура у сфері педагогіки» за мотиваційно-ціннісним критерієм, у %

Критерій Рівні	Низький	Середній	Високий
Мотиваційно- ціннісний	6,3	23,9	69,8

Для порівняння результатів серед учасників дослідження, звернемося до гістограми «Порівняння рівнів морально-етичної культури майбутніх вчителів, які проходили курс «Морально-етична культура у сфері педагогіки» та студентів, які не проходили цей курс за мотиваційно-ціннісним критерієм» (рис. 3.26).

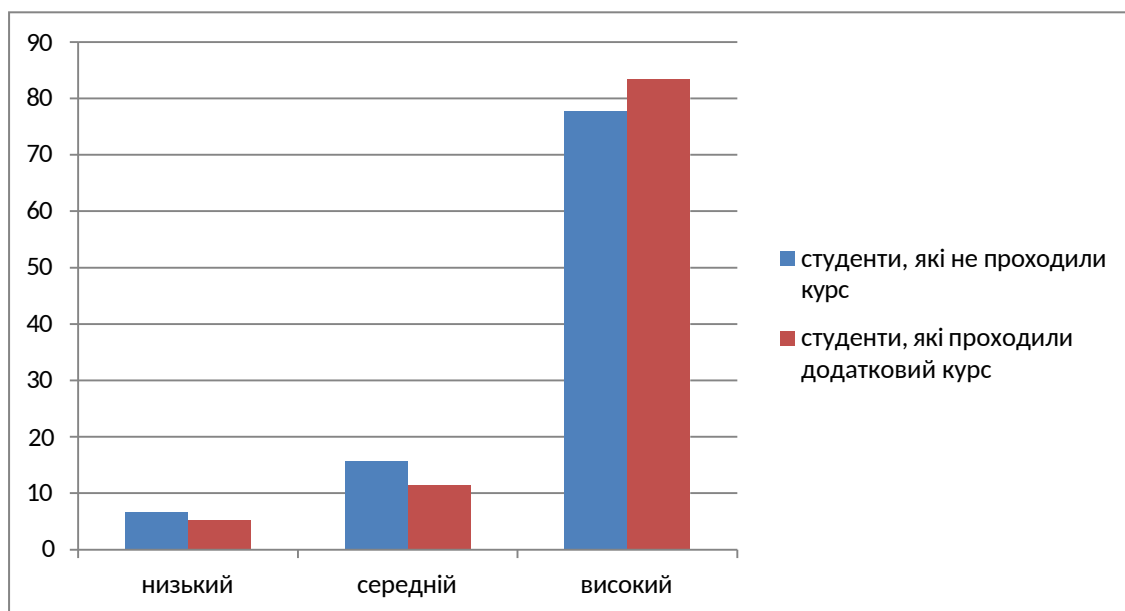

Рис. 3.26. Порівняння рівнів морально-етичної культури майбутніх вчителів, які проходили курс «Морально-етична культура у сфері педагогіки» та студентів, які не проходили цей курс за мотиваційно-ціннісним критерієм, у %

Як бачимо, проведений аналіз показав, що запровадження додаткових навчально-методичних матеріалів сприяє підвищенню рівня морально-етичної культури майбутніх педагогів за мотиваційно-ціннісним критерієм. Для детальнішого аналізу звернемося до аналізу окремих відповідей за результатами анкетування.

На рисунку 3.27 бачимо, що близько 70% майбутніх вчителів, які вивчали додатково навчально-методичні матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки» відповіли, що вчителі дотримуються моральних цінностей у своїй професійній діяльності, решта 30% опитаних відзначили, що мають труднощі із наданням відповіді на це питання. Такі результати

свідчать про високий рівень усвідомлення майбутніми фахівцями ролі моральних цінностей при прийнятті рішень у виховній роботі.

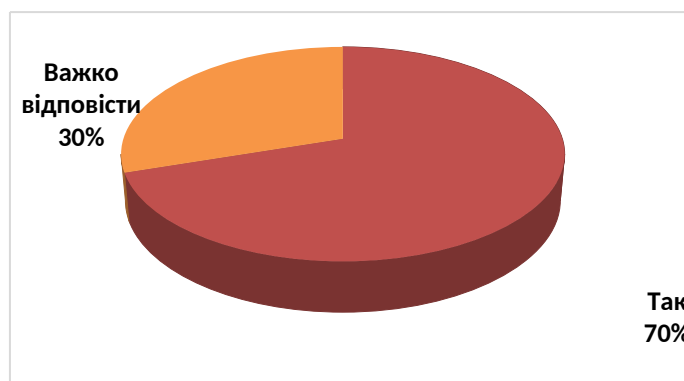

Рис. 3.27. Розподіл відповідей на запитання «Чи повинні майбутні вчителі у своїй професійній діяльності керуватись морально-етичними цінностями?»

Про значний інтерес майбутніх фахівців до морально-етичних питань свідчить розподіл відповідей на питання «Чи вважаєте ви питання морально-етичних цінностей пріоритетним у професійній діяльності?». За результатами опитування майже 100% студентів відзначили, що це питання є пріоритетним для них (рис. 3.28).

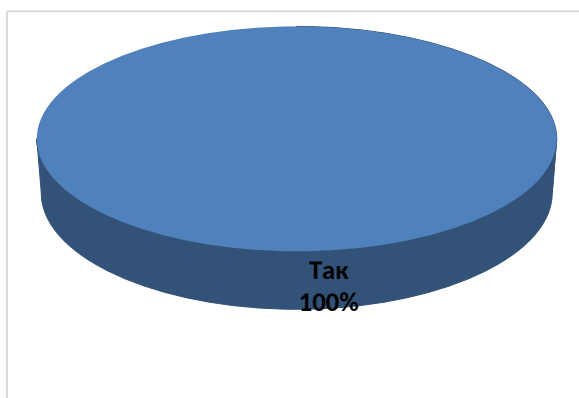

Рис. 3.28. Розподіл відповідей на запитання «Чи вважаєте ви питання морально-етичних цінностей пріоритетним у професійній діяльності?»

Високий рівень мотивації здобувачів освіти до вивчення означеної теми та професійного самовдосконалення проявилось також за результатами

відповідей на запитання «Чи хотіли б ви дізнатися більше про морально-етичні цінності?» та «Чи цікаво вам обговорювати різні морально-етичні проблеми?». На обидва питання майже 100% респондентів відповіли стверджувально.

За результатами опитування можна зробити висновки, що переважна кількість студентів, які вивчали навчально-методичні матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки», усвідомлюють важливість цінностей, котрі відіграють важливу роль в освітньому процесі. Провідного значення було надано цінностям: толерантність, комунікабельність, педагогічна відповідальність, емпатія (рис. 3.29). Серед цінностей, які майбутні фахівці освіти відмітили у себе, найчастіше зустрічалися: уважність, чесність, толерантність, надійність, творче мислення, дружелюбність, сила волі, справедливість, прагнення до самовдосконалення, комунікабельність, емпатія, відповідальність тощо.

Для порівняння результатів майбутніх викладачів, які не проходили додатковий спецкурс та тих студентів, які вивчали матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки» щодо виявлення їх ставлення до професійних цінностей, звернемося до рисунку 3.29. Як бачимо з гістограми, студенти, які керувались матеріалами «Морально-етична культура у сфері педагогіки» відмічали у себе більше цінностей та якостей, які є важливими для педагога в його діяльності. Серед цінностей, які значно частіше було відмічено студентами другої групи можна виділити: тактовність, доброта, гуманність, справедливість, чесність, творче мислення, уважність, толерантність, сила волі, повага, об'єктивність, прагнення до самовдосконалення, надійність, милосердя, комунікабельність, емпатія, дружелюбність, відповідальність, альтруїзм.

Проте, процес формування та розвитку професійних цінностей не є простим і займає значно більше часу, ніж відведено на вивчення однієї дисципліни. Враховуючи особливості розроблених нами навчально-методичних матеріалів, припускаємо, що різниця між двома студентським

групами в оцінюванні професійних якостей більше обумовлена значною рефлексивною частиною названих матеріалів. Оскільки у процесі вивчення дисципліни увага відводиться вивченню важливості професійних цінностей у діяльності майбутніх вчителів, а також аналізу розвитку наявних у студентів морально-етичних цінностей.

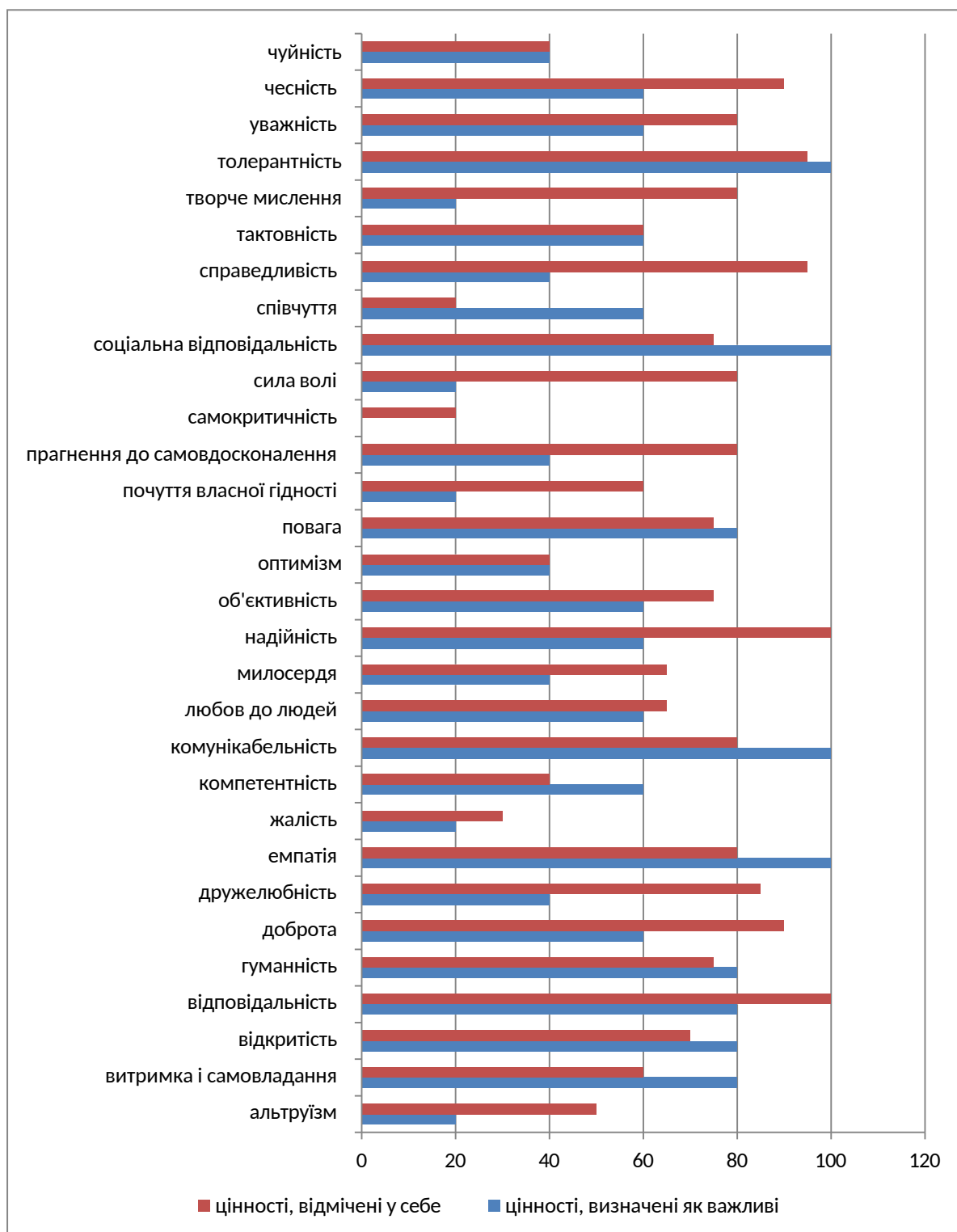

Рис. 3.29. Розподіл відповідей майбутніх вчителів, які керувались

навчально-методичними матеріалами «Морально-етична культура у сфері педагогіки» на запитання «Які цінності, на вашу думку, є важливими у професійній діяльності майбутніх вчителів?» та «Які із перерахованих морально-етичних цінностей притаманні вам?»

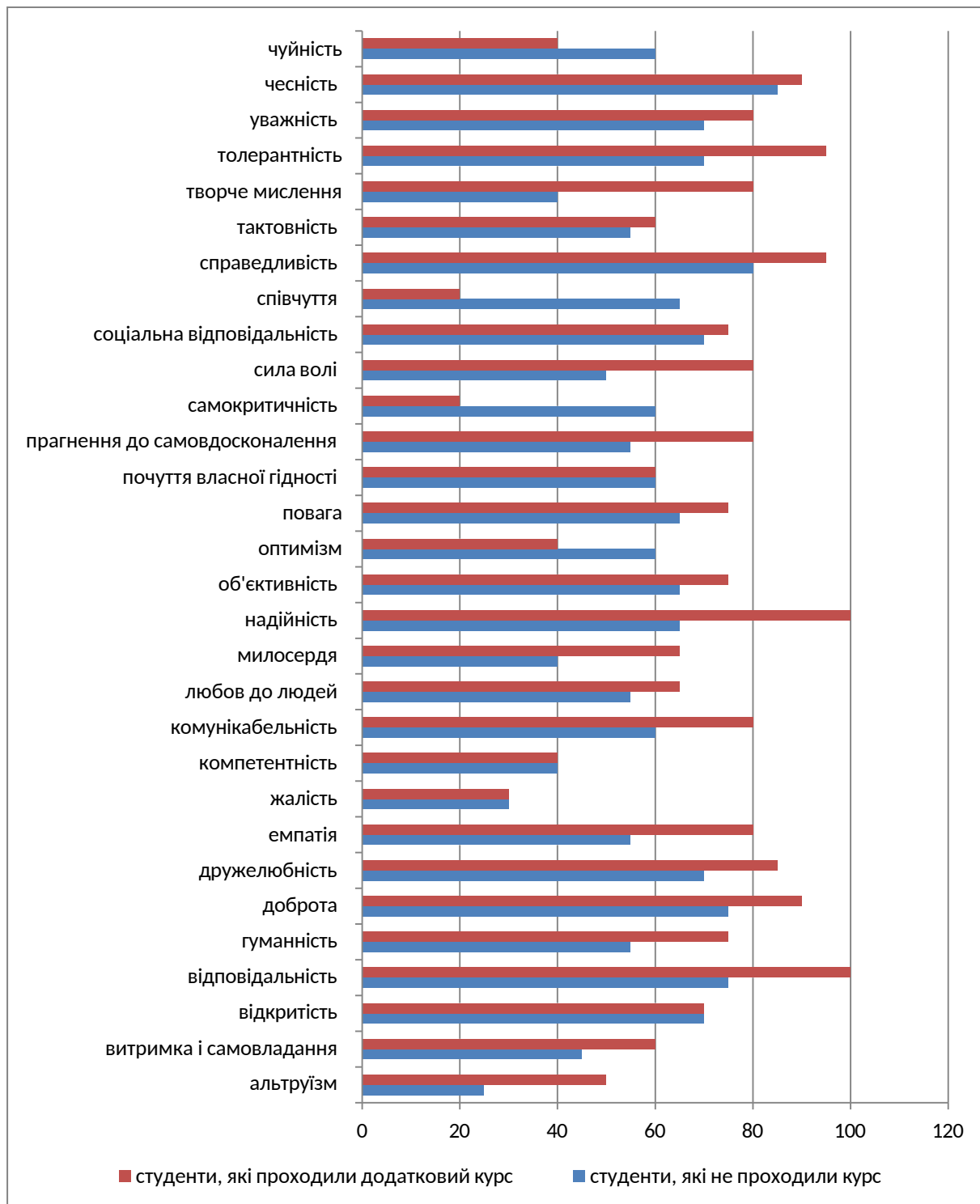

Рис. 3.30. Порівняння інтеріоризованих цінностей серед студентів, які не керувались навчально-методичними матеріалами та які мали таку

МОЖЛИВІСТЬ

Проведений аналіз отриманих результатів за трьома основними критеріями, когнітивним, мотиваційно-ціннісним і операційно-діяльним, дав можливість визначити рівень морально-етичної культури майбутніх педагогів, які керувались навчально-методичними матеріалами «Морально-етична культура у сфері педагогіки». За результатами дослідження, 6,8% респондентів мали низький рівень морально-етичної культури, 31,2% середній рівень та 62% високий рівень морально-етичної культури (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Рівні сформованості морально-етичної культури майбутніх учителів, які керувались навчально-методичними матеріалами «Морально-етична культура у сфері педагогіки» у %

Рівні	Низький	Середній	Високий
Морально-етична культура майбутніх учителів	6,8	31,2	62

Для порівняння результатів дослідження у двох групах учасників, звернемося до гістограми «Порівняння рівнів морально-етичної культури майбутніх вчителів, які керувались навчально-методичними матеріалами «Морально-етична культура у сфері педагогіки» та студентів, які не проходили цей курс» (рис. 3.31).

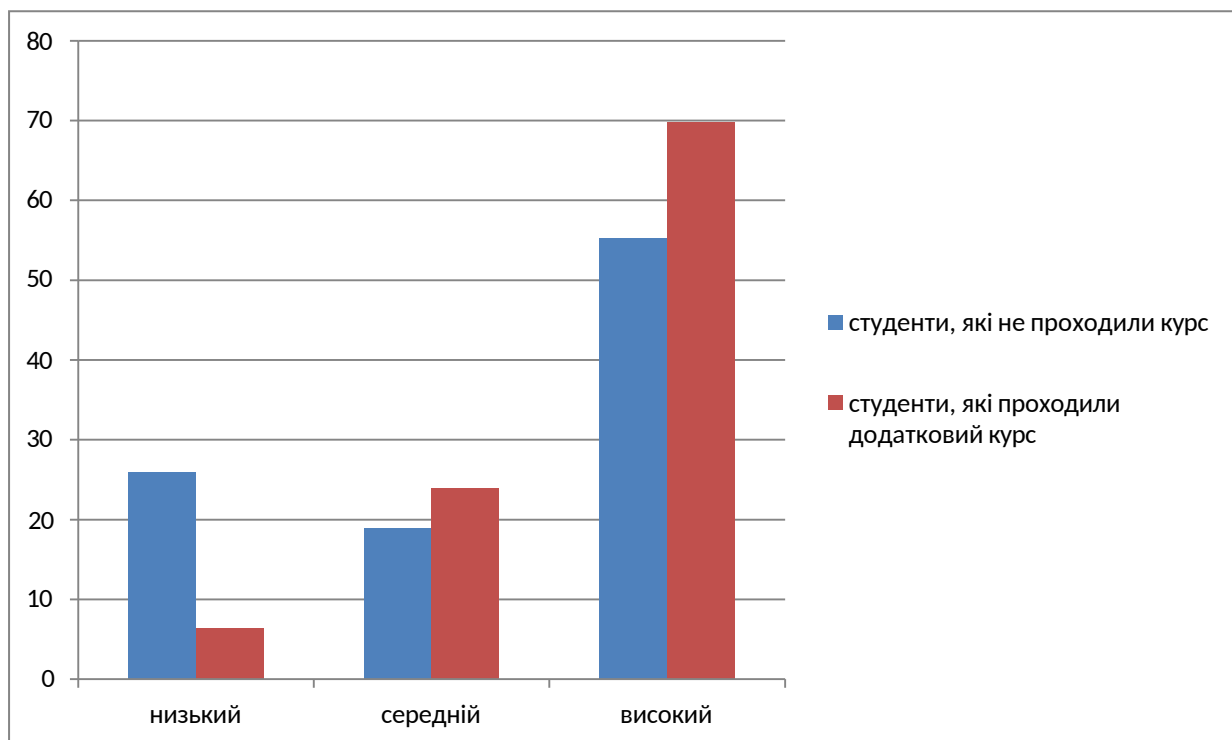

Рис. 3.31. Порівняння рівнів морально-етичної культури майбутніх вчителів, які «Морально-етична культура у сфері педагогіки» і студентів, які не проходили курс у %

Порівняння результатів першої та другої груп свідчать про те, що учасники, які керувались навчально-методичними матеріалами «Морально-етична культура у сфері педагогіки» мають вищий рівень розвитку морально-етичної культури у цілому та за окремими його показниками, а отже запровадження навчально-методичних матеріалів у освітній процес та запровадження визначених педагогічних умов є доцільним та перспективним.

Висновки до третього розділу

Таким чином, за результатами експериментальної роботи можемо зробити висновки, що педагогічні умови, які запроваджені в освітній процес ЗВО є ефективними у формуванні морально-етичної культури майбутніх вчителів. Аналіз результатів дослідження дозволив виділити напрямки професійної підготовки, які можливо удосконалити для покращення отриманих результатів та підвищення рівня морально-етичної культури

майбутніх вчителів. З поміж них такі: підсилення когнітивного компоненту за рахунок збільшення уваги до термінології у визначеній темі, ознайомлення студентів з основними теоретичними положеннями морально-етичної культури; із науковими підходами до способів вирішення моральних конфліктів; ознайомлення із моральними цінностями та їх впливом як на професійну діяльність, так і на морально-етичні стандарти виховної роботи; підсилення операційно-діяльнісного компоненту шляхом створення умов для відпрацювання навичок вирішення конфліктних педагогічних ситуацій, здобуття навичок творчого вирішення морально-етичних конфліктів шляхом аналізу та розбору реальних педагогічних ситуацій, через ігри-імітації, рефлексію особистого досвіду, здобутого під час проходження практики та у позаурочний час; підсилення мотиваційного компоненту через усвідомлення важливості ціннісного компоненту, а також створення умов для розвитку необхідних для професійної діяльності цінностей у майбутніх вчителів.

З метою підвищення ефективності наявних педагогічних умов та з урахуванням визначених сильних та слабких сторін вищих навчальних закладів було розроблено та запроваджено у навчальний процес навчально-методичні матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки». Порівняння результатів серед студентів, які не впроваджували їх та студентів, що мали таку можливість засвідчили, що учасники, які керувались ними, мають значно вищий рівень розвитку морально-етичної культури, а отже їх запровадження у освітній процес є доцільним та перспективним.

ВИСНОВКИ

1. Морально-етична культура майбутніх учителів є інтегрованим особистісним утворенням, яке включає сукупність духовно-інтелектуальних, морально-вольових, емоційно-ціннісних і професійно-етичних якостей особистості, наявність професійних знань щодо етичної поведінки, а також навички вирішення конфліктних педагогічних ситуацій у професійній діяльності, що у цілому відображає теоретичну та практичну готовність майбутніх вчителів до здійснення педагогічної діяльності. Формування морально-етичної культури майбутніх вчителів є комплексним процесом, який складається із зовнішнього впливу на майбутнього фахівця та внутрішньої роботи з оволодіння, переоцінки, застосуванню і реалізації професійних етичних норм. Важливим є практичний досвід, який здобувають під час педагогічної діяльності. Ціннісні орієнтації майбутніх педагогів мають першочергове значення, адже завдяки усвідомленню та розумінню морально-етичних цінностей приймаються або не приймаються певні рішення у педагогічних ситуаціях морально-етичного вибору. Таким чином, для майбутніх педагогів важливо усвідомлювати свою систему цінностей, а також власні погляди, етичні, політичні, релігійні, тощо. Морально-етична культура має велике значення для розвитку особистості, адже вона сприяє формуванню моральних цінностей та норм поведінки, які є важливими у житті кожної людини.

2. До основних критеріїв та показників морально-етичної культури майбутніх педагогів можна віднести: когнітивний, дієво-операційний та мотиваційно-ціннісний. Когнітивний відображає наявність необхідних специфічних знань. Високий рівень морально-етичної культури за визначеним критерієм передбачає наявність у майбутніх фахівців не лише наявність систематичних знань, але і творчий характер їх застосування. Дієво-операційний компонент зорієнтований на розвиток тих специфічних умінь та навичок, які відіграють провідну роль у прийнятті етичних рішень та

вирішенні морально-етичних конфліктів у педагогічній діяльності. Високий рівень морально-етичної культури за даним критерієм відображає здатність майбутнього фахівця освіти прогнозувати й конструювати процес педагогічної діяльності з урахуванням її специфіки відповідно до норм професійної етики й морально-етичних ідеалів та цінностей, Мотиваційно-ціннісний відображає рівень сформованості важливих для професійної діяльності майбутнього педагога цінностей та наявність сформованого бажання реалізовувати морально-етичні цінності. Високий рівень морально-етичної культури за означеним критерієм відповідає сформованості у індивіда морально-етичних цінностей та їх інтеріоризацію.

3. Аналіз сучасної практики засвідчив, що педагогічні умови, які запроваджені у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів, є ефективними у формуванні морально-етичної культури майбутніх вчителів. Проте, результати дослідження дозволили виділити ті напрямки педагогічної підготовки, які можливо удосконалити для покращення отриманих результатів та підвищення рівня морально-етичної культури майбутніх викладачів. Серед них: підсилення когнітивного компоненту; підсилення операційно-діяльнісного компоненту за рахунок створення умов для відпрацювання навичок вирішення конфліктів; підсилення мотиваційного компоненту через усвідомлення важливості ціннісного компоненту, а також створення умов для розвитку необхідних для професійної діяльності цінностей у майбутніх вчителів.

4. З метою підвищення ефективності наявних педагогічних умов та з урахуванням визначених сильних та слабких сторін освітнього процесу у ЗВО було розроблено та запроваджено у навчальний процес навчально-методичні матеріали «Морально-етична культура у сфері педагогіки». Порівняння результатів серед студентів, які не проходили даний курс та серед студентів, які мали таку можливість, засвідчили, що учасники, які керувались ними, мають значно вищий рівень розвитку морально-етичної культури. Необхідність покращення системи морального виховання в

освітніх установах, що відіграє важливу роль у покращенні морального становища в суспільстві, є безсумнівною. Проте, досягнення цієї мети можливе лише через вдосконалення процесу формування моральної культури майбутніх учителів, які є потенційними представниками інтелектуальної та управлінської еліти. Зважаючи на те, що мораль, моральність та етика мають дійсну силу, яка може змінити ситуацію на той же рівень, що й конкретна дія, це стає необхідною умовою успіху у покращенні моральної ситуації в суспільстві. Оптимізація навчально-виховного процесу в підготовці підростаючого покоління, яке має бути гідним ідеї розбудови відкритого, гуманного демократичного суспільства, неможлива без вирішення проблеми удосконалення професійної і морально-психологічної підготовки компетентного вчителя до педагогічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Камінська Ія Петрівна; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. - Київ, 2015. - 20 с.
2. Агаркова, А. О. Формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах : автореферат дис. ... канд. пед. наук :
3. Акімова О. В., Каплінський В. В., Хамська Н. Б. Методичні рекомендації до комплексного екзамену для студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи» освітньо-кваліфікаційного рівня магістра. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2015. 49 с.
4. Алексєєва Г. М. Сутність і структура готовності майбутніх соціальних педагогів до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності / Г. М. Алексєєва // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету : Педагогічні науки. – 2022. – № 2. – С. 9-14.
5. Алексєєва Г. М. Формування в майбутніх соціальних педагогів готовності до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності
http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2010_8/files/PD810_02.pdf
6. Артеменко І. В. Основні форми організації навчання у вищій школі / І. В. Артеменко // Вісник Черкаського університету імені Богдана Хмельницького : Педагогічні науки. – 2018. – Вип. 3. – С. 7-9.
7. Баханов О. Ю. Захист соціальних працівників під час пандемії Covid-19 [Електронний ресурс] // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. - № 3(47) (2020). - Режим доступу: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2020/3/4.pdf>
8. Боброва А. Ломоносова Н. Коронавірус і соціальний захист: між реформою і кризою. Cedos (ГО Центр дослідження суспільства. [Електронний ресурс] / А.Боброва, Н. Ломоносова. – 2020. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu/>
9. Васильєва М. П. Деонтологічний компонент підготовки сучасного педагога в умовах вищого навчального закладу. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. 2011. № 2. С. 168–177.
10. Водяха А. А. Ценностно-смысловые компоненты профессиональной идентичности врача : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Водяха Алена Александровна. – Кемерово, 2009. – 175 с.
11. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : монографія / А. В. Галімов. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. – 376 с.
12. Гіда Є. Деонтологічний кодекс як форма закріплення деонтологічних норм / Є. О. Гіда // Право і Безпека. - 2009. - № 5. - С. 181-184 [Електронний ресурс]. – http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_5_43
13. Голубенко Т. О. Особливості Процесу формування готовності

майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку / Т. О. Голубенко // Молодий вчений. – 2013. – № 1 (01). – С. 77-81.

14. Голубенко Т. О. Складові готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку / Т. О. Голубенко

15. Гуревич Р.С., Каплінський В. В. Лекторська майстерність викладача вищої школи як важлива умова успішності викладацької діяльності. Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів: матер. наук.-практ. конф.– Х.: НТУ «ХПІ», 2017. С.13 – 17.

16. Дамзін О. В., Каплінський В. В. Парадигмальні особливості особистісно-професійного становлення майбутніх учителів фізичної культури з кінця XX – початку XXI століття. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2024. Випуск 77. С.37-43
<https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/issue/view/197/220>

17. Дамзін О. В., Тетерук Р. О., Скакун С. О. Виховання моральних якостей як важливої складової становлення особистості у психолого-педагогічній літературі. The 12th International scientific and practical conference “Innovative development of science, technology and education” (August 29-31, 2024) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2024. 367 p. С.145-152.

18. Дворецька Г. В. Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2001.

19. Дітковська Л. А. Місце інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності соціальних працівників // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»,

20. Дружилов С.А. Психологические проблемы формирования профессионализма и профессиональной культуры специалиста / С.А.Дружилов. – Новокузнецк: ИПК, 2000. – 127 с.

21. Дутчак У. В. Підготовка майбутнього вчителя музики до естетичного виховання підлітків засобами арт-терапії : автореф. дис. канд.

22. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремінь. – К.: Інтер, 2-8. – 1040 с.

23. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=51449

24. Євтушенко Ю. О. Формування деонтологічної культури майбутніх лікарів у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ : дис.на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Юлія Олександрівна Євтушенко ; наук. керівник С. В. Савченко; ДЗ

25. Закон України «Про Освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145

26. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоді» від 21 червня 2001 року № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.search.ligazakon.ua>

27. Зозуляк-Случик Р. В. Формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. - 460 с.

28. Зязюн І. А. Вузівська підготовка педагога до профільного навчання учнів старших класів / І. А. Зязюн // Сучасні інформаційні технології та

інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2004. – Вип. 4. – С. 3-11.

29. Камінська І.П. Психологічні особливості формування деонтологічної культури майбутніх медиків засобами іноземної мови [Текст]

30. Каплінський В. В. Професійне становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки: теорія і практика: монографія. Вінниця: «Твори», 2018. 492 с.

31. Каплінський В. В. Аналіз природних виховних ситуацій як метод підготовки та перепідготовки класних керівників. Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. 2010. Вип. 33. С. 248 – 254.

32. Каплінський В. В. Бар'єри самовиховання / В. В. Каплінський, О. Андрух // Фізична культура, спорт та фізична реабілітація в сучасному суспільстві: зб. наукових праць. – Вінниця, 2009. – С. 61-65

85. Каплінський В. В. Особливості змісту навчальної дисципліни «Етика викладача закладу вищої освіти». Сучасні підходи та перспективи професійного розвитку фахівців соціономічних професій. Науковий вісник КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»: Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф.з міжнародною участю (19 червня 2020 року). Випуск № 2 (28), 2020. С. 31 – 32.

33. Каплінський В. В. Проблеми та практичний досвід формування моральної культури особистості. Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 40. С. 111– 117.

34. В. Каплінський. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 222 с.

35. Каплінський В. В. Система професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки у педагогічних університетах: дис. ... докт. пед. наук. Вінниця, 2019. 481с.

36. Каплінський В. В., Асаулюк І.О., Пінаєва О. Ю. Етика викладача закладу вищої освіти та формування морально-етичних норм поведінки студентів: навчально-методичний посібник для самостійної роботи магістрів. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. 112с.

37. Каплінський В. В., Белінська Т. В., Міненок А. О. Особливості зарубіжного досвіду підготовки майбутніх учителів в контексті їх професійного становлення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Вип. 4 (124) 20. К.В-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2020 р. С.32 – 38.

38. Каплінський В. В., Дамзін О. В. Метод виховних ситуацій у морально-етичному становленні майбутнього вчителя фізичної культури. Українська полоністика. Том 21. № 1 (2023). Житомир. Bydgoszcz. 2023

39. Каплінський В. В., Пінаєва О. Ю. Роль навчальної дисципліни «Етика викладача закладу вищої освіти» у підготовці магістрів спеціальності «011 освітні, педагогічні науки. Нова педагогічна думка. 2020.№3(103). С. 163 – 167.

40. Каплінський В. В., Фрицюк В. А. Зміст та особливості викладання навчальної дисципліни «Педагогіка творчості». Наукові записки ВДПУ ім. М.

- Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. Вип.71. 2022 р. С. 49 – 54.
<https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/issue/view/195/216>
41. Каплінський В. В., Хникін О. В. Роль особистості викладача у зміцненні мотивації професійно-особистісного розвитку здобувачів вищої освіти Українська полоністика. Випуск 19. Житомир. Bydgoszcz. 2021. С. 24-31.
 42. Каплінський В. В., Хорунжевський Л.Є, Цуркан Б. М. Німецький та британський досвід підготовки майбутніх учителів у контексті модернізації вищої педагогічної освіти в Європі та Україні. Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. ТОВ «Твори». 2020. Вип.63. С. 162 – 167.
 43. Капська А.Й. Зміст і структура професійно-етичної культури соціального працівника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11886/Kapska%20A,%202016,%20Australia.pdf?sequence=1>
 44. Клос Л. Є. Практична складова професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності / Л. Є. Клос // Вісник ЛДУ БЖД. – 2013. – №8. – С. 222-232.
 45. Костева Т. Б. Значення інформаційної компетентності в професійному саморозвитку майбутнього фахівця з соціальної роботи [Електронний ресурс] / Т. Б. Костева // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво- Могилянська академія"]. Серія : Педагогіка. - 2014. - Т. 246, Вип. 234. - С. 41- 46.
 46. Кошолар А. О., Каплінський В. В. Громадянське виховання учнівської молоді в історико-краєзнавчій діяльності. Кваліфікаційна робота, 2014р.
 47. Кравцов В. О. Деонтологічна культура як складова методологічної культури майбутнього вчителя / Віталій Олександрович Кравцов // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В. В. Радул [та ін.]. - Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. - Вип. 101 – С. 21-30.
 49. К. Сакович «Арістотелевські проблеми» (1620 р.)
 50. «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Старобільськ, 2017. - 242 с.
 51. навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : / 36. наук. пр. Випуск 52 / редкол. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 379-383.
 52. наук. пр. ; [за ред. : І. А. Зязюна]. – Випуск 23. – Київ – Вінниця: Планер, 2010. – С. 224-228.
 53. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя : Серія Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 5. – С. 164-168.
 54. Олійник Г. М. Готовність соціального педагога до професійної діяльності / Олійник Г. М. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал. – 2011. – № 3/4. – С. 175-185.
 55. Павелків Р. В. Загальна психологія : підручник / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2009. – 576 с.
 56. пед. наук : 13.00.04 / У. В. Дутчак. – К., 2011. – 20 с.

57. Петренко В. Л. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи стандартів вищої освіти / В. Л. Петренко. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти, 2001. – 93 с.
58. Петрук В.В. Деякі аспекти професійної етики соціального працівника / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики
59. Пиріг Л. А., Скакун О. Ф.. Деонтологія // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-26029> (дата перегляду: 28.10.2022)
60. Пожидаєва О. В. Педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до консультативної діяльності [Електронний ресурс] / О. В. Пожидаєва // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nzspp_2012_6_26.pdf (03.02.13). – Назва з екрану.
61. Полторак Л. Ю. Готовність майбутніх соціальних працівників до використання методів арт-терапії / Полторак Л. Ю. // Виховання особистості: національно-патріотичний вимір : збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Херсон, 2015. – С. 46-52.
62. Полторак Л.Ю. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до використання методів арт-терапії. — Кіровоград, 2016. - 20 с.
63. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» (Державний стандарт) від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.31682.0>
64. Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України [Електронний ресурс]. – 2005. – Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text>
65. Семигіна Т. Он-лайн технології у практичній соціальній роботі. Комп'ютерні технології та Інтернет в інформаційному суспільстві / Десята міжнародна науково-практична конференція ІОН-2016, 2016. – Режим доступу: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Semygina_PROCEEDING-IES-2016.
66. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму. – 2020. - 275 с.
67. Середа І. Шляхи формування деонтологічної культури майбутнього соціального педагога // Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 47, том 4, 2022. – С. 198-203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/47_2022/part_4/33.pdf
68. Сохань Л. В. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / Л. В. Сохань, І. І. Єрмакова, Г. М. Нессен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.

69. Спіріна Т. П. Формування етичних засад професійної діяльності майбутніх соціальних працівників / Т. П. Спіріна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2014. - № 4. - С. 148-155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2014_4_20.
70. Стельмах Н.В. Шляхи формування деонтологічної культури майбутнього педагога // Інноваційна педагогіка, Випуск 17. Т. 1. 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/17/part_1/33.pdf
71. Сургова С. Ю. Збагачення змісту професійно-практичної підготовки майбутніх соціальних працівників положеннями превентивної діяльності [Електронний ресурс] / С. Ю. Сургова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Педагогіка. - 2014. - Т. 245, Вип. 233.
72. Сургова С. Ю. Методика визначення особистісного компоненту готовності до превентивної діяльності майбутнього соціального працівника / С. Ю. Сургова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. - 2017. - Вип. 142. - С. 171-174.
73. Сургова С. Ю. Толерантність як професійно важлива якість майбутніх соціальних працівників, які здійснюють превентивну діяльність / С.Ю. Сургова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Педагогічні науки. – 2014. - Вип. 47. - С. 265-269
74. Ткаченко В. В. Критерії ефективності процесу формування професійних знань, вмінь і навичок у майбутніх соціологів на засадах особистісно орієнтованого підходу / В. В. Ткаченко // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 1998. –Випуск 6 (72). – С. 228-255.
75. Трофімук К. В. Спрямування змісту професійної підготовки на усвідомлення сутності культури професійного спілкування майбутніх фахівців з готельно-ресторанної справи / К. В. Трофімук // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2014. – Вип. 34. – С. 354-360.
76. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник / Т. І. Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.
77. Файчук О. До питання професійної підготовки майбутніх соціальних працівників / О. Файчук // Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 10. – С. 299–302.
78. Файчук О. Л. Формування валеологічної культури майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Олена Л. Ф. – Харків, 2013. – 20 с.
79. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://slovnyk.me/dict/fes/%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1>
80. Філь О. В. Критерії готовності майбутніх соціальних педагогів до використання казкотерапії як професійного інструменту / О. В. Філь // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – №2. – С. 206-214.

81. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за ред. М. П. Васильєвої]. – Харків : ХНПУ, 2020. – С. 26–28. – Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5137>
82. Харківський державній академії культури. - Слов'янськ, 2016. - 23 с.
83. Хлестова С. С. Аналіз стану сформованості деонтологічної культури студентів медичних та педагогічних вищих навчальних закладів / С. С. Хлестова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. пр. ; [за ред. В. І. Шахова]. – Випуск 32. – Вінниця : Планер, 2010. – С. 411-417.
84. Хлестова С. С. Вивчення стану проблеми формування деонтологічної культури студентів вищих навчальних закладів / С. С. Хлестова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Випуск 8. – С. 38-43. – (Серія. №11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління).
85. Хлестова С. С. Деонтологічна культура студентів вищих навчальних закладів в аспекті професійної етики / С. С. Хлестова // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. ; [за ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Том XXXII. – С. 185-194.
86. Хлестова С. С. Особливості формування деонтологічної культури студентів вищих навчальних закладів педагогічного та медичного профілів / С. С. Хлестова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Чернівці : ЧНУ, – 2009. – С. 181-184.
87. Хлестова С. С. Підготовка майбутніх педагогів до формування етичної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Р. Х. Вайнола, С. С. Хлестова // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб.
88. Хлестова С. С. Формування деонтологічної культури соціальних педагогів, що працюють з дітьми, які залишились без батьківської опіки / С. С. Хлестова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. пр. ; [за ред. В. І. Шахова]. – Випуск 31. – Вінниця : Планер, 2010. – С. 210-214.
89. Хлестова С. С. Формування деонтологічної культури студентів вищих навчальних закладів як соціально-педагогічна проблема / С. С. Хлестова // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. ; [за ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Том XXXI. – С. 160-166.
90. Хникін О. В., Каплінський В. В. Організаційно-педагогічні умови виховання морально-вольових якостей підлітків у процесі позашкільної роботи з фізичної культури. Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. Вип.70. 2022 р. С. 67 – 73
91. Хоменко-Семенова Л. О. Педагогічні умови формування готовності майбутніх соціальних працівників до використання інтерактивних технологій у професійній діяльності [Електронний ресурс] /Л. О. Хоменко- Семенова. – Режим доступу : <http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.19.252.pdf>
92. Чубук Р. В. Проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних

працівників у вищій школі [Електронний ресурс] / Р. В. Чубук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки. - 2014. - Вип. 115. - С. 256-259. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2014_115_67

93. Шеплякова І. О. Формування цінного компонента деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки в закладі вищої освіти / І. О. Шеплякова // Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 20 листоп. 2020 р.

94. Шеплякова І.О. Формування деонтологічної культури майбутнього соціального педагога в соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу [Текст] : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / І.О. Шеплякова ;

95. Яблоков С.В., Каплінський В.В., Тетерук Р.О. Загальнокультурна компетентність майбутнього учителя як складова його педагогічної культури. Особистісно-професійний розвиток майбутніх фахівців: діалог зі стейкхолдерами: монографія / Упорядники: Акімова О.В., Фрицюк В. А. Вінниця: ТОВ «Друк», 2021. С. 370 – 387.

96. DOI: 10.1080/02615479.2016.1164283

97. doi:10.25300/MISQ/2014/38.1 13. S2CID 42658179

https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Ditkovska_2013_2.pdf

98. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0312407X.2014.928336>

99. 9.13.00.07 / А. О. Агаркова ; керівник роботи Н. М. Чернуха ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - Київ, 2011. - 22 с.

100. Banks, S. (2020) 'Rethinking social work ethics during Covid-19 and beyond : a BASW 'think piece'', Discussion Paper. British Association of Social Workers. <https://dro.dur.ac.uk/31392/1/31392.pdf?DDD34+dss0sjb>

101. Banks, S., Cai, T., de Jonge, E., et al. Ethical challenges for social workers during Covid-19: A global perspective, Rheinfelden, Switzerland: International Federation of Social Workers. 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2020/07/2020-06-30-Ethical-Challenges-Covid19-FINAL.pdf>

102. Barsky Allan. Ethical Exceptions for Social Workers in Light of the Covid-19 Pandemic and Physical Distancing. Spring 2020. Available

103. Cardenas Iris. Radical Social Work, Journal of Progressive Human Services, 2017. - Vol. 28:2, p.55-57, DOI: 10.1080/10428232.2017.1292491

104. Carson G., Stevenson L. Why and how social workers should use social media [Electronic resource] / Carson G., Stevenson L. // Workforce. – 2017. – Mode of access: <http://www.communitycare.co.uk/2017/10/10/social-workers-use-social-media/>

105. Considerations_for_Use_of_Social_Media_in_Social_Work

106. Denise Turner, Gerry Bennison, Claudia Megele & Lee-Ann Fenge (2016) Social Work and Social Media: Best Friends or Natural Enemies?, Social Work Education, 35:3, 241-

107. Ethical Decision-Making in Social Work Practice [Електронний ресурс]. – 2021. – NLCSW Ethics Committee. Available at:

https://nlcsw.ca/sites/default/files/inlinefiles/Ethical_Decision_Making_in_Social_Work_Practice_Updated_August_2021_0.pdf

108. Global Definition of Social Work / IFSW, IASSW. 2014. URL: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work>

109.

Guidelines%20for%20Social%20Workers%20Use%20of%20Social%20Networking%20Websites-pp%2023-32.pdf

110. Halabuza D. Guidelines for Social Workers' Use of Social Networking Websites // Journal of Social Work Values and Ethics. – 2014. – Vol. 11. – No.

111. Harbeck Voshel E., Wesala A. Social Media & Social Work Ethics: Determining Best Practices in an Ambiguous Reality // Journal of Social Work Values & Ethics. – 2015. – Vol. 12, No. 1 – pp. 67-76. – Режим доступу: https://socialwork.uic.edu/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/67-JSWVE-12-1-Social_Media_and_Ethics-Best_Practices_149.pdf

112. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2014_245_233_21

113. <https://www.socialworker.com/feature-articles/ethics-articles/ethical-exceptions-social-workers-in-light-of-Covid-19-pandemic-physical-distancing/>

114. Kamali, M. and Jönsson, J.H. (2019) Editorial: revolutionary social work: promoting sustainable justice, Critical and Radical Social Work, 2019. - Vol 7, no 3, 293–314, DOI: 10.1332/204986019X15688881109268

115. Kane, Gerald C.; Alavi, Maryam; Labianca, Giuseppe; Borgatti, Stephen P. (2014). "What's Different about Social Media Networks? A Framework and Research Agenda". MIS Quarterly. 38 (1)

116. Kaplinskiy V. V. Analysis of pedagogical situation in professional training of future teacher. International scientific-practical conference Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms: conference Proceedings, September 29, 2017. Tbilisi, 2017. P.87 – 90.

117. Kaplinskiy V.V. Theoretical analysis of the concept «Professional development of the future teacher». International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities». Kaunas: «Baltija Publishing», 2018. P.138 – 141.

118. Kaplinskiy Vasily. Structural Analysis of Pedagogical Communication in the Context of the Formation of the Communicative Component of the System of Professional Formation of the Future Teacher. Dyskursy o kulturze. Łódź, 2017. P. 119 – 131.

119. Kaplinsky V. V. Theoretical bases of formation of communicative abilities by means of problem pedagogical situations. Science, Technology and Higher Education: mater. of the II international research and practice conference Vol. II. April 17th, 2013. – P. 518 – 52.

120. KAPLINSKY, V.: Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli. Vinnytsia : TOV Niland LTD, 2015.

121. Kaplinsky V. V. Fulfillment of educational potential of the lecture in higher educational institutions in the context of professional development of the personality of a future teacher. Development and modernization of pedagogical and psychological sciences: Experience of Poland and prospects of Ukraine

collective monograph. Lublin, 2017. P. 201 – 219.

122. Kaplinskyi V., Svyshch N., Grytsyk N. Influence on emotional sphere of future teacher's personality in the process of it's general pedagogical teacher training (practical aspect) Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Вип. 5 (125) 20. К.В-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2020 р. С.9 – 18.

123. Kaplinskyi V.V. Ensuring the motivational basis for the professional formation of the future teacher by organizing the subjective interaction of the teacher and a student. Sustainable education as a way of bringing people together – multiple stories from Europe and about Europe: R. Kucha, V. Haluziak, A. Vychrushch. Łódź: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, 2018. 428 p.

124. Kaplinskyi V.V., Lazarenko N.I. Cognitive component of the professional formation of the future teacher in the process of general pedagogical training. European vector of contemporary psychology, pedagogy and social science: the experience of Ukraine and the republic of Poland. 2018. P.124 – 142.

125. Kimball E., Kim J. Virtual Boundaries: Ethical Considerations for Use of Social Media in Social Work // Social Work. – 2013. – Vol. 58, Issue 2. – pp. 185–188

126. Kaplinskiy V.V., Glazunova T. W. How to provide efficiency of self-educat. The secientific method. 2017. №4 (4). Warszawa (Poland). P. 37 – 41.

127. Lazarenko N. I., Kaplinski V. V. Higher Education in Ukraine: Ensuring the Quality of Education. International Scientific-Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences. Kielce, 2016. P. 98 – 101.

128. Linzer, N. (2012). Resolving ethical dilemmas in social work practice. Allyn and Bacon.

129. Loewenberg, F. M., Dolgoff, R., & Harrington, D. (2000). Ethical decisions for social work practice (6th ed). Itasca, IL: FE Peacock.

130. Mattison, M. (2014) 'Ethical Decision Making: The Person in the Process' Social Work Vol. 45 (3), pp. 201-212.

131. McAuliffe D. & Nipperess S. E-Professionalism and the Ethical Use of Technology in Social Work // Australian Social Work. – 2017. – Vol. 70:2. – pp. 131-134

132. Morley, & Ablett, P. Rising wealth and income inequality: A radical social work critique and response. Aotearoa New Zealand Social Work, 2017. - 29(2), 6–18. <https://doi.org/10.11157/anzswj-vol29iss2id283>

133. Oksana Shportun, Vasiliy Kaplinsky, Olga Akimova, Zhanna Sydorenko, Tetyana Kamenshchuk. Features of psychosomatic manifestations in internally displaced persons during the war. AD ALTA: JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCHSPECIAL ISSUE NO.: 14/01/XLII. (VOLUME 14, ISSUE 1, SPECIAL ISSUE XLII.). The Authors (May, 2024)/ P. 99-107. <https://www.magnanimitas.cz/14-01-xlii>

134. Oksana V. Klochko, Vasyl M. Fedorets, Oleksandr V. Mudrak, Tamara S. Troitska and Vasyl V. Kaplinskyi. Modeling of ecophobic tendencies of consciousness of higher education students. SHS Web Conf., 142 (2022) 03006

DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202214203006>

135. Olha Akimova, Vasyl Kaplinskyi, Mykyta Sapohov Features of the use of Smart technology in the training of master's students in universities of foreign countries (Особливості використання Smart-технології у підготовці магістрантів в університетах зарубіжних країн). (2023). Педевтологія, 1(2), 15-24. [https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023\(2\)-15-24](https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023(2)-15-24)
136. Paul R. and Elder L. Thinker's Guide to Understanding the Foundations of Ethical Reasoning. The Foundation for Critical Thinking. 2013. Rerieved from: <https://www.criticalthinking.org/>
137. Pemán, María & Idareta, Francisco & Garro, Juan Jesús & Ballestero, Alberto. (2017). Methodologies for ethical decision making in Social Work. Ljetopis Socijalnog Rada (Annual of Social Work). 24. 33-54. 10.3935/ljsr.v24i1.124.
138. pp. 23-32. Режим доступу: <http://jswve.org/download/2014-1/articles/4-JSWVE-11-1->
139. Reamer, F. (2011). Social Work Values and Ethics (2nd ed.), New York: Columbia University Press
140. Reamer, F. (2013) 'Social Work in a Digital Age: Ethical and Risk Management Challenges', Social Work 58(2): 163–72.
141. Reardon C. A (2011). Decade of Social Work Today — 10 Trends That Transformed Social Work [Electronic resource] / Reardon C. // Social Work Today. 2011. — Vol. 11. - No. 4. - P. 10. — Retrieved from: <http://www.socialworktoday.com/archive/071211p10.shtml>
142. Shportun, T Branitska, V Kaplinsky, O Zharovska Peculiarities of Leadership Manifestation in the Youth Social Group // Postmodern Openings // 2020, Volume 11, Issue 1 Supl. 1, pages: 177-199.
143. Sternberg R. Developing ethical reasoning and/or ethical decision making. Cornell University. 2022. Retrieved from: <https://www.ideaedu.org/idea-notes-on-learning/developing-ethical-reasoning-and-or-ethical-decision-making/>
144. Steyaert Jan. Refocusing social work, seeing more than the individual // History of Social Work. 2013. - Retrieved from: https://historyofsocialwork.org/eng/details.php?cps=26&canon_id=166
145. Tymchuk I, Pohorila S, Kaplinskyi V, Popov O, Derstuganova N. Enhancing online learning quality through digital competencies of students. Salud, Ciencia y Tecnología - Serie de Conferencias [Internet]. 2024 Aug. 28 [cited 2024 Aug. 31];3:1128. Available from: <https://conferencias.ageditor.ar/index.php/sctconf/article/view/1128>
146. Vasyl Kaplinskiy. The communicative component's description of a future teacher's development system. European humanitie studies: State and Society. 2017.4 (II). P. 131 – 142
147. Warburton, J., Baker, S., Hodgkin, S., & Pascal, J. Reimagining the relationship between social work and information communication technology in the network society // Australian Social Work. – 2014. – Vol. 67(4). – pp. 467

ДОДАТКИ

Додаток А

Афоризми та мудрі вислови, які можуть бути застосовані при моделюванні варіантів розв'язання педагогічних ситуацій для підсилення виховного впливу

- Правда – гіркий напій, неприємний на смак, проте корисний для відновлення здоров'я (*О. Бальзак*).
- Людині потрібно два роки, щоб навчитись говорити і шістдесят років, щоб навчитись тримати язик за зубами (*Г. Флобер*).
- Найглибша істина здається пустим словом там, де її нав'язують (*А. Франс*).
- Гнів – це короткочасне безумство, тому керуй своєю пристрастю, бо вона керуватиме тобою (*Горацій*).
- Нерідко нещастя – це інструмент, за допомогою якого Бог надає нам більш досконалої форми (*Бічер*).
- Аморально не змінювати переконань (*Ф. Достоевський*).
- Хто настільки глухий, що навіть від друга не хоче почути правду, той безнадійний (*Цицерон*).
- Як тільки дурень похвалить нас – він уже не здається нам таким дурним (*Ф. Ларошфуко*).
- Краще терпіти зло, ніж спричиняти його (*Хессе*).
- Не подобатись дурним людям означає бути гідним похвали (*Сенека*).
- Опиратись можна лише на те, що чинить опір (*Б. Паскаль*).
- Людина хвалить себе рівно настільки, наскільки їй не вистачає розуму (*Б. Шоу*).
- Не слухайте ніколи тих, хто говорить погано про інших, а гарно про

вас (*Л. Толстой*).

- Помста – це насолода душі мілкої і непорядної (*Ювенал*).
- Образи наносять від слабкості і нікчемності (*Б. Окуджава*).
- Гальмувати себе потрібно на кожному кроці. Людина без гальмів – це

зіпсована машина (*А. Макаренко*).

- По-справжньому сильні люди не принижуються до гніву (*Конфуцій*).
- Вибір, здійснений у гніві, неможливо виправити (*Л. Толстой*).
- Гнів є ознакою не сильної душі, а слабкої (*Сенека*).
- Коли очі говорять одне, а язик інше, досвідчена людина більше вірить

першим (*Емерсон*).

- Знай, що відповідь дурням – мовчання (*М. Монтень*).
- Краще втратити голову, ніж довіру (*Грузинське прислів'я*).
- У світі існує тільки один спосіб отримати перемогу у суперечці – це

ухилитись від неї (*Д. Карнегі*).

• Щоб зіпсувати стосунки, достатньо почати їх з'ясовувати (*Д. Карнегі*).

• Люди вчаться, як говорити, а головна наука – як і коли мовчати (*Л. Толстой*).

• Брехня нічого не може змінити на краще, вона може лише зруйнувати (*Народна мудрість*).

• Слідкуй за своїми думками, бо вони переходять у вчинки; слідкуй за своїми вчинками, бо вони породжують звички; слідкуй за своїми звичками – з них формується характер; слідкуй за своїм характером – він визначає спосіб життя, від якого залежить твоя доля (*Східна мудрість*).

• Безтактна людина – мікроагресор, який так само соціально небезпечний, як п'яний шофер, оскільки він посягає на суверенітет вашої особистості (*В. Шубкін*).

- У серце увійде лиш те, що йде від серця (*Ж. Руссо*).

• Хто не володіє розумом, того інші обманюють, осліплюють, експлуатують. Тільки той, хто мислить, вільний і самостійний. (*Л. Феєрбах*).

- Мозок людини повинен працювати. Він має щось творити, знаходити рішення. Мозок, який сам нічого не створює - мозок недорозвинутий (*П.Святогорець*).

- Якщо людина не працює головою, то яка користь з того, що вона розумна (*П. Святогорець*).

- Мозок людини сильніший за її кулаки (*Ф. Рабле*).

- Краса тіла може привабити істинних прихильників, однак для того, щоб утримати їх, потрібна краса душі (*Ч.Колтон*).

- Красиве не потребує додаткових прикрашань – найбільше його красить відсутність прикрашань (*І. Гердер*)

- Тілесна краса людини є щось скотоподібне, якщо під нею не приховується розум (*Демокріт*).

- З підсвідомістю не можна грати в демократію. Якщо не зможеш стати господарем своїх природних пристрастей, станеш їхнім рабом. А вони, здичавівши, виродяться в пороки (*Менандр*).

- Там, де спостерігається криза духовного життя, там спостерігається криза життя в цілому (*Тихон Пеліх*).

- Розум іржавіє від злісті (*Єврейське прислів'я*).

- Молода людина повинна шукати ту єдину іскру індивідуальності, яка відрізняє її від інших людей, і підтримувати її горіння всіма силами (*Г.Форд*)

- Немає кращого способу підбадьорити ворога, як показати, що ти його боїшся (*Ф. Купер*)

- З допомогою такту можна домогтися успіху навіть у тих випадках, в яких неможливо нічого досягти за допомогою сили (*Леббок*).

- Все, що досягнуто дресируванням, натиском, насильством, – неміцне, ненадійне (*Я. Корчак*).

- Є люди, які нагадують ковбаси: чим їх начиняють, те вони і носять в собі (*К. Прутков*).

- Я ніколи не погоджуся з твоєю думкою, але я до останнього буду захищати твоє право висловлювати її (*Вольтер*).

- Я поважаю будь-які переконання, і передусім ті, які несумісні з моїми (*С. Далі*).
- Немає нічого простішого, ніж завоювати любов, і нема нічого складнішого, ніж її утримати (*Арабське прислів'я*).
- Той, хто не погоджується зі мною, пробуджує у мене не гнів, а увагу: я надаю перевагу тому, хто заперечує мені і тим самим учить мене (*Монтень*).
- Хто хоче виправити недоліки людини, повинен шукати її достоїнства (*С. Рубінштейн*).
- Осуджуй не людину, а її дії (*М. Пирогов*).
- Я оцінюю людей тільки за результатами їхніх дій (*Наполеон*).
- Знання можуть надати людині ваги, однак лише вихованість може додати їй блиску (*Честерфілд*).
- Людина є не що інше, як ряд її вчинків (*Гегель*).
- Перш, ніж відкрити рот, подумай, чи не відкриється твоя дурість.
- Мовчи або говори те, що краще мовчання (*Піфагор*).
- Частіше користуйся вухами, аніж язиком (*Сенека*).
- Два вуха і один язик нам дані для того, щоб більше слухати і менше говорити (*Зенон*).
- Мовчання не завжди свідчить про наявність розуму, проте свідчить про відсутність дурості (*П. Буаст*).
- Ти мовчиш краще, ніж говориш (*Талмуд*).
- Якщо день пропав – це для мене нещастя (*Ю. Власов*).
- На день треба дивитись як на маленьке життя (*М. Горький*).
- Не слово, а нещастя є вчителем дурнів (*Демокріт*).
- Красномовство, відволікаючи увагу на себе, завдає шкоди самій сутності речей (*Монтень*).
- Спасибі тим, хто мене ненавидить, вони роблять мене сильнішим (*Східна мудрість*).
- Найсильніший переможець той, хто переміг самого себе (*Давні греки*).
- Прекрасні ми, коли пізнаємо самих себе і потворні, коли цього не

робимо (*К.Платонов*).

- Краще слухати критику від мудрого, ніж похвалу від дурнів (*Еклезіаст*).

- Людина до рівня особистості підіймається лиш тоді, коли набуває здатності керувати собою, володіти своїми почуттями і пристрастями (*М.Островський*).

- Деякі люди все своє життя лише тим займаються, що «починають нове життя». Вони не живуть, а весь час тільки починають жити. Весь час на початку. На початку без продовження. Точніше навіть не на початку, а тільки в думках про початок (*І. Ведін*).

- «Завтрашня» людина все життя починає жити завтра – і дуже швидко стає «вчорашньою». Здавалось би, як багато ще можна було б встигнути, якби почати не завтра, а сьогодні. Однак час, відведений на життя, невблаганно вичерпується, а життя, виявляється, ще й не починалось (*І.Ведін*).

- Навіть дурень, коли мовчить, здається розумним (Прислів'я).

- Ніщо так не піднімає авторитет, як мовчазність (*де Голь*).

- Люди недалекої, як правило, засуджують все, що виходить за рамки їхнього кругозору (*Ф. Ларошфуко*).

- Не розвивати себе в духовному плані – це все одно, що доглядати за бур'янами, які потім заглушать квіти (*П.Святогорець*).

- Якщо язик хоч раз звернув на шлях брехні, то дуже важко знову повернути його на шлях правди (*Монтень*).

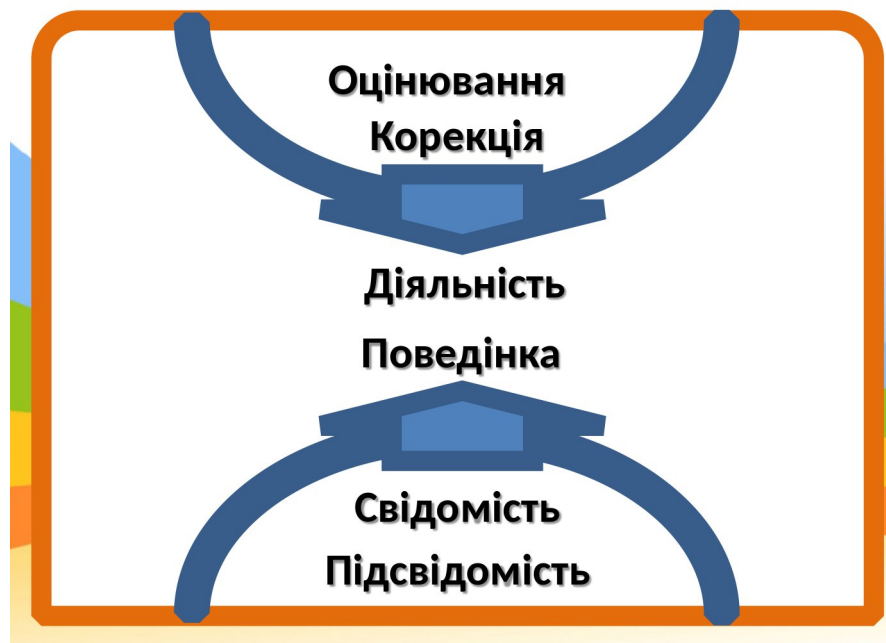
Афоризми, набуті в процесі професійної діяльності

- Для людини нещастя – не знати нещастя, і горе – не знати горя, оскільки найкращий шлях до розвитку – шлях випробувань і подолання перешкод.
- Якщо не можеш змінити ситуацію, зміни ставлення до неї.
- Друг – це та людина, яка знає про Вас все і не перестає при цьому любити Вас.
- Ніколи не сперечайтесь з дурнем – інші можуть не помітити між вами різниці.
- Крапля брехні відвертає від усього, що людина говорить, навіть якщо все інше – правда.
- Людину, яка піднімає свій рейтинг за рахунок обливання брудом та приниження інших, рано чи пізно чекає поразка. Коло обманутих нею прихильників зменшиться до мінімуму по мірі відкриття прихованих у цій людині підступних намірів, спрямованих на задоволення лише власних інтересів та амбіцій.
- Розвивати можна тільки те, що є в наявності, а не те, що нам хочеться.
- Те, що солодко для тіла, може стати гірким для душі.
- Радість від успіхів ближнього є ознакою нашої моральної досконалості.
- Любити дівчину за красиву зовнішність – це всеодно, що любити книгу за красиву палітурку.
- Жалість як ліки. На кілька крапель більше – і нашкодив.
- Запізнитись можна назавжди.

Додаток В

Окремі елементи лекції-презентації «Методи формування морально-етичних норм і способів поведінки студентів»

Слайд 1. Взаємозалежність понять, що лежать в основі класифікації методів морального виховання з позицій структури особистості

Слайд 2. Роль прикладу у моральному вихованні студентів

Роль прикладу у тому, що він діє своєю наочністю і конкретністю.

Слайд 3. Поради викладачу щодо застосування методу прикладу

Поради щодо застосування методу прикладу

Будь обережним у словах — з ними можуть погодитись; будь обережним у діях — їх можуть наслідувати

Не закликай брати приклад з якогось конкретного учня – це може викликати протилежну реакцію

Не порівнюй вихованця ні з ким, крім його самого

Слайд 4. Група методів організації діяльності та моральної поведінки

Завдання до слайду 5. Визначіть серед названих умов дві найбільш суттєві, що є визначальними у переконуванні

Ефективність переконування залежить від:

- ставлення до педагога;
- переконливості самого педагога, його компетентності, впевненості;
- переконливості аргументів;
- уникнення повчань, моралізування, нотацій, що викликають протидію;
- бачення зворотної реакції;
- почуття міри;
- емоційність (в міру);
- врахування індивідуальних особливостей вихованців.

Завдання до слайду 6. Визначіть серед названих вимог дві найменш

суттєві

Метод дискусії (обговорення проблеми, яка передбачає суперечливі точки зору)

Вимоги щодо її організації:

- 1) вибір цікавої проблеми, яка б відповідала інтересам учнів і була для них життєво-значущою;
- 2) інтригуючий початок дискусії, який би забезпечив інтерес до обговорення проблеми та активність вихованців;
- 3) заздалегідь продумана логічна система питань та їх чітке формулювання;
- 4) надання вихованцям можливості вільно висловлювати свої думки;
- 5) уникнення демагогії;
- 6) використання прийомів емоційного стимулювання;
- 7) кінцівка диспуту також має бути продумана з точки зору його післядії.

Завдання до слайду 7. Розташуйте представлені на слайді умови в порядку їх значущості (від найменш до найбільш істотної)

Самопрезентація може бути успішною при таких умовах:

- неформальний підхід до виконання педагогом своїх обов'язків;
- професіоналізм педагога у поєднанні з його внутрішньою культурою;
- наявність у педагога власної позиції та прояв індивідуальності;
- єдність між словами і вчинками;
- вміння спілкуватись на рівних при розумній дистанції;
- стриманість, тактовність та вміння володіти собою;
- почуття гумору (розумного та доречного).

Завдання до слайду 8. Визначіть найбільш і найменш суттєве

правило покарання

Правила покарання:

- не можна карати, не вивчивши причин та мотивів негативного вчинку вихованця;
- покарання не повинно принижувати гідність вихованця;
- покарання буде мати позитивний вплив лише при доброзичливому ставленні до вихованця;
- покарання повинно бути справедливим (адекватним вчинку вихованця);
- не можна карати зразу ж після фізичної або душевної травми;
- не можна карати в роздратованому стані;
- караючи, не зачіпайте особистості, а оцінюйте лише вчинки і дії вихованця;
- не можна карати працею;
- краще, якщо покарання застосовується наодинці, а заохочення при всіх.

Завдання до слайду 9. Поясніть, чому із зміною вікових періодів змінюються стратегії виховання. Знайдіть допущену в малюнку логічну помилку

Загальна стратегія виховання

Директивне
виховання

Виховання-
сприяння

Маніпулятивне
виховання

Позиція
невтручання

Запитання до слайду 10. Який з факторів розвитку особистості є, на

Ваш погляд, визначальним? Обґрунтуйте свою позицію.

